T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

TANRI' YA YÖNELİK ATIFLAR, BENLİK ALGISI VE GÜNAHKARLIK DUYGUSU

(YETİŞKİN ÖRNEKLEM)

Yüksek Lisans Tezi

Özlem Güler

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

TANRI' YA YÖNELİK ATIFLAR, BENLİK ALGISI VE GÜNAHKARLIK DUYGUSU

(YETİŞKİN ÖRNEKLEM)

Yüksek Lisans Tezi

Özlem Güler

Tez Danışmanı

Doç.Dr. Öznur Özdoğan

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

TANRI' YA YÖNELİK ATIFLAR, BENLİK ALGISI VE GÜNAHKARLIK DUYGUSU

(YETİŞKİN ÖRNEKLEM)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(……/……/200…)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Özlem GÜLER

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER……..……. i

TABLOLAR……... v

GRAFİK VE ŞEKİLLER……..…… vii

KISALTMALAR…… viii

ÖNSÖZ…… ix

GİRİŞ ……..……... **1**

BÖLÜM I: TANRI' YA YÖNELİK ATIFLAR…… 6

I. TANRI ALGISI…….. 6

I.1. Tanrı İmgesine İlişkin Yaklaşımlar……. 10

I.2. Dinin İnsan Yaşamındaki Yeri……... 11

I.3. Dindarlık Tipleri: İçsel ve Dışsal Dindarlık……... 14

I.4. Tanrı' ya Yönelik Olumlu veya Olumsuz Atıflar…….. 17

I.5. Tanrı' ya Yönelik Atıflarla ilişkili Unsurlar……... 18

I.5. 1. Aile…….. 18

I.5. 2. Kişilik…….. 19

I.5. 3. Okul ve Arkadaş Çevresi……..….. 20

I.5. 4. Yaşam Olayları……...…. 22

I.5. 5. Sosyal Çevre…… 23

I.5. 6. Kitle İletişim Araçları…….. 24

I. 6. Tanrı Algısı Konusunda Yapılmış Çalışmalar……... 25

BÖLÜM II: BENLİK ALGISI…….. 33

II. BENLİK ……. 33

II. 1. Psikanalitik Kuram' a Göre Benlik……..…… 42

II. 1.1. Kendilik Psikolojisi- Heinz Kohut…… 46

II. 2. Rogers' ın Benlik Kuramı…… 48

II. 3. Bilişsel Yaklaşımda Benlik…….. 50

II. 4. Benlik Konusunda Yapışmış Çalışmalar……. 52

BÖLÜM III: GÜNAHKARLIK DUYGUSU…….. 64

III. SUÇLULUK VE GÜNAHKARLIK DUYGUSU…….. 64

III. 1. Horney' in Nevrotik Suçluluk Duygusu Kavramı ……..……..... 72

III. 2. Günahkarlık Duygusu ve Vicdan……..…... 74

III. 2. 1. Erich Fromm' un Otoriter ve Hümanist Vicdan Kavramları..... 76

III. 3. Psikoanalitik Kuram İçerisinde Günahkarlık

Duygusu ve Süperego…… 79

III. 4. Arınma ve Dönüşüm: Tövbe ……..... 84

III. 5. Günahkarlık Duygusu Konusunda Yapılmış Çalışmalar…….. 87

BÖLÜM IV: YETİŞKİNLİĞİN DOĞASI……..…. 95

IV. YETİŞKİNLİĞİN TEMEL ÖZELLİKLERİ…….…... 95

IV. 1. Yetişkinlik Dönemleri……... 99

IV. 1. 1. Genç Yetişkinlik Dönemi ……..….. 99

IV. 1. 2. Orta Yaş Dönemi……..……..… 101

IV. 2. Yetişkinlikte Dini Gelişim……..….... 103

IV. 2. 1. Fowler'in İman Gelişimi Evreleri …….…..... 105

IV. 2. 2. Yetişkinlik Dönemlerinde Dini Gelişim…….…..... 107

IV. 2. 2. 1. Genç Yetişkinlik Dönemi Dini Gelişim…….….. 107

IV. 2. 2. 2. Orta Yaş Dönemi Dini Gelişim.…….…….. 109

BÖLÜM V: TANRIYA İLİŞKİN ATIFLAR, BENLİK ALGISI VE GÜNAHKARLIK DUYGUSU ARAŞTIRMASININ BULGULARI… 111

V. 1. AMAÇ…….…..... 111

V. 2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ…… 113

V. 3. HİPOTEZLER…..…….……..…… 113

V.4. SINIRLILIKLAR……..…….. 114

V.5. YÖNTEM…….…...…. 114

V. 5. 1. Örneklem…….. 114

V. 5. 2. Veri Toplama Araçları…….. 117

V. 5. 2. 1. Otobiyografik Anket…….…...….. 118

V. 5. 2. 2. Tanrı Algısı Soru Formu I (TA I)……...…..... 118

V. 5. 2. 3. Tanrı Algısı Soru Formu II (TA II)…….…..…..... 118

V. 5. 2. 4. Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ)……..... 119

V. 5. 2. 5. Günahkarlık Duygusu Ölçeği (GDÖ)……...…… 119

V. 5. 2. 6. Kısa Semptom Envanteri (KSE)…….. …… 121

V. 5. 3. Uygulama……..…... 121

V. 5. 4. Verilerin Analizi……..…..... 122

V. 6. BULGULAR…….….. 122

V.6.1. TA I ile İlgili Elde Edilen Bulgular ……..…..... 122

V.6.2. TA II ile İlgili Elde Edilen Bulgular……..... 127

V.6.3. GDÖ ile İlgili Elde Edilen Bulgular…….…….... 131

BÖLÜM VI: TARTIŞMA……..…..…….. 137

BÖLÜM VII: SONUÇ VE ÖNERİLER…….…..…. 148

ÖZET……..…….. 153

SUMMARY……..……... 154

KAYNAKÇA……....…..... 155

EKLER…….…. 181

TABLOLAR

Sayfa

Tablo. 1. Örneklemin Cinsiyetlerinin Yaşlara Dağılımı (N:540)……..... 115

Tablo. 2. Eğitim Düzeyinin Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)……..…. 115

Tablo. 3. Oturulan Şehrin Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)……..... 116

Tablo. 4. Ekonomik Düzeyin Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)……. 116

Tablo. 5. Dindarlık Düzeyinin Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)……... 116

Tablo. 6. Tanrıya İnanç Durumunun Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)……..... 117

Tablo. 7. Tanrı' ya İlişkin Duyguların Psikolojik Semptomları Yüksek ve Düşük Gruba Göre Karşılaştırılması ……... 124

Tablo. 8. Tanrı' ya İlişkin Özelliklerin Psikolojik Semptomları Yüksek ve Düşük Gruba Göre Karşılaştırılması….....125

Tablo. 9. Tanrı Düşünüldüğünde Yönelinen Davranışların Psikolojik Semptomları Yüksek ve Düşük Gruba Göre Karşılaştırılması……..… 126

Tablo. 10. TA II ile SKÖ, GDÖ ve KSE' nin Korelasyon Analizi, Ortalama ve Standart sapmaları……...…. 127

Tablo. 11. Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre TA II Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları……...…… 128

Tablo. 12. TA II' nin Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Varyans Analizi Sonucu ……..… 129

Tablo. 13. TA II Puanlarını Yordayan Değişkenlerin Regresyon Analizi (Stepwise)……. 130

Tablo. 14. Örneklemin Dindarlık ve Tanrı İnancı Düzeylerinin Yaş Dönemlerine göre t Test Sonucu ……... 131

Sayfa

Tablo. 15. GDÖ Faktörleri ile Ölçek Puanlarının Korelasyonları ……..….... 132

Tablo. 16. Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre GDÖ Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları…….……..... 133

Tablo. 17. GDÖ' nün Yaş,Cinsiyet ve Eğitime Göre Varyans Analizi Sonucu ……...…….. 134

Tablo. 18. GDÖ Puanlarını Yordayan Değişkenlerin Regresyon Analizi (Stepwise)……..…. 136

GRAFİKLER **Sayfa**

Grafik.1.YaşXEğitim Düzeyinin GDÖ Puanları Üzerindeki Etkileşim Etkisi.. 135

ŞEKİLLER

Safya

Şekil 1. Lawrence' ın Benlik Kavramı Şeması…… 38

Şekil 2. Fromm' un İtaatsizlik- Günah Döngüsü…… 67

KISALTMALAR

TA I	Tanrı Algısı Soru Formu 1
TA II	Tanrı Algısı Soru Formu 2
GDÖ	Günahkarlık Duygusu Ölçeği
SKÖ	Sosyal Karşılaştırma Ölçeği
KSE	Kısa Semptom Envanteri

ÖNSÖZ

Tanrı kavramı, insanlık tarihi boyunca dünya üzerinden hiçbir zaman silinmemiş bir kavramdır. İnanan insan açısından bu kavram, hiç kuşku yok ki, o kişinin yaşamında etkili bir işleve sahiptir. Bir psikolog olarak din psikolojisi bilimine kişisel ve bilimsel merakımı doyurmak amacıyla adım attıktan sonra, inanan insanın Tanrı' yı nasıl algıladığı konusu ilgimi çekti. Bu algının insan yaşamında ne kadar önemli olabileceğini kavradım. "Bize neler öğretiliyor? Bize Tanrı' yı nasıl anlatıyorlar? Tanrı' yı gerçekten seviyor muyuz? Yoksa O' ndan sadece korkuyor muyuz? Peki, kendimi algılamamla Tanrı' yı algılamam arasında bir ilişki olabilir mi? Ya da acaba günahkarlık duygularım nedeniyle kendime acı çektirmem veya kendimi affedebilmem sahip olduğum Tanrı algısıyla ilişkili olabilir mi?" İşte bu teze başlarken, hareket noktası yaptığım ve cevap bulmak istediğim bu soruların yanıtını aramayı amaçladım.

Bu tezin amaçlarından bir diğeri de İslam dinindeki çok seven, çok bağışlayan, çok şefkatli olan Allah' ı; ki hemen hemen tüm dinlerde Tanrı çok sevendir; sevgiden, merhametten ve özden uzak kaldığımız bu zamanlarda, bilinçlere hatırlatmak, belki de bilinçleri bu bilgilerle tanıştırmaktır.

Çalışmamda sevgi kaynaklarını bana sınırsızca açan, canımdan çok sevdiğim Annem Tülin ve Babam Sıdkı Güler' e, yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Sn. Salih Akdemir' e, Sn. Nesrin Hisli Şahin' e, tez danışmanım Sn. Öznur Özdoğan' a; ölçeklerimi daha fazla şehirde uygulayarak araştırmamı daha

güvenilir bir hale getirmeme imkan sağlayan Sn. Yavuz Selim ve Dilek Güler' e, Sn. Uğur ve Özgül Fırat' a, Sn. Umur ve Mualla Fırat' a, Sn. Kafiye ve Seyfettin Aydın' a, Sn. Perihan Demir' e, Sn. Osman Fırat' a, Sn. Ferdi Kıraç' a, Sn. Berivan Uçan' a, Sn. Zeynep Ülker Kukul' a, Sn. Yadigar ve Selim Koçak' a, Sn. Aslı Tarhan' a, Sn. Evren Hoşrik' e, Sn. Leyla Dalmış' a ve Sn. Nuran Erdoğruca' ya; küçük yaşına rağmen yüreğindeki güzel duygularını ve fikirlerini benimle paylaşan kardeşim Sn. Özge Ayşe Güler' e; pırlanta gibi kalbiyle her zaman yanımda olan ve bana inanan Sn. Onur Aydın' a çok teşekkür ederim.

Din psikolojisinin bilimsel önemini kavrayarak kültürümüz içinde yapılabilecek pek çok çalışma bilim insanlarını beklemektedir. Bu araştırmanın da topluma yararlar getirmesi ve bilimsel literatürde kendine iyi bir yer edinebilmesi dileğiyle…

Özlem Güler

Psikolog

09/01/2007

GİRİŞ

Araştırmanın temel konusu bireylerin Tanrı' ya yönelik atıfları ile benlik algısı ve günahkarlık duygusu arasındaki ilişkidir.

Kendini bilen Rabb'ini bilir (Müslim, Birr, 10) hadisinden de yola çıkılarak, bireyin zihnindeki Tanrı imgesi ile kendisine ait olan benlik imgesinin ilişkili olduğu varsayılmaktadır. Tanrı algısı ile pek çok değişken arasındaki ilişki incelemeye değer, çok önemli bir konudur. Bireyin Tanrı ile görünmeyen özel bir ilişkisi vardır. James (1985), inanan insanın Yaratıcısı ile arasındaki bağı "aracısız olarak kurulan ruhi bir işleyiş" olarak tanımlar. Din insanın doğasıdır (Rum Suresi, 30). İnsanın Tanrı ile ilişkisi, kendisi ile kurduğu ilişkidir. İçinde ilahi nefesi taşıyan insan ancak taşıdığı bu gizil güçlerini eyleme geçirdiği zaman, yani kendini gerçekleştirdiği zaman mutlu olur. İslam kelimesi arınma ve barış köklerinden gelir ve İslam "arınma ve barışın egemen kılınması" anlamındadır. Müslüman kelimesi de "kendisiyle barışık olan" anlamını karşılamaktadır (Akdemir, 2000). Tanrı' ya ulaşmanın yolu kendine ulaşmaktan geçer.

Bireyin inandığı ve kabul ettiği Tanrı'yla olan ilişkisi ilgi uyandıran bir konudur. Yurt dışında yapılan pek çok çalışmanın konusunu oluşturan Tanrı algısı kavramı, ülkemizde de din psikolojisi araştırmacılarının ilgisini çekmiş ve bu yönde çalışmalara başlanmıştır. Özdoğan (2005b), üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı bir çalışmadan önemli sonuçlar elde etmiştir. Yine Güngördü (2001) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde bu konu geniş olarak ele alınmıştır.

İnanç, bireyin dünyasının bir yönüne ait farkındalık ve bilgilerinin devamlı organizasyonudur ve eşya hakkındaki bilginin toplamıdır. Bu yüzden inançlar, psikolojik yapının ayrılmaz ve doğal bir parçasıdır. İman kavramı ise inancı içinde barındırır ancak; kişi inancını diğer insanlara ispat edemese de zarar görmez, eksilmez. İspat edilemeyen, tatmin edici açıklamalar getirilemeyen inançlar iman olarak tanımlanmaktadır (Krech, Cruthfield; 1980). İnanan birey için Tanrı konusu inançtan öte bir imanı göstermektedir. Bu açıklamalar çerçevesinde inançlarımız ile yaşamımız arasında önemli bir ilişki olduğu ve inandığımız şeyin ve ona nasıl inandığımızın yaşamımız, kişiliğimiz ve benliğimizle ilişkili olduğu söylenebilir.

İnanan her insanın Tanrı' ya yönelik bir takım fikirleri vardır. Tanrı' ya yönelik atıflar olumlu ve/ veya olumsuz olabilir. Olumsuz bir Tanrı algısı, inanan birey için sağlıksız bir durum arz edebilir. Tanrı' yı cezalandıran olarak algılayan bireyin kendine ilişkin atıfları ve suçluluk duyguları olumsuz bir işlev gösterebilir. Mevcut çalışmada da Tanrı algısı konusunda iki tip yönelim belirlenmiştir. Bunlar; Sevgi/Öz ve Korku/Şekil yönelimli Tanrı algısıdır. Sevgi/ Öz boyutunda bireyin Tanrı' yı "seven, merhametli, şefkatli" olarak tasavvur ettiği varsayılmıştır. Korku/ Şekil boyutunda ise bireyin Tanrı' yı "cezalandıran ve affetmeyen" olarak algıladıkları düşünülmüştür. Bu ayırım Allport' un içsel ve dışsal dindarlık kavramlarına benzemektedir (Bkz. Sf: 14).

Tanrı' yı seven olarak algılayan bireylerin kendilerini de sevilen ve kabul edilen; Tanrı' yı cezalandıran olarak algılayan bireylerin kendilerini sevilmeyen ve cezalandırılan olarak algıladıkları düşünülmüştür. Bu bakış açısıyla Tanrı algısı ile benlik arasında bir ilişki olması ihtimalinden söz etmek mümkün görünmektedir.

Sevgi yönelimli Tanrı algısı "Takva" kavramı ile de ifade edilebilir. Allah' ın bilincinde olma; bu bilinci içinde canlı tutma derin bir sevgi ve saygı durumudur. İnsanın Tanrı ilişkisindeki sevgi saygıyı da içermektedir. S*evgi* ile *korku* birbirine zıt kutuplardadır. Maslow' un da belirttiği gibi, korku, içerisinde sevgiyi barındıramaz. Ancak bahsettiğimiz korku, dehşete kapılma anlamındaki korku, yani içinde sevgiyi barındırmayan, yalnızca cezalandırılmaktan duyulan korkudur. Bu anlamda kutsal metinde geçen Allah korkusu dediğimiz kavram ile korku yönelimli Tanrı algısı farklıdır. Allah korkusu kavramı, Tanrı' ya duyulan sevgi ve saygıdan ileri gelir ve "korku" gibi görünen şey aslında "farkındalık" tır.

İnanan birey her ne kadar inandığı varlığa karşı sorumluluk duysa da insan olmasının gereği olarak günah işlemektedir. "Tanrı' yı seven birey için" bu hata, sevdiğiyle olan bağını koparabileceğinden; "Tanrı' dan korkan birey için" de hatanın cezaya sebep olacağı fikrinden dolayı günahkarlık düşüncesi bireye sıkıntı verici olabilecektir. Bu nedenle, oluşan günahkarlık duygusu bireyi olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Suçluluk duygusunun bireyi yenileyen, geliştiren, yapıcı işlevleri olduğu gibi; bu duygu yanlış anlamlandırılıp doğru kullanılmadığında üstesinden gelinmesi çok zor bir duygusal yaşantı haline de dönüşebilmektedir. Bireyin suçluluk duygusundan ne yönde etkileneceğinin Tanrı algısı ve benlik algısı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın konusu Tanrı ' ya yönelik atıflar ile benlik algısı ve günahkarlık duygusu arasındaki ilişkidir. Bu konu yetişkinlik dönemi içerisinde incelenmiştir. Konuyu inceleyebilmek için öncelikle, ele alınan değişkenler tek tek incelenmiş ve ilgili literatür taranmıştır. Bu şekilde, her değişken için tanımlamalara ve çeşitli

kaynakların yorum ve yaklaşımlarına yer verildikten sonra, konu hakkında yapılmış yerli ve yabancı araştırmaların bulguları sunulmuştur. Tez çalışması yedi bölüme ayrılmış, Tanrı Algısı, Benlik Algısı, Günahkarlık Duygusu, Yetişkinliğin Doğası başlıkları altında değişkenler incelenmeye çalışılmıştır. Beşinci bölümde araştırma bulguları, altıncı bölümde tartışma, yedinci bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Araştırmanın amacı, yetişkin bireyin Tanrı' yı algılayışı ile kendini algılayışı arasında bir ilişki olup olmadığının ve bireyin kendi Tanrı yüklemeleri ile günahkarlık duygusunu olumlu (yapıcı) veya olumsuz (yıkıcı) yönde yaşaması arasındaki ilişkinin sınanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda örneklem ve veri toplama araçları belirlenmiş, 3 aylık bir süre zarfında, veri toplama araçları ile bu örneklemden veriler elde edilmiştir. **Araştırmanın örneklemini** 20-60 yaş arası (X= 33,9, Ss: 10,28) 540 yetişkin oluşturmuştur. 274 ü erkek ve 266 sı kadındır. Araştırmada **veri toplama araçları** olarak Tanrı Algısı Soru Formu I-II (Güler, 2006), Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (Şahin, Durak ve Şahin; 1993), Günahkarlık Duygusu Ölçeği (Güler, 2006) ve Kısa Semptom Envanteri (Şahin ve Durak; 1994) kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 11.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiş ve bulgular araştırmacı tarafından yorumlanmıştır.

Tanrı algısı ile benlik algısı ve günahkarlık duygusu arasında varsayılan ilişkinin ortaya konması ile Türkiye' de hem psikoloji hem de din psikolojisi biliminin literatürüne önemli veriler sağlanması hedeflenmektedir. Toplum ve birey sağlığı açısından; insanların doğru, bütünleşmiş ve sağlıklı bir Tanrı tasavvuruna sahip olması büyük önem taşımaktadır. Tanrı algısı ile benlik algısı arasında

varsayılan ilişkinin belirlenmesi, inanan bireyin kendi yaşam sürecini değerlendirmesi açısından önemli görülmektedir. Günümüz toplumunun ahlaki gelişimi açısından da; bireyin Tanrı' ya karşı duyduğu suçluluğu sağlıklı ve işlevsel bir şekilde yaşaması; bu duygusunu hoşgörülü olmaya ve yapıcı eylemlerine bir fırsat olarak değerlendirmesi önem taşımakta ve tezin bilimsel ve toplumsal önemini göstermektedir.

BÖLÜM I

TANRI' YA YÖNELİK ATIFLAR

I. TANRI ALGISI

Tanrı algısı, bireyin Tanrı' yı nasıl algılayıp, nasıl gördüğü ile alakalıdır. Bireyin zihninde oluşturduğu Tanrı imgesidir. Tanrı algısı, bireyin Tanrı' ya yönelik tüm atıfları, duygu ve düşünceleridir. İnanan veya inanmayan her insanın zihninde Tanrı ile ilgili bir şemanın olduğunu düşünülebilir.

Bir dine inanan kişinin Tanrı algısı, o dinin Tanrı tasavvurundan etkilenir. Ancak insan, kendi duygu ve düşüncelerini kendi Tanrı tasavvuruna ekler (Yapıcı, 1996) ve kendine özgü bir tasavvura sahip olur. Yine Tanrı kavramı kişinin sosyal-kültürel çevresinden, aldığı eğitimden ve içsel yaşantılarından etkilenmektedir.

İnanan bireyin sahip olduğu Tanrı algısı, yaşamındaki davranış, tutum ve ruhsal dinamiklerinde kendini göstermektedir. Dini bilinç, bireyin duygu, düşünce, davranışlarının farkına varmasını sağlar. Bireyin bu farkındalıklarının artması ve neye niçin inandığının bilincine varması ile inanç onun davranışlarını yönlendirmektedir (Yapıcı, 1996). Bu bilgilerden hareketle inanan bireyin yaşamında Tanrı' nın önemli bir yer tuttuğu ve bireyin Tanrı' ya yönelik yüklemelerinin kendi tutum ve davranışlarının belirlenmesinde önemli bir etken olduğu söylenebilmektedir.

İnanan birey, Tanrı' yı bir aşkın varlık olarak görür ve hayranlık uyandıran aynı zamanda da korkutan özellikleri ile tasavvur eder. Burada sözü edilen korkudan kasıt, inanan insanın saygıya dayalı olarak duyduğu korkudur. Kişi bu korkuyla beraber Tanrı' nın bağışlayıcı ve seven olduğunu da bilerek bunları talep etmektedir (Vergote, 1966).

Çocuklukta oluşmaya başlayan Tanrı kavramı, bireyin gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde de varlığını devam ettirdiği düşünülmektedir (Yapıcı, 1996). Kimi aileler çocuğun üst benliğinin gelişmesinde dini baskı ve Tanrı korkusunu kullanır. Ebeveynler kendi istek ve kurallarını çocuğa benimsetmek ve çocuğu bunlara uymaya yönlendirebilmek için, bunları Tanrı' nın yasalarıymış gibi sunarlar. Çocuğu cehennem ateşiyle ve cehenneme atılmakla korkuturlar. Böylece, din ve Tanrı figürleri; ailenin, toplumun ve kültürün çocuktan beklediği davranış biçimlerini yerine getirmesi için araç olarak kullanılır. Çocuk, anne babasına itaatsizlik etmenin Tanrı' nın gazabına neden olacağı korkusunu taşır (Köknel, 1995).

Köknel (1995), bu tür bir Tanrı korkusunu gereksiz ve aşırı bulur ve bu kadar korkutucu, cezalandırıcı, engelleyici bir dini algının çocuğun üst benliğinde olumsuz bir Tanrı algısına neden olacağını ve bunun da korkuya dayalı bir davranış biçimine yol açacağını söyler. Bu da çocuğun dinsel davranış ve tutumlarını günah korkusu altındaki tabulara dönüştürür. Çocuğun Tanrı' yla barışık ve dost olması olumlu tutum ve davranışları benimsemesine ve kişiliğini geliştirmesine yardımcı olacaktır. Tanrı çocuğun yaşamında sevgi, saygı, ilgi, dostluk, güven ve huzur gibi duygularla yer almalıdır.

Tanrı korkusu, Tanrı' nın suçları cezalandırıcı olarak tasavvur edilmesi ile de oluşur. İnanan birey için Tanrı onun her hareketini her düşüncesini gören ve bilendir (Yapıcı, 1996). İnsan mutlaka hata yapar. Bu nedenle de Tanrı' nın cezalandırıcı özelliklerine odaklanmış olan birey Tanrı' nın azabından korkmaktadır.

Tanrı korkusunun nedenlerinden biri olarak, kutsalın korkutucu olarak düşünülmesi gösterilebilir. Kutsal bilinmezlikler içerir; bu da bireyin ondan korkması ve kendi acizliğini görmesine neden olur. Bir diğer nokta da birey, Tanrı' ya yönelik olarak sahip olduğu sevgisini kaybetme endişesi taşıyabilir. Sevilen Tanrı' dan uzaklaşma ve kurmuş olduğu bağı kaybetme kaygısı Tanrı korkusu şekline dönüşebilir. Bireyin Tanrı' ya duyduğu yoğun sevgisi onu korkuya sürüklemektedir. Tanrı korkusu dediğimiz şey aslında sevgiden kaynaklanan, saygıya dayalı bir korkudur (Yapıcı, 1996). Kur'an' da Tanrı korkusu kavramı sıklıkla geçmektedir. Bunu "*takva*" kavramında açıklayacak olursak, "*Allah' ın bilincinde olanlar, Allah bilincini içlerinde canlı tutanlar*" olarak ifade edilen (Akdemir, 2004) takva, inanan insanın Allah'a duyduğu sevgi ve saygısını her zaman içinde canlı tutarak, O' ndan çekinmesidir.

Gazali (1975) korkuyu kulu şehvetten koruyan ve Allah' a yaklaştıran bir duygu olarak tanımlar. Ancak, ifrat derecede korkuyu kabul etmez. Eserinde bu olumsuz korku ile ilgili şunları nakletmiştir:

"İfrat derecede korku, itidali aşmak sebebi ile insanı ye'se ve ümitsizliğe düşürür ki, bu da yerilmiştir. Çünkü aşırı korku insanı amelden de alıkoyar. Bazen sahibini zayıflatır ve hasta eder, şaşkına çevirir, hatta delirmesine sebep olur. ……. İnsanı ümitsizliğe düşüren her çeşit korku, mezmurdur (Gazali, 1975, sf:289)."

Albayrak (1995), ergenlik döneminin dini kişiliğin kazanılmasında çok önemli olduğunu ifade eder. Çocukluk ve ergenlikte sevgi ve ilgiden yoksun olma, dini inanç ve tutumlarda bazı olumsuzluklara ve sapmalara neden olmaktadır. Kendi yaptığı araştırmaya göre de ailede ve okulda baskı ve korkuya dayalı bir din eğitimi alan ergenlerde, korkuya dayalı olumsuz dini inanç ve tutumlar ortaya çıkmıştır. Sevgi motifi Tanrı' ya yaklaşmada daha etkili olmuştur.

İslam dininin ayet ve hadislerinde Tanrı' nın rahmet (sevgi) ve şefkati vurgulanmaktadır. "Rahmetim gazabımı geçmiştir" kutsi hadisi (Müslim, 1992) ve ayeti (Araf Suresi, 156) sevgi ve merhamete her şeyden fazla ihtiyaç duyan bireyler için çok önemli bir bilgidir.

Akdemir (2003) Allah-insan ilişkisinin gerçek boyutunun sevgi boyutu olduğunu söyler ve şunları ekler: "*Sevgisiz bir varoluş biçiminin, bizzat Kur'an' a ve daha genel olarak vahiy sürecine göre, şirkten başka bir şey olmadığını hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir; çünkü, sevgi kaynaklı olmayan eylemler, kuru, hissiz, şekilden öteye gitmeyen ve gösteriş amacı güden eylemlerdir."*

Tanrı' ya sevgi yönelimi, bireyin O' na bağlı olduğu hissinin atması ve bu bağlılıkla tekrar tekrar O'na yönelmesi ile gelişir. Sevgi, bilgi ve farkındalık ile oluşur. Dolayısıyla Tanrı sevgisi, Tanrı ile ilgili bilgiye bağlıdır denebilir. Tanrı sevgisi, kişiyi O'na yaklaşmaya ve bağlanmaya yönlendirir. İslam düşüncesinde, birey sevgiyle Allah' a yaklaştıkça Allah da kuluna yakınlaşmakta ve sevgisini sevene ulaştırmaktadır (Gazali, 1975). Yapıcı (1996), Tanrı sevgisini bireyin ruhen Tanrı' yla beraber olması şeklinde güzel bir ifade ile tanımlamıştır.

I.1. Tanrı İmgesine İlişkin Yaklaşımlar

Tanrı kavramının oluşması ile ilgili psikoloji bilimi içerisinde, günümüze değin pek çok fikir ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin ilki olarak Freud' un yansıtma teorisini gösterebiliriz. Freud' a göre Tanrı, baba figürünün bir yansımasıdır. Psikoanalitik yönelimli teorisyenlerin tercih ettiği bu yaklaşımda temel kanı, bireyin Tanrı imgesinin ebeveyn imgesinin yansıması olduğudur (Rizzuto, 1974). Freud' un bu fikre ait ilk açıklamaları baba- oğul dinamiğine odaklanmışken (Birky ve Ball, 1988), sonraki empirik çalışmalar her iki ebeveynin de Tanrı imgesi ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Birky& Ball, 1988; Justice& Lambert, 1986). Nesne ilişkileri teorisyenleri, Rizzuto gibi Freud' un teorisini uyarlayarak daha geniş bir uygulama haline getirdiler. Nesne ilişkileri açısından Tanrı imgesi özellikle ebeveynler olmak üzere önemli diğerleriyle ilişkilerin kapsamı içerisinde kazanılmış sunumlardan yararlanılmasına dayanır (Birky& Ball, 1988; Lawrence, 1997).

Tanrı algısı konusundaki diğer önemli çalışma da Benson ve Spilka (1973) tarafından yapılmıştır. Bilişsel tutarlılık teorisine dayanarak benlik imgesinin Tanrı imgesi üzerinde belirleyici bir etken olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tutarlılık teorisine göre; kişinin genel benlik algısına uymayan bir bilgi bilişsel bir uyumsuzluk yaratır (Benson & Spilka, 1973). Böyle bir uyumsuzluğun neden olduğu bir rahatsızlıkla birey, bu rahatsızlığı azaltmak ve benlik imgesi ile tutarlı bir bilgiyi sağlamak için inkar, çarpıtma veya seçici algılama gibi teknikler kullanabilir. Tanrı imgesine dayanan tutarlılık teorisine göre bireyin benlik imgesi Tanrı imgesini belirler (Cecero ve Ark., 2004).

Chartier ve Goehner (1977), Benson ve Spilka' nın teorisine ek olarak, ebeveynin de hem Tanrı imgesi hem de benlik imgesini etkileyebileceği fikrini önermişlerdir. Reddedici ebeveynler hem benliğe hem de Tanrı' ya karşı olumsuz bir bakış açısına neden olabilir. Öte yandan, kabul edici ebeveyn tutumu daha çok kabul gören bir bakış açısına sevk edebilir. Bu araştırmacılar, benlik kabulünün (self-acceptance) gelişiminin desteklendiği bir aile atmosferinde kabul edici bir Tanrı inancının gelişeceğini iddia ederler. Nelsen ve Kroliczak (1984) da ebeveynin çocuğun din ve Tanrı hakkındaki eğitiminde doğrudan bir rol oynadığını ve ebeveynlerin iyi veya kötü olan niteliklerinin bu eğitimi çerçevelediğini belirtirler.

I. 2. Dinin İnsan Yaşamındaki Yeri

Din, insan davranışını etkilemesi bakımından psikolojinin inceleme konusudur. Din, geniş anlamda bir yaşam felsefesi olarak; daha dar bir anlamda bireyin günlük yaşamında davranışlarını belirleyen bir faktör olarak insan hayatında önemli bir yer kaplar (Özbaydar, 1970). Bireyin inançları onun yaşam şeklini, hayata karşı bakışını, kişiler arası ilişkilerini, sosyal ve ahlaki tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Dini inanç da inanan birey için aslında en güçlü etkenlerden biridir.

" Din duygusu ferde yaşadığı dünyada bulamadığı bir emniyet ve teselli kazandırmakta, kendisinin dışında bulunan, rahatlıkla güvenebileceği bir kuvvete, kudrete dayanma imkanı sağlamaktadır." (Özbaydar, 1970; sf: 6).

James (1985), dua etme yaşantısı gibi, görünmeyen gerçeklikle kurulan bağlantılar sırasında bireyde gözle görülür etkiler ortaya çıktığını ifade eder. İnanan bireyin görünmeyen gerçeklikle bağ kurması sonucunda bireyin yaşamında manevi bir haz meydana gelir ve diğer insanlara karşı da daha fazla sevgiyle yaklaşır. Dini duygu kişiyi ümitsizlikten ve boşluk hissinden kurtarır.

Din sözcüğü Fromm (2004) için, bir grup tarafından kabul edilip paylaşılan ve o grup bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef sunan ve de onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistemdir. Fromm, insancıl (hümaniter) ve otoriter dinler olmak üzere iki ayırımda bulunur.

İnsancıl din olarak tanımladığı din yapısı, öncelikle insana ve insanın güçlerine önem verir. İnsancıl dinlerde insan, gerçeği tanımak, imkanlarının ve gücünün sınırlarının farkına varmak zorundadır. İnsan kendini, diğerleriyle olan ilişkilerini ve evrendeki varlığını anlayabilmek için öncelikle aklını geliştirmelidir. İnsan sevme gücünü geliştirerek, kendine karşı saygısını yükselterek ve tüm canlılarla birlikte olduğu deneyimini yaşayarak; evrenle bir olduğunu sezebilir. İnsancıl dinler akıl ve sevgiye önem verir ve insan tüm evrenle birdir. İnsan bu birliğe ulaşabilmek için akıl ve sevgi gücünü yaşamalıdır. İnsancıl dinde erdem olarak kabul edilen itaat etmek değil kendini gerçekleştirmektir (Fromm, 2004).

İnsancıl dinlerde Tanrı figürü, insanın kendi yaşamında gerçekleştirmeye çalıştığı, kişisel güçlerinin yani yüceliğinin bir sembolü biçimindedir. Ve insan da bir gün bu sembole erişip, onun gibi olabilme şansına sahiptir. İnsancıl dinlerin en iyi örneği ilk dönem Budizm'idir. Buddha, aklın sembolüdür. Akılla konuşur ve diğer insanlarında kendi akıllarını geliştirmesini öğütler. Gerçeğe ulaşmada ilk adım

akıldır bundan sonra kişi akıl ve sevgi gücünü geliştirmeli ve dünyevi ihtiraslarından kurtulmalıdır. Nirvana' ya ulaşmak çaresizce boyun eğmek değil, kendi içsel güçlerini gerçekleştirmektir. Zen Budizm' e göre gerçek bilgi kişinin dışındaki birinden gelemez, gerçek bilgi ancak insanın içinden gelir. İnsanın dışından gelecek olan düşünceleri, kolaylıkla tapınılan bir otoriteye dönüşebileceğinden dolayı tehlikeli bulurlar (Fromm, 2004).

Fromm insancıl dinlerdeki inancı, bir şeye inanmanın verdiği güven olarak tanımlar. İnanç, belli davranış biçimini, onu koyandan dolayı değil; kişinin duygu ve düşüncesi ile deneyimlediklerinden ötürü kabul ettiği şeydir. Bu nedenle yaşanan duygu sevinçtir. Otoriter dinlerde ise bu belirli davranış biçimleri, onu koyandan ötürü kabul edilir bu da suçluluk ve acı çekme duyguları olarak yaşanır (Fromm, 2004).

Fromm, otoriter dinlerde Tanrı' yı, aslında insana ait olan akıl ve sevginin tek sahibi olarak görür. Tanrı mükemmelleştikçe de insan yetersizleşir. İnsan iyi ve başarılı olduğu ne varsa Tanrı'ya yöneltir; kendisi beceriksiz ve acizdir. İnsan bu süreç boyunca tüm gücünü yitirir ve değersizleşir. Çünkü ona güç ve güven verecek tüm değerli güçlerini Tanrı'ya yansıtmıştır. Fromm, kişinin güçlerini kendi eliyle böyle kaybetmesi durumunda insanın kendine yabancılaşacağını öngörür. Çünkü ne varsa Tanrı' ya aittir, insana hiçbir şey kalmamıştır. Fromm, insanın bu durumda kendisi ile iletişime geçebilmek için bile Tanrı' nın aracılığını kullanmaya mecbur olduğunu söyler. İbadet ve tapınmalarında kendi ruhu ile temas kurmaya çalışır. Tanrı' ya tapınarak, her şeyini Tanrı' ya vermiş olan insan, kendine ait olan güçlerin bir kısmını geri istemektedir. Tanrı dilerse insanın bu dileğini kabul eder. İnsanın

içindeki bu sevgi ve iyilik güçlerinden mahrum kalması, kendisini günahkar hissettirir. Sevgi ve akıl gücünü kullanamadığı için kendine ve diğer insanlara olan inancını yitirir.

Fromm, insanın aslında kendine ait olan bu güçlerine yabancılaşmış hale gelmesinin, insanı hem Tanrı' nın kölesi haline getirdiğini hem de kötüleştirdiğini söyler. Bu sevgisiz yaşamı günah olarak değerlendiren Fromm, bireyin kaybettiği insanlığını geri kazanabilmek için Tanrı ile iletişime geçmeye çabalayacağını ifade eder. Fakat bu çabalar bir kısır döngü haline gelir. Kişi günahkar hissettikçe Tanrı' ya daha çok yönelip Tanrı' yı daha çok yüceltir. Yücelttikçe kendisi daha da küçülür. Bu çelişkili döngü kişinin kendini bulmasını, tanımasını imkansızlaştırır (Fromm, 2004).

I.3. Dindarlık Tipleri: İçsel ve Dışsal Dindarlık

Allport (1954) dindarlığı kişilik yapısıyla ilişkilendirerek açıklamaya ve tanımlamaya çalışarak içselleştirilmiş (intrinsic) ve dışsallaştırılmış (extrinsic) dindarlık kavramlarını ortaya koymuş ve din psikolojisi alanına önemli katkılarda bulunmuştur. Allport' a göre iki tip dindarlık vardır ve her inanan kendini bu iki kutup arasında bir yere mutlaka koyabilmektedir.

İçselleştirilmiş dindarlıkta birey yaşamın ana motiflerini dinde bulur ve diğer başka gereksinimleri güçlü olsa da daha önemsiz olarak görür; bu gereksinimleri

mümkün olduğunca dinine uyumlu hale getirilmeye çalışır. İçsel dindarlar dinlerini yaşarlar (Allport, 1968). Dini başka çıkarları için araç olarak kullanmazlar. Din kişinin kendini gerçekleştirmesinde ona yardımcı olur. Bu tip dindarlıkta sevgi, saygı, hoşgörü, diğerlerine karşı iyi niyet besleme gibi olumluluklar görülmekte aynı zamanda önyargı, ayrımcılık gibi olumsuzluklardan uzak durma görülür (Yapıcı ve Kayıklık, 2005).

Dışsallaştırılmış dindarlıkta ise birey, dinini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta, çeşitli gereksinimleri için dinin kendisine sağladığı faydalardan yararlanmaktadır. Dışa dönük dindar bireyler dini, güvenlik, teselli, sosyallik kazanmak konum ve masumiyet kazanmak için kullanabilmektedirler (Allport, 1968). Dışsal dindarlar dini kendi amaçlarına göre algılayıp yorumlarlar (Yapıcı ve Kayıklık, 2005).

Bu çift kutuplu ayırımında Allport önemle ve sıklıkla şunu vurgular: "Dışsal dindarlar dinini kullanır; içsel dindarlar dinini yaşar." İçsel dindar, kalbini ve ruhunu dinine veren, gerçek inanan kişiler; dışsal dindarlar ise dışsal menfaat ve saygınlık kazanmak için dini uygulamalara sahte bir bağlılıkla bağlanan kişilerdir (Beit-Hallahmi, 1989).

Allport' un çift kutuplu dindarlık tiplerine ek olarak Batson ve Ventis (1982) "arayış dindarlığı" adını verdikleri üçüncü bir tip daha getirmiştir. Bu kavrama göre birey dine karşı sorgulayıcı bir tutum geliştirir, dogmatik, basmakalıp cevapları kabul etmezler. Bu kişiler varoluşsal kaygılarla yüzleşmeye hazır, olumlu bir şüphe içinde olan, özeleştiri yapabilen ve değişime açık kişilerdir (Sezen, 2002).

Park, Cohen ve Herb (1990) Katolik ve Protestan kolej öğrencileri üzerinde, depresyon ile içselleştirilmiş dindarlık ve dini başa çıkmanın, stres azaltıcı etkilerini incelemişlerdir. Araştırmada, Katoliklerde kontrol edilebilir yaşam stresleri ve dini başa çıkmanın depresyon ile karşılıklı etkiye sahip olduğu bulunmuş, dini başa çıkmanın kontrol edilebilir yaşam olayları karşısında koruyucu bir işlev gösterdiği ortaya çıkmıştır. Protestan grup için depresyonda, kontrol edilemeyen yaşam stresi ile içsel dindarlık arasında etkileşim bulunmuş, kontrol edilemeyen stres ile depresyon arasındaki ilişki, düşük içsel dindarlık düzeyindeki Protestanlar' da pozitif yönde; yüksek içsel dindarlık düzeyinde Protestanlar' da ters yönde olduğu bulunmuştur.

Dini eğilim ile önyargı arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar ırkçılık üzerine de odaklamış ve ırkçı atıflara en fazla eğilim gösteren grup, dışsal dindarlar çıkmıştır. Beyaz ve heteroseksüel öğrenciler üzerinde yapılan bir çalışmada dışsal dindarlık ile ırkçılık arasında pozitif bir ilişki çıkarken, içsel dindarlık gay ve lezbiyenlere karşı daha önyargılı çıkmıştır. Dışsal dindarlar ise homoseksüelliğe karşı daha az önyargılı çıkmıştır (Herek, 1987).

Dini eğilim ve ölüm korkusu ile ilgili yapılan çalışmalarda da hemen hemen benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bolt (1977), dışsal dindarlık ile ölüm korkusu arasında pozitif bir ilişki bildirmiştir. Aynı zamanda ahiret inancı ile de dışsal dindarlık arasında yüksek bir ilişki bulmuştur. İçsel dindarlık ise ölüm korkusuyla ilişkili çıkmamış fakat ahiret inancı ile ters yönde ilişkili bulunmuştur. Magni (1973) yaptığı çalışmada ölüm korkusu ile dışsal dindarlık arasında pozitif, içsel dindarlık ile negatif bir ilişki bulmuştur. Kahoe ve Dunn (1975) içsel dindarlıkla ölüm korkusu

arasında negatif bir ilişki bulurken, dışsal dindarlık ile önemli bir ilişki bulamamışlardır.

I. 4. Tanrı' ya Yönelik Olumlu veya Olumsuz Atıflar

Tanrı algısı, genel bir kabulle, çocuklukta oluşmaya başlayan, bireyin çevresi, dini ve kişiliği tarafından şekillenen bir yapıdır. Tanrı algısı oluşurken bireye öğretilen dini temsiller, o bireyin Tanrı' ya yönelik algısının olumlu veya olumsuz yönde gelişmesini etkileyebilir.

Tanrı' ya yönelik olumlu atıflar dediğimizde, Tanrı' nın çok seven, koruyan, merhametli, affedici gibi özelliklerle algılanmasını kastetmekteyiz. Olumlu bir Tanrı algısı olan birey aynı zamanda Tanrı' ya karşı da olumlu ve sevgi yönelimli bir tutum sergilemektedir. Tanrı' yı "seven" olarak algılayan birey için kendisi de "sevilen" olacaktır. Örneğin Benson ve Spilka (1973)' nın bu konuda yaptığı bir çalışmada Tanrı' yı "seven" olarak algılayan bireylerin daha yüksek bir benlik değerine sahip oldukları bulunmuştur.

Cezalandıran, korkutan, gaddar gibi yüklemeler de Tanrı' ya yönelik olumsuz atıflardır. Böyle bir Tanrı algısı olan birey, kendisini sevilmeyen ve aciz bir kimse olarak algılayabilir. Yine aynı araştırma bulgularına göre Tanrı' yı "reddeden, kontrol eden ve dostça olmayan" olarak tasavvur eden bireylerin benlik saygıları da düşüktür (Benson ve Spilka, 1973).

I. 5. Tanrı' ya Yönelik Atıflar ile İlişkili Unsurlar

I. 5. 1. Aile

Tanrı algısı, bir insanın zihninde çok erken dönemlerden itibaren gelişmeye başlar. Bu erken dönemlerde çocuk, Tanrı hakkındaki bilgileri genellikle ailesinden alır. Anne, baba, büyük anne ve büyük baba gibi ona bakım veren birincil yakınlarından öğrenir.

Tanrı ile ilgili bilgileri doğal olarak bilgiyi edindiği kişilerin Tanrı kavramları olacaktır. Çocuklar kendi ebeveynlerinin bilgilerini, değerlerini içselleştirmeye eğilimlidirler. Çünkü onlar için en güvenilir kaynak kendi aileleridir. Kişilik gelişimlerinde ailelerinin davranışlarından etkilenmekte olan çocuklar, dini kişiliklerinin oluşumunda da ailelerinin dini tavırlarından etkilenmektedir ve geleneksel aile yapısı içinde ebeveynler, dini değerlere karşı olumlu ve olumsuz tutumların oluşması ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir (Aydın, 1996). Allah sevgisine dayalı verilen eğitimin çocukta bağlanma ve ümit gibi duyguların oluşmasına ve samimi bir inancın gelişmesine imkan vereceği düşünülmektedir (Ay, 1987). Çocuklukta yerleşen Tanrı algısı gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde de genel olarak devamlılık göstermektedir. Bu nedenlerle, ailenin çocuğa verdiği din eğitiminin şekli ve içeriği, olumlu veya olumsuz bir Tanrı algısının oluşturulması açısından hayati öneme sahiptir.

Dini bilgilendirmenin cezayla korkutucu, tehdit edici ve baskıcı biçimde yapılması çocuğun ruhsal dengesini bozar ve oluşacak korku ömür boyunca devam

edebilir (Aydın, 1996). Daha önce de bahsettiğimiz gibi kimi aileler çocuklarına kendi kurallarını öğretirken Tanrı korkusunu kullanabilmektedir. Uygun olmayan davranışlarının Tanrı' nın gazabı ile cezalandırılacağı yönünde telkinler verirler ve genelde cehennemle korkuturlar. Böyle baskıcı bir din ve cezalandırıcı Tanrı gösterimleri çocuklarda olumsuz bir Tanrı algısının oluşmasına neden olmaktadır (Köknel, 1995). Bazı aileler " Yaramazlık yaparsan, Tanrı seni cezalandırır!" gibi zorlayıcı yaklaşımlar kullanırlar ve bu tür inançları kabul eden çocukların benlik imgeleri de daha olumsuz olmaktadır (Nelsen& Kroliczak, 1984).

Aydın (1996), çocuğun Tanrı' ya bağlanmadan önce anne babasına bağlandığını ifade eder. Anne babanın otorite olarak kabul edilmesinin, çocuğun Tanrı' ya bağlanması konusunda iyi kullanılması gereğine işaret eder. Dini bilgilendirmenin, çocuğun buna ihtiyaç duyduğu zamanda ve gelişim düzeyine uygun olarak yapılmasını savunur. Cennet, cehennem, günah, sevap gibi konuların çocuğun doğru ile yanlışı ayırt edebildiği dönemde verilmesi uygundur. Bu korku duygusunun sevgi ve saygıya dönüştürülebilmesi gerekmektedir (Bilgili, 2005). Ebeveynler, çocuklarına olumlu etkilerde bulunabildiği gibi, olumsuz yönde de etkide bulunup çocuğun dininin yıkılmasına sebep olabilmektedirler (Yavuz, 1998).

I. 5. 2. Kişilik

Dini inançlar ve kişilik özellikleri arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Aynı dine inanan bireylerin, birbirinden farklı dini algıları vardır. Birey, inandığı dini ister

yaşadığı toplumdan hazır olarak alsın, isterse hidayet yaşantısı sonucu ulaşsın, dine kendi bireysel özellikleri çerçevesi içinde inanır (Gürses, 2002).

Bireyin özümsediği dini inançlar, kişiliğinde bir bütünleşme oluşturur (Gürses, 2002). Tanrı inancının insanları yalnızlık hissinden kurtardığı ve bölünmüş kişiliğe birlik ve uyum getirdiği savunulabilir. Güçlü bir kişiliğe sahip bireylerin güçlü inançlara sahip olduğu da görülmektedir (Hökelekli, 1998). Allport'a (1950) göre, olgun bir kişiliğe sahip olmayan bir kimse olgun bir dindar olamaz. Dinlerin de amaçlarından biri, bütünleşmiş bir kişilik ortaya çıkarmaktır (Şentürk, 1997). Görüldüğü gibi, dini literatürde genel olarak din, kişilik bütünlüğü için zorunlu bir etken olarak sunulmaktadır.

Mehmedoğlu (1999)' nun 862 kişi ile yaptığı çalışmada dine ilgisiz grubun, kişilik özellikleri olarak gösteriş ve yakınlık; çok dindar grubun da sebat, düzen ve boyutlarından daha yüksek puanları aldıklarını bildirmektedir. Francis (1985), araştırmasında "içe dönük bireyler daha çok dindardır" sonucuna ulaşmıştır.

I. 5. 3. Okul ve Arkadaş Çevresi

Çocuğun öğrenme yaşantısında aileden sonra gelen en önemli faktör okuldur. Çocuk burada diğer yaşıtlarıyla beraber bir amacı paylaşmayı, birlikte yaşamayı ve sosyalleşmeyi öğrenmektedir. Aynı zamanda toplumsal ve ahlaki kuralları ve otoriteye uyum göstermeyi öğrenmektedir.

İlköğretim de zorunlu olan din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin amacı çocuğa önce dinin iman, ibadet ahlak esaslarının; öğreti, prensip ve beklentilerinin öğretilmesidir. Din dersi, öğrenciyi dini ve ahlaki bakımdan bilgilendirmeye ve terbiye etmeye yönelik bir derstir. Aynı zamanda yetişkinler bu sayede kendi dini ve ahlaki inanç ve yaşayış biçimlerini genç nesillere aktarırlar (Yavuz, 1998).

Din eğitimini veren yetişkinlerin bunu baskı ve ceza ile vermeleri çocuğun öğrenme isteğini köreltir; korkak, çekingen, sorumsuz ve tembel bir çocuk olmasına neden olur. Bilgili' nin (2005) yaptığı çalışmada baskı ve ceza ile yapılan eğitimde yer alan çocukların dini uygulamalara katılmaktan soğuduklarını; buna karşın övgü ve ödülün onları bu konuda istekli hale getirdiğini bulgulamıştır. Dinin çocuklara doğru ve anlaşılır bir şekilde anlatılması çok önemlidir. Bunun için de çocukların bu bilgileri algılamaya hazır hale getirilmesi gerekir. Çocukların ruhlarına dini inançlar samimiyetle yerleştirilmedikçe, hedeflenen dini ve ahlaki amaçlara ulaşılması zordur (Yavuz, 1998).

Arkadaş çevresi de her yaştan insan için önemli bir etkendir. Bireyin tutumları ile yakın arkadaşlarının bir konudaki tutumları oldukça benzerdir (Peker, 2003). Özellikle ergenlikte etkisinin çok daha fazla görüldüğü bu etken bireyin din ve Tanrı algısında da önemli bir husustur. Ergenlik döneminde arkadaş çevresi birey için danışma ortamı (referans grubu) haline gelir ve bireyin davranışları için yol gösterici bir rol üstlenir. Birey, kimi üyelerle özdeşim kurarak onların tutum ve davranışlarını benimser (Yörükoğlu, 1986). Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim deyişinde de olduğu gibi, bireyler yaşamı paylaştığı arkadaşları ile sürekli ve karşılıklı bir etkileşim içerisindedir.

I. 5. 4. Yaşam Olayları

İnsan, yaşamında iz bırakan, değişiklik arz eden, kimi zaman yaşamı tehdit eden bazı yaşantılar geçirmektedir. Okula başlama, evlenme, boşanma, işe girme vs. gibi olaylar insan hayatını olumlu veya olumsuz olarak etkilemektedir.

Savaş, deprem, hastalık, kaza gibi büyük yaşam olayları insanların dua ve ibadet etmek için çok kuvvetli bir eğilim içerisine girdikleri durumlardır (Hökelekli, 1998).

Yaşam boyunca bireyin başından geçen olumlu olaylar inanan birey için Tanrı' yı daha olumlu algılamaya yöneltebilecektir. İstek ve arzuların yerine gelmesi ile bireyler Tanrı' yı dualarını duyan, onlara cevap veren ve kendilerini memnun eden olarak görüp minnet ve şükür duymalarına neden olabilmektedir.

Bazı inanan bireylerin yaşamdaki çeşitli istek ve arzularının onları tatmin edecek şekilde gerçekleşmediği durumlarda da Tanrı' ya karşı öfke ve nefret duyguları gözlenmekte ve bireyler dinden uzaklaşmaktadır (Vergote, 1999).

Yaşanan çaresizlik tecrübelerinde kimi bireyler kendiliğinden dini davranışlara yönelmektedirler (Hökelekli, 1998).

Savaş tecrübesinin de geleneksel dindarlığı zayıflatıp gerçek dini imanı arttırdığı konusunda da bir görüş vardır (Allport, Gillespie ve Young; 1948).

Doğal afet, kayıp olayları ile ölümle yüz yüze gelinen diğer olaylardan sonra dine dönüşlerin arttığı düşünülebilir. Fakat aynı zamanda bireyler, bunun tam tersi, dinden uzaklaşma ve dine karşı öfke duyma gibi olumsuz tutumlar da geliştirebilir.

Bir başka araştırmada, 120 deneğin %30 u depremi dini ve ahlaki zayıflıklara bağlamıştır. Depremin sebebi, inanç ve yaşantı bozukluğu neticesinde cezalandırılmadır (Başıbüyük, 2004). Bu bulgu, bazı insanların doğal afetleri dini nedenlere bağlama eğilimini göstermektedir. Bu doğal olayları Tanrı' nın gazabı olarak görebilmektedirler.

I. 5. 5. Sosyal Çevre

Birey, içerisinde yaşadığı alanda mutlaka bir sosyal çevrenin içinde olacaktır. Komşular, iş arkadaşları, mahalle eşrafı gibi ister istemez beraber yaşamak zorunda olduğu insanlarla çevrilidir. İnsan yaşadığı sosyal çevrenin kural ve geleneklerine göre yaşamını düzenlemek zorunda kalabilmektedir. Ahlaki ölçütlerde bu zaten gereklidir.

Psikolojik olarak uygun şartlar oluştuğunda bireyin, diğerlerinin davranış ve düşüncelerinden etkilenmesi muhtemeldir (Hökelekli, 1998). Her sosyal çevrenin kendine özel bir takım dini ve ahlaki yapıları mevcuttur. Birey ister istemez bu yapılardan etkilenebilir ve kendi içsel yapılarını bu yönde oluşturabilir.

Ergenlik döneminde birey, kişilik oluşumunu gerçekleştirirken kendilerine model olabilecek kişilerin davranışlarını taklit etme ve onlara benzeme gibi bir tutum geliştirirler. Pek çok ergen, dini yaşayış yönünden model aldıkları insanların kişilikleri ile dinin kendisini özdeşleştirmektedir (Bahadır, 2002).

I. 5. 6. Kitle İletişim Araçları

Kitle iletişim araçları yaşamı kuşatmış durumdadır. Bu araçlar içinde en çok televizyon hayatımızın önemli bir yerini işgal etmektedir. Televizyonun yararlı ya da zararlı etkide bulunması programların niteliği ile ilgilidir (Bilgili, 2005). Aynı ölçüde gazete ve dergilerin de toplumda belirli bir tutum oluşturulması açısından önemli bir gücü vardır.

Türk filmlerinde çoğunlukla, din adamlarının yobaz, cahil ve çıkarcı tiplemeler olarak gösterilmesi dikkat çeken bir unsurdur. Bu tiplemeler çoğu insanın zihninde din ile cehaletin, yobazlığın ve iki yüzlülüğün ilişkilendirilmesi, hatta eşleştirilmesine neden olabilmektedir.

Günümüzde ne yazık ki meydana gelen terör olaylarında da İslami öğelerin terörist eylemlerle eş gösterilmesi dine karşı önyargıların oluşmasına neden olmaktadır.

Kaya ve arkadaşları (1998) tarafından yapılan bir araştırmanın bulgularına göre kitle iletişim araçlarının, öğrencilerin dini tutumlarını %51,8 oranında etkilemediği, %30,7 sini dinden soğuttuğu ve %17,5 ini dine ısındırdığı sonucu elde edilmiştir.

Yine televizyonun etkisi ile ilgili bir konu da dizi ve filmlerde içinde dini öğelerin bulunduğu hikayelerdir. Çocuklar zihinsel yeterlilikleri gereği hikayeleştirilmiş anlatımlara daha ilgilidir ve bu şekilde daha iyi öğrenmektedir. Hikayeler karşısında aşırı derecede etkilenen ve duygulanan çocuklara rastlamak mümkündür (Yavuz, 1998). Bu gösterimlerde verilen din ve Tanrı görünüşleri çocuğun zihninde yer edebilir.

I. 6. Tanrı Algısı Konusunda Yapılmış Çalışmalar

Allport (1950), kişinin en köklü inançlarının ruhsal ve fiziksel sağlığını derinden etkilediğini savunur. Dini inanç hayatın esası ile ilgili olduğundan insanın en önemli inancı olmaktadır.

Benson ve Spilka (1973) yüksek benlik saygısının seven, şefkatli Tanrı algısıyla beraber olduğunu belirtmişlerdir. Ve düşük benlik saygısı , öç alan Tanrı algısı ile yakın ilişki içindedir. Tisdale ve arkadaşları da (1997), çalışmalarında Tanrı algısı ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır.

Cavanagh (1992), intikam alan (vengeful), muhtaç (needy), koruyucu ya da bekçi (caretaker) ve özel bir öğretmen (tutor) olarak görülen Tanrı algılarının işlevsiz olduğunu belirtir. Lindijer' e göre (1990); eğer bireyin Tanrı algısı o bireyi korkutup, tuzağa düşmüş gibi hissettiriyorsa; insanlık dışı veya kaygı verici ve bireyde delüzyona (gerçek dışı inanç) neden oluyorsa, sorun arz eder.

Bazı insanlar Tanrı'ya karşı öfke duymaktan çekinip, böyle bir duruma hassasiyet gösterebilirler. Tanrı'ya karşı sık sık öfke duyan insanlar; bu durumu kabul edemedikleri için, depresyon ve öfke gibi, "duygusal" veya Tanrı tarafından cezalandırılma, kendi dini çevresi ile ilişkilerinde gergin olmak gibi, "manevi (spiritüel)" acı işaretleri gösterebilirler (Exline, 2003).

Hökelekli (1992), gerçekleştirdiği bir çalışmada, dindarlık düzeyleri orta ve yüksek olanların, ilâhî huzurda hesap vermekten dolayı ölümden daha fazla korktuklarını belirtmektedir.

Bacanlı (1995) tarafından yapılan bir araştırmada, Konya Selçuk Üniversitesi' nden araştırmaya katılan 77 öğrencinin Tanrı ile ilgili sıfatlara verdikleri cevaplara göre; tüm deneklerin işaretlediği sıfat, "Affedici (merhametli)" ; işaretlenme sıklığı en çok olan ikinci sıfat "Yaratıcı", üçüncüsü ise kızlarda, "Güvenilir" erkeklerde ise "Güçlü" şıkları olmuştur. Deneklerin tümünün işaretlediği tek sıfat "Affedici" sıfatıdır. Bununla birlikte, araştırmada deneklerin hiçbiri cezalandırıcı sıfatlarını işaretlememiştir. Araştırmacı denekleri, Tanrı' yı 'korkulan' değil 'sevilen' olarak algıladıkları yönünde değerlendirmiştir.

Foster ve Babcock (2001), kadın ve erkeklerin; kadın Tanrı figürüne ve erkek Tanrı figürüne sahip olmada farklılık gösterip göstermediklerini araştırmışlardır. Sonuçlar hem Tanrı' nın cinsiyeti hem de deneklerin cinsiyetinden dolayı önemli farklılıklar göstermiştir. Kadın bir Tanrı düşünen denekler şüpheci, fakat daha fazla sıkıntıdan arınma ve rahatlama tecrübe etmektedir. Kadınlar daha çok duygu yönelimli hikayeler yazmışlardır.

Buri ve Mueller (1987), 127 Katolik kolej öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmada, yüksek benlik saygısı ile seven, affeden ve sabırlı Tanrı algısı arasında ilişki bulmuşlardır. Seven bir Tanrı imajının öğretilmesi düşük benlik saygısının yatıştırılmasında rol oynayabilir sonucuna varmışlardır. Buri ve Mueller'e göre, nazik, sabırlı ve seven bir Tanrı imajına en çok ihtiyaç duyması olası olan düşük

benlik saygılarına sahip bireyler; Tanrı' yı acımasız, eleştirici ve düşmanca algılamaya daha fazla eğilimlidirler.

Flakol (1974)' un yaptığı bir çalışmada; seven Tanrı algısına sahip olanların, acımasız Tanrı imajına sahip olanlardan daha yüksek bir benlik algısına sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Bu kişiler aynı zamanda daha uyumlu, psikolojik olarak daha sağlıklıdır.

İmam Hatip Lisesi öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada (Albayrak, 1995) ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu, aldıkları dini eğitimi tatmin edici bulmamaktadır. Yapılan mülakatlarda öğrenciler, ailelerinden ve okuldan aldıkları dini eğitimin baskıcı ve korku yoğunluklu verildiğini ifade etmişlerdir. Yine öğrencilerin büyük bir kısmı, araştırmacının beklediğinin aksine, ibadetlere düzenli olarak katılmamaktadır. Araştırmacı bu durumu, sevgi yoksunluğuna bağlamaktadır. Araştırmada deneklere ön test uygulandıktan sonra, iki hafta süresince korku yüklü mesajlar (Azap ve cehennemle ilgili ayet, hadis, şiir, vaaz) verilmiş ve aynı ölçekler uygulanmıştır. Bir hafta sonra, iki hafta süreyle, sevgi yüklü mesajlar (sevgi ve merhamet ayet, hadis, şiir, vaaz) verilmiş ve yine aynı ölçeklerle veri toplanmıştır. Son olarak da sevgi ve korku yüklü öğeler bir arada verilerek son ölçüm alınmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına göre; korku yüklü mesajlar özellikle inanç boyutundaki puanlarda artışa neden olmuştur. Bu sonuç araştırmacının beklentisinin aksine olmuştur ve araştırmacı bu durumu korku motifinin baskıcı etkisinin inançları sorgulamaya izin vermemesi, bu nedenle de inanç boyutundaki artışın bu baskıdan kaynaklandığı şeklinde yorumlamıştır. Korku yüklü mesajların inançlar üzerinde kısa

vadede etkili olabildiğini, bunun ancak yoğun duygusal bir tepki olduğunu ifade etmiştir. İbadet boyutunda ise zorunlu olan ibadetlerde korku mesajının; nafile ibadetlerde ise korku + sevgi mesajının etkili olduğu sonucu çıkmıştır. Cehennem korkusu şeklindeki mesajlar, farz ibadetlere katılımı artırmıştır. İsteğe bağlı ibadetlerde, sevgi mesajları oldukça etkili olmuştur. Dua davranışında ise korku motifi, sıkıntılı ve ihtiyaç duyulan anlarda duaya yönelmede etkili olurken, sevgi motifi, sık sık ve düzenli olarak duaya yönelmede etkilidir (Albayrak, 1995).

Ergenlerin dini hayatının duygu boyutunda en etkili mesaj sevgi olmuştur. Sevgi mesajları, öğrencilerin Allah' a güvenlerini de artırmaktadır. Korku mesajı Allah sevgisi puanlarını düşürmüş ve cehennem azabı puanlarını yükseltmiştir; aynı şekilde, sevgi mesajları, Allah sevgisinde artışa, cehennem azabı puanlarında düşüşe neden olmuştur. Sevgide doyumun sağlanması ile ahlaki davranışlar arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin % 78i de vicdan gelişimlerini Allah korkusuna borçlu olduklarını ifade etmişlerdir (Albayrak, 1995).

Güngördü (2001)' nün Allah' a atfedilen özellikler ile depresyon arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmada ilahiyat ve sosyoloji öğrencilerini Spilka, Allport tutum ölçeği ile karşılaştırmış ve ilahiyat öğrencilerinin sosyoloji öğrencilerinden daha içe dönük ve bireysel inanç tarzına sahip olduklarını bulmuştur. Bir başka bulgu da ilahiyat öğrencilerinin Tanrı' yı daha olumlu ve üstün sıfatlarla tanımlamalarıdır. Sosyoloji öğrencileri Tanrı' yı olumsuz sıfatlarla ilişkilendirmişlerdir. Sosyoloji öğrencilerindeki bu karamsar bakış daha çok yaşamlarındaki olumsuzluk ve aksiliklerinin Tanrı' ya yükleme şeklindedir. Tanrıya karşı iyimser bireyler, Tanrı' yı sıcak ve yakın algılamakta; karamsar bireylerse uzak ve soğuk algılamaktadır. Bu

çalışmada dini tutum ve Tanrı algısında cinsiyetlere göre farklılık bulunmamıştır. Tek farklılık ilahiyat bölümü kız öğrencilerinde görülmüş, buna göre bu grup diğer gruplara oranla Tanrı' ya karşı daha iyimser atıflarda bulunmuşlardır. 20 yaş altı grup 23 yaş üstü gruptan daha karamsar ve Tanrı' yı olumsuz görmektedir (Güngördü, 2001).

Batıdaki çalışmalarda bireyler Tanrı kavramları hakkında konuşurken erkeksi bir üslup kullanmaktadırlar. Batı toplumunda hem kişisel hem de kültürel Tanrı kavramları bir baba figürü olarak tanımlanmıştır. Tanrı' yı anne imgesi ile bağdaştırabilenler de yine bunu baba imgesiyle bağlantılı olarak yapabilmektedir. Kültürel Tanrı kavramını fiziksel olarak tanımlamaları istendiğinde de bu tanımlar yine büyük ölçüde erkeksidir (Foster& Keating, 1992).

Hıristiyan üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada gençlerin Tanrı kavramları çeşitli değişkenlere göre incelenmiş; "Uzak- mesafeli bir Tanrı" ve "İntikam alan bir Tanrı" algıları ile akademik alan yüksek bir ilişki göstermiştir. "İlgisiz bir Tanrı", "Görkemli bir Tanrı" ve " İntikam alan bir Tanrı" algıları ile de cinsiyet yüksek korelasyon göstermiştir. Buna göre kadınlar, erkeklere göre, Tanrı' yı daha "dikkat çekici", "saygın" ve "saygıyla karışık bir korkuya neden olan" olarak görmekte ve erkeklerden daha az "cezalandırıcı" olarak tanımlamaktadır. Kadınlar, Tanrı' ya yönelik olumsuz atıfta bulunmaya karşı daha isteksiz olmuşlardır. "İyilik sever", "Yaratıcı", "Görkemli", "Güçlü", "Tensel" ve "Değerli" Tanrı kavramlarına en çok katılan bireyler, daha derin bir inanca sahipken, daha az katılanlar derin inanca sahip çıkmamıştır (Hammersla, Andrews- Qualls& Frease; 1986).

Beş yüz yirmi üç Protestan kişi üzerinde yapılan bir çalışmada, 'Tanrı imgesi' ve 'dini davranışlar' ile 'aile değerleri' ilişkili bulunmuştur (Lee& Early, 2000).

Tanrı' yla ilişkilerinin prostat kanserini yenmiş olan insanların yaşam kaliteleri üzerindeki rolünün incelendiği bir çalışmada Tanrı ile ilişkinin önemli bir faktör olduğu gözlenmiştir (Gall, 2004). Şiddetli acılar çekilen durumlarda Tanrı' nın acılara karşı yardım edici olarak algılanması insanlara acıyla baş etmede oldukça yardım etmektedir (Louw, 1998).

Nelsen ve Kroliczak (1984), ebeveynlerin çocuklarına verdiği din ve Tanrı' ya ilişkin telkinlerin etkisini inceledikleri bir çalışmada, "Eğer yaramazlık yaparsan, Tanrı seni cezalandırır!" gibi zorlayıcı ifadeler kullanan ailelerin bu inançları kabul eden çocuklarında daha olumsuz bir benlik imgesi meydana geldiğini söylemektedirler.

Cecero ve arkadaşları (2004) yaptıkları çalışmada bakım veren, koruyan (nurturing self) benlik imgesi ile yine bakım veren ve koruyan (nurturing God) Tanrı imgesi arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki bulmuşlardır.

Spilka, Addison ve Rosensohn (1975), yaptıkları çalışmada "Seven baba" imgesi ile "Seven Tanrı" imgesi arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Benlik Kavramı Teorisi' ne göre; bir kişinin kendisi ile ilgili görüşü onun diğer insanlara ve dünyaya karşı görüşlerini belirler ve şekillendirir. Bu Tanrı imgesinin belirlenmesini de içerir (Benson ve Spilka, 1973). Benliğin seven ya da kontrol eden olarak algılanması ile Tanrı' ya bakış arasında pozitif bir ilişki vardır. "Seven Benlik" ile "Seven Tanrı" arasında erkeklerde ,33; bayanlarda ,41 ($p<.01$) şeklinde anlamlı bir

ilişki çıkmıştır. “Kontrol Edici Benlik” ile “Kontrol Edici Tanrı” arasında da erkeklerde ,19; bayanlarda ,26 ilişki saptanmıştır. Yüksek benlik saygısı ile seven Tanrı arasında bayanlarda ,31 ($p<.01$) anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Hıristiyan mezheplerine göre yapılan bir çalışmada (Noffke ve McFadden, 2001), Tanrı algısı konusunda, Evangelistler (İncil’e sıkı sıkıya bağlı kalan, koyu Protestan) “İntikam Alan”, “Sert Baba”, “Yüksek Yargıç” , “Nazik Baba” ve “Bütünlük” faktörlerinde yüksek çıkmışlardır. Katolikler ve Metodistler “Yüksek Yargıç” , “Nazik Baba” ve “Bütünlük” faktörlerinde yüksek katılım göstermişlerdir.

Roof ve Roof (1984), insanların Tanrı kavramlarını incelemişlerdir. Elde edilen verilere göre, örneklemin %87’ si Tanrı’ yı “Yaratıcı- Creator”, %76’ sı “İyileştirici- Healer”, %68’i “Dost- Friend”, %68’ i “Baba- Father”, %67’ si “İsa (kurtarıcı)- Redeemer”, %64’ ü “Sahip- Master”, %60’ ı “Sevgili- Lover”, %58’ i “Kral- King”, %52’ si “Yargılayan- Judge” ve %50’ si de “Kurtarıcı- Liberator” olarak düşünmektedir. Bu yüzdeler Amerikan Protestanlarla yapılmış bir çalışmanın verileridir, Katoliklerde bu yüzdeler biraz daha düşük çıkmaktadır.

Hutsebaut ve Verhoeven (1995), Belçika’ da Katolik bir üniversiteye devam eden 1438 kişiye şu soruyu sormuştur: “Tanrı sizin için ne anlam ifade ediyor?” Bazıları Tanrı’ yı, ilişki kurabildikleri bir “kişi- insan” olarak görmektedir. Bu araştırmanın örnekleminin %30’ u “Tanrı bir dosttur, babadır, seven, yakın ve affedicidir” şeklinde bir ilişki tanımlamışlardır. % 19,4’ ü “ Tanrı çok güçlüdür, her şeyi bilir, esrarlı ve tanımlanamazdır” şeklinde aşkın tanımlar vermiştir. % 14,8’ i “ Her şeyde bulunan, içimdeki güç, adalet ve sevgiyle yaşamımın en derin boyutu.”

şeklinde her an varolan bir Tanrı tanımlamıştır. % 20,5' i belirsiz, kapalı cevaplar vermiştir.

Kirkpatrick ve Shaver (1990, 1992) bağlanma stilleri ile dini değişkenler ve Tanrı imgesi arasında ilişkiler saptamıştır. Kirkpatrick (1997, 1998), yaptığı iki boylamsal çalışmada, Tanrı'nın, güvensiz bağlanma modelleri gösteren bireyler için telafi edici bir bağlanma figürü olabileceğini göstermiştir. TenElshof ve Furrow (2000) yetişkin bağlanmaları ile manevi olgunlaşma arasında bir ilişki bulmuşlardır.

Bireyin Tanrı ile ilgili bildikleri, tecrübeleri ve kendi hisleri Tanrı' ya yönelik tutumunu oluşturmaktadır. Dini ve Tanrı' yı yaşamında etkin kılan birey için Tanrı' yı nasıl bildiği çok önemli olacaktır. Hemen her insana hayatı boyunca Tanrı hakkında bilgiler verilir. Kişi mantığı ve hisleri doğrultusunda bunların bazılarına inanır ve bunları kabul eder. İnanca dönüşen bilgileri ile de kendine ve dünyaya yönelik bakışı oluşur. Araştırmalardan görüldüğü üzere Tanrı algısı konusu yurtdışında çokça sayıda araştırılmış ve araştırılmaya devam eden bir konudur. Bu konu hakkında bizim kültürümüz içinde de araştırmaların ortaya konması önemli görülmektedir.

BÖLÜM II

BENLİK ALGISI

II. BENLİK

Psikoloji literatüründe benlik ile ilgili pek çok kavram bulunmaktadır. Benlik kavramı, benlik imgesi, benlik değeri, benlik algısı, benlik şemaları gibi kavramlar literatürde geçmektedir.

Sözlük anlamı olarak *benlik*, bireyin ne olduğu, ne olmak istediği ve çevresince nasıl tanındığı konularındaki bilinçliliği (Enç, 1980); kendi beni ve başkalarının kendisini nasıl gördüğü konusundaki bilgisi, öz varlığı (Büyük Sözlük) olarak tanımlanmaktadır. Kişinin kendi gereksinimleri ile çevresi arasında uyumlu ilişkiler kurması ve sürdürmesi sağlıklı bir benlik kavramı ile mümkündür (Önen, 1989).

Budak (2000) benliği, bireyin kendini diğerlerinden ve başka her şeyden ayrı, eşsiz bir bütünlük olarak hissetmesi, bunun bilincinde olması ve bu şekilde bilincinde olan tümel varlık olarak tanımlar. En temel öğe kendi varlığının bilincinde olma ve iradi eylem yetisidir.

Topçu (1949) benliğin üç öğesini tanımlar. İlki, en başta kişinin bedeni olmak üzere, maddi öğelerdir. İkincisi geçmiş zamana ait anıların ve geleceğe yönelik ümit ve tasarımların meydana getirdiği ruhsal öğelerdir. Benliğin son öğesi ise, aile,

meslek ve toplum hayatına ait olan sosyal öğelerdir. Topçu ayrıca zaman zaman toplumun bireye giydirdiği sahte benlik kavramından bahseder. Benliği zayıf olan insanlar bu sahte benliğe bürünebilirler. Sahte benliğe bürünmüş insanlar kendi istedikleri gibi değil, toplumun istediği gibi hareket eder.

Benlik algısı; bir kimsenin çeşitli özelliklerin kendisinde bulunuş derecesi hakkındaki değerlendirmelerinin tümünü (Kuzgun,1983), kendini nasıl görüp, nasıl değer biçtiğini (Yörükoğlu,1986) anlatır. Kişinin benlik algısı onun olaylara karşı farkındalığını, yorumlayışını, içsel uyum ve beklentilerini belirlediği için oldukça önemlidir (Cobs ve Ark., 1972).

Benlik algısı genel olarak " kendimiz hakkında sahip olduğumuz inançların toplamı, başka bir deyişle " ben kimim?" sorusuna verdiğimiz cevap olarak tarif edilmektedir (Taylor, Peplau & Sears, 2000). Benlik kavramı gelişimi çocukluktan başlayıp yaşam boyu devam eden bir işlemdir (Waterman & Archer, 1990). Benlik bilgisi temelde sosyalleşme sürecinde aile, okul, arkadaş, dinsel ve etnik gruplar, kültürel aktiviteler yoluyla elde edilir. Ayrıca başkalarının bize karşı gösterdikleri tepkiler ve geribildirimler, bizim kendi davranışlarımızı gözlemleyip başkalarıyla yaptığımız karşılaştırmalar benliğimizle ilgili bilgi edinmemize yardımcı olur. Spencer ve Adams (1990), kültürel özelliklerin benlik algısını derinden etkilediğini savunurlar.

Bireyin *benlik kavramı*, kendisi ile ilgili düşünce, tutum ve kanaatleri içerir. Bu, toplum içinde, bireyin çevresi ile etkileşimi sonucunda belleğinde oluşan atıfların ürünüdür. Bireyin kendisini olumlu açıdan değerlendirmesi olumlu benlik kavramını oluşturur. Bu durum bireyin hayata karşı bakış açısında ve başa çıkma

davranışlarında belirleyici bir rol oynar. Olumlu benlik kavramına sahip olan bireyler daha az duygusal problemler yaşarlar, çevreleri ve diğer insanlarla daha verimli ilişkiler kurabilir ve başarılı olma yönünde daha gayretli ve girişimci olmaktadırlar. Olgun kişi olumlu benlik kavramına sahip bir kişidir (Aydın ve Ark.,2002). Kişi hayatının çeşitli yönlerinde ne kadar tutarlı ise o derecede bütünleşmiş bir benliğe sahip olacaktır (Şerif, 1996).

Benlik imgesi (imajı), kendimiz hakkında sahip olduğumuz imgedir. Bir insana "Sen kimsin?" diye sorduğumuzda onu biricik yapan zihinsel ve fiziksel özelliklerini sıralar. Benlik imgesi, doğumdan kısa süre sonra oluşmaya başlar. İlk olarak bebek kol ve bacaklarının kendisinin bir parçası olduğunun farkına varır. Bu, fiziksel bir imgeyi oluşturur. Bebek çevreyle ilişki içine girdikçe, benlik imgesi derece derece genişlemeye başlar. Benlik imgesinin oluşumunda diğerleriyle olan iletişim önemlidir. Örneğin, aileler bebeğe "sen ne kadar güzelsin" gibi iletilerde bulunurlar. Çocuklukta da öğretmenler benzer şeyler söyleyerek bu süreci devam ettirirler. Diğer insanlarla karşılaştıkça çocuklar kendileri hakkında daha çok şey öğrenirler (Lawrence, 2000).

Benlik saygısı, James' ten bu yana kişilerin kendilerinin değeri ile ilgili yargıları olarak ele alınmaktadır (Bacanlı, 2004). Rosenberg (1965), bireyin kendine karşı oluşan tutumunun olumlu veya olumsuz yönde olmasının; kendisini değerli görmesi veya görmemesinin benlik saygısını belirlediğini söyler (Çuhadaroğlu, 1994). Benlik saygısı, bireyin kendi kendisini değerlendirmesi sonucunda ulaştığı benlik kavramını onaylayıp onaylamaması durumunda ortaya çıkan beğeni durumudur (Yörükoğlu, 1986).

İnsanlar ideallerine ulaşamadıklarında kendilerini başarısız hissederler ve kendilerini sevmemeye başlarlar. Önemli bir alanda yaşadıkları başarısızlık hissini tüm kişiliklerine genellerler. İşte bu, düşük benlik saygısıdır. Benlik saygısı güvene dayanır ve bu güvenin iki yönü vardır: Kişiliğe güven ve yeteneklerine güven. Kendilerine güvenden yoksun olan benlik saygısı düşük bireyler ne kişisel olarak ne de yeni yetenekler öğrenme konusunda risk almak istemezler (Lawrence, 2000).

W. James' e (1952) göre insan fizyolojik uyaranlar aracılığıyla kendi bedeniyle ilgili birikimlerle bunların çalışmasına ilişkin bilgiler edinir. Bunu algı, dikkat, bellek, düşünce ve duygularıyla ilgili bilgiler izler. Bu bilgilerle birey kendisiyle başkaları arasında ayırım yapar. Başkaları benliğin dışında bırakılır. Buradan toplum kavramı doğar. Başkalarının benlikten ayrılması aynı zamanda benliğin kendi sınırlarını çizmesine yol açar. Böylece *özben* kavramı doğmaktadır. *Özben***,** benliğin içinde yer alan, benliğin bireye ait olan bölümünü oluşturur. Bu terim tek başına kullanıldığında benliğin kendi kimliğinden haberdar olması anlamını taşımaktadır. Özne olarak kullanıldığında ise benliğin davranışını, etkinliğini anlatır (Köknel, 1994). James, kişinin kendinin olduğunu söyleyebileceği her şeyin toplamını "benlik" olarak tanımlar. Benliği "bilen benlik" ve "bilinen benlik" olarak iki boyuta ayırır. Bilen benlik özne, bilinen benlik ise nesnedir. Bilimin konusu bilinen benliktir. James ayrıca, maddi benlik, sosyal benlik, manevi benlik ve saf ben olarak bireyin bir kaç benliği olduğunu savunur (Bacanlı, 2004).

Çuhadaroğlu (1994), ergenler üzerinde yaptığı araştırmasına göre bireyin benlik algısı ne kadar durağansa benlik saygısının da o derece yüksek olacağını,

değişken bir benlik algısının benlik saygısını düşüreceğini ifade etmektedir. Benlik saygısı açısından benlik algısının tutarlılığı ve devamlılığı önemlidir.

Köknel (1994), *benliği* (egoyu) kişiliğin dışa yansımayan öznel yanı olarak tanımlamıştır. Yani, insanın kendisini tanıma ve değerlendirme biçimi, kişiliğine ilişkin yargılarının toplamıdır. Benlik kişinin temel, özerk ve özgür katmanıdır; bu nedenle bireye özgü farklılıkları ve özellikleri oluşturur. Köknel, benlik gelişimini doğuma hatta döllenmeye bağlar. Benlik, alt benlik üzerinde gelişir, üstbenliğin gelişmesiyle biçimlenir.

Epstein (1973)'a göre benlik, hayat boyunca bireyin haz- elem dengesini iyileştirmeyi amaçlar; bireyin tecrübelerinden elde ettiği bilgileri düzenler ve benlik saygısının sürdürülmesini kolaylaştırır. Bu benliğin bilişsel yönüdür. Benliğin duyuşsal yönü Jussim (1986)' e göre kişinin kendi hakkında ne hissettiği ve kendini değerlendirişini içerir. Bu duyuşsal yön benlik saygısını gösterir (Bacanlı, 2004).

Benlik şeması, bireyin sosyal yaşantılarında bulunan benlikle ilgili bilgilerin işlenmesini düzenleyen ve yönlendiren, geçmiş yaşantılardan türetilmiş, benlikle ilgili genellemelerdir (Markus, 1977).

Lawrence (2000), benlikle ilgili bu farklı kavramları şöyle özetlemektedir: Benlik kavramı; benlik imgesini, ideal benliği ve benlik saygısını kapsar. Benlik imgesi; zihinsel ve fiziksel özelliklerin farkındalığıdır. İdeal benlik; ideal özelliklerin ya da arzu düzeylerinin farkındalığıdır. Benlik saygısı; benlik imgesi ile ideal benlik arasındaki çelişkinin değerlendirilmesidir. Benlik kavramı davranışları belirleyen bir güdüleyicidir.

Şekil 1: Lawrence' ın Benlik Kavramı Şeması

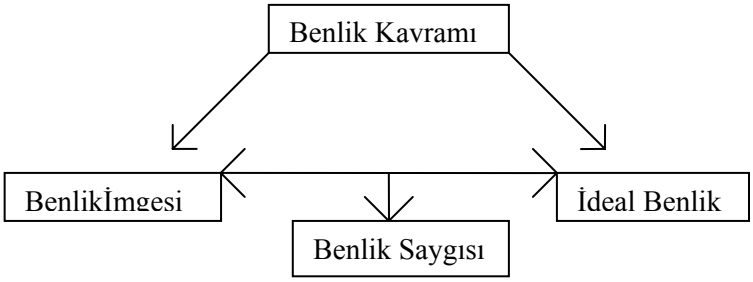

Kaynak: Lawrence, D. (2000); Building Self-esteem With Adult Learners, Sf:1

İdeal benlik, benliği durağan bir yapı olmaktan kurtarıp benliğin gelişmesi için bireyi güdüleyen bir sistem olarak da değerlendirilebilir (Kuzgun, 1983).

Bacanlı (2004), kendini ayarlama ile ilgili araştırmasını yayınladığı eserinde Bem' in görüşlerine yer vermiştir. Bem' in (1972) kendini algılama kuramına göre, başkalarının davranışlarını kestirmeye çalışırken, onların geçmiş davranışlarını göz önüne alıp çıkarsamalarda bulunuruz. Bem, kendimiz hakkında da geçmiş yaşantılarımızı dikkate alarak çıkarsamalar yaptığımızı söyler. Bu çıkarsamalara uygun davranarak tutarsızlıktan ve çelişkiden kurtulmuş oluruz. Bu durum benliğin, kişinin davranışlarına yön verme işlevini nasıl yerine getirdiğini ortaya koyar.

Benliğin yapısı, dünyayı, diğerlerini ve kendimizi nasıl görüp algıladığımızı belirler, varoluşumuzun temelini oluşturur ve her tür duygu, düşünce ve davranışımızı etkiler (Kağıtçıbaşı, 1999).

Linville (1982), sosyal bir alan hakkındaki bilgi derinleştikçe, o alana dair sahip olunan bilgi yapısının karmaşıklaştığını ve çeşitlendiğini öne sürer. Belli bir alanda bu bilgi yapısı karmaşıklaştıkça, bu bilgi yapısı temelinde yapılan

değerlendirmeler de daha az aşırılık arz eder. Bu, Linville (1985)' in karmaşıklık-aşırılık modelidir. Bu modelin uzantısı içinde Linville, benlik karmaşıklığı modelini geliştirmiştir. Benlik, çok yönlü ve çok bileşenli bir yapıdır. Bu benlik yönleri, kişinin benlik şemasını oluşturan bilişsel ve öznel yapılardır. Bu modeldeki "karmaşıklık" terimi "geniş ve ayrımlaşmış" anlamında belki de çeşitliliği anlatmak üzere kullanılmaktadır. Bu modele göre, benlik yönü sayısı artıp bu yönler arasındaki ayırım belirginleştikçe benlik karmaşıklığı artar. Linville, benlik karmaşıklığı yüksek olan bireylerin strese karşı daha dayanıklı olduklarını öne sürer. Bu modele göre ayrışmış benlik yönlerinin olması ile bireyin belli bir alanda yaşadığı olumsuz bir duygunun sadece ilgili benlik yönünde değerlendirilmesini sağlar. Olumsuz bir olayda yüksek benlik karmaşıklığına sahip bireyler, bu andaki duygular en son etkileşilen benlik yönüyle sınırlı kalıp diğer benlik yönlerine taşmayacağından dolayı, duygularını daha ılımlı bir düzeyde ve aşırıya kaçmadan yaşayacaklardır. Aynı zamanda etkileşmeyen diğer benlik yönleri olumsuz olayın etkisini hafifletmeye yardımcı olur. Benlik karmaşıklığı düşük bireyler, başarısız olduklarında geri çekilirken, yüksek olanlar daha azimli ve kararlıdır. Kendilerini daha fazla açarlar ve daha olumlu benlik algılarına sahiptirler. Bu anlamda da benlik karmaşıklığı benlik saygısı ile ilişkilidir (Güngör, 1998).

Ergenlik döneminde benliğin gelişimini araştıran Harter (1999), benliğin bu dönemde üç aşamadan geçtiğini söyler. 11-13 yaş arasında ergenler benliğin bir kaç farklı özelliğini tanımlamakta ve bu tanımlamaları çelişki arz etmemektedir. 14-16 yaş arasında ise benlik ile ilgili tanımlamaları karşıtlık gösterir ve bu onlarda bir çelişki ve sıkıntı meydana getirir. Harter bunu, farklı ortamlarda farklı davranmalarından dolayı bu benliklerin hangisinin gerçek benlikleri olduğuna dair

şüpheye düşmeleri olarak açıklar. Sonraki yaşlarda bu çelişki ve uyuşmazlıklar azalır ve bu farklılıkların kendi içlerinde uyumlu halde bulunabileceğini algılamaya başlarlar (Canpolat& Ark., 2003).

Benlik kavramını, kültürel farklılıklar açısından incelediğimizde karşımıza iki tip benlik yapısı çıkmaktadır (Pepitone, 1987; Sampson, 1988, 1989; Smith, 1994). İlki *ilişkisel benlik* adı verilen, toplulukçu kültürlerde benimsenen, bireylerinden de böylesi beklenen benlik yapısıdır. Toplulukçu kültürler bireyi toplumla bir ve topluma bağlı olarak görürler. Böyle toplumlarda bireysellik anlam taşımaz. İlişkisel benlik, işte bu bağlılığı anlatmaktadır. Kişi benliğini birlikte yaşadığı diğer insanlardan kesin sınırlarla ayırmaz. Bu benlik yapısında bireyden, toplumda ona verilen görev ve rolleri ve de ondan beklenen davranışları uyum içinde yerine getirmesi beklenir. İlişkilere uyum gösterip onların parçası olmak özgüven ve benlik saygısını doğurur. Benlik başka benliklerle örtüşür ve benliğin tanımının bir kısmını başka benlikler oluşturur. İlişkili benliğin bulunduğu kültürlerde kendini öne çıkarmak hoş karşılanmaz. İlişkili benliği olanlar sosyal olarak birleştirici duyguları daha sık ve yoğun yaşar (Kağıtçıbaşı, 1999).

Daha çok Batı kültüründe rastlanan diğer bir benlik yapısı da *ayrışık benlik*tir. Bu tip kültürlerde bireyin bireyselliğine vurgu yapılır. Bu benlik yapısında başkalarının arasından sıyrılmak ve kendini göstermek, farklı olmak, kendini ifade edebilmek, kişisel amaçları gerçekleştirebilmek önem taşır. Birey kararlarında kendi iç güdülerine güvenir ve kararlarını kendisi alır. Bu tür davranışları bireye özgüven ve benlik saygısı kazandırır. Toplumun da bireylerinden beklentileri bu yöndedir. Bireyci kültürlerde benlik, başkalarından açıkça ayrılmıştır. Ayrışık benliğe sahip

kişiler, sosyal olarak ayırıcı duyguları daha sık ve yoğun yaşarlar (Kağıtçıbaşı, 1999).

Bu tanımlanan iki tip kültür içerinde her bireyin mutlaka o kültüre atfedilmiş benlik yapısına sahip olması düşünülemez. Kültürler içerisinde de bireysel faklılıklar ve alt gruplar arası farklılıklar olacaktır (Kağıtçıbaşı, 1999).

Kağıtçıbaşı (1996b), bu iki tür benlik yapısına üçüncü bir yapı eklemiştir: *Özerk-İlişkisel benlik*. Bu benlik yapısı hem ilişkisel eğilimi hem de özerkliği içinde barındırır. Bu tür benlik, toplulukçu kültüre sahip toplumların gelişmiş kentsel bölgelerinde, kuşaklar arası maddi ilişkilerin azaldığı, buna karşılık duygusal bağlılıkların kaybolmadığı aile modelinde gelişmektedir.

Kendini denetlemeyi öğrenen insan gelişmiş, olgunlaşmış insandır. İnsanın doğru ve olumlu davranması için bilinçli olması ve davranışlarını denetlemesi gerekir. *Kendini bilen* insan doğru, güzel ve olumlu davranır. Böyle davranabilmek için insanın kişiliğini geliştirmesi, olgunlaştırması, *kendini bulması* gereklidir. Kendini bilen insan bütün davranışlarını *kendini tartarak* çevrenin dengesini, düzenini, uyumunu gözeterek yapar (Köknel, 1994).

Çoğu mistik ve felsefi öğretinin temel kuralı "kendini tanıma" dır. Örneğin Delphoi tapınağında yazan "Kendini Tanı" ifadesinde olduğu gibi. J.J. Rousseau (1982), bu ifade hakkında şunu söyler:

"İnsanların sahip oldukları bilgiler arasında en yararlı ama en az ilerlemiş olanı, insan hakkındaki bilgidir. Delphoi Tapınağı' ndaki bir yazıtın tek başına, ahlakçıların bütün iri kitaplarından çok daha önemli ve güç bir kural olduğunu söylemeye cesaret ediyorum."

J.J. Rousseau

İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Sf:75

II.1. Psikanalitik Kuram' a Göre Benlik

Psikanalitik kuramda benliği karşılamak üzere "ego" kavramı ele alınmaktadır. Ego kişiliğin bilinçli yanıdır ve bireyin beni hakkındaki bilinçli bilgisidir (Bacanlı, 2004).

Benliğin (Ego' nun) temel görevi bedensel, ruhsal, toplumsal yönleri bütünleştirerek yaşamı sürdürmektir. Bu görevi sürdürmek için alt benlik ile üst benlik arasında iletişim ve etkileşimi sağlamak için bu yapılarla bağlantı içerisindedir. Görevini yerine getirmekle psikolojik ve biyolojik sağlığını korur ve topluma uyumlu yaşamayı sağlar. Benlik, içgüdü ve dürtülerden kaynaklanan ihtiyaçları algılar ve doyuma ulaştırabilmek için yollar arar. Kimi gereksinimleri gidermek için ortam ve koşullar müsait olmadığında bunları bastırır, engeller ya da erteler. Benliğin bu yeteneğine "engellenmeye dayanma gücü" denir. Gerçeği

değerlendirme benliğin en önemli görevlerinden birisidir. Benlik özerk davranarak, uyum sağlayıcı mekanizmaları kullanarak sorunların üstesinden gelir. Benlik, insanın içinden ya da dış ortamdan kaynaklanan uyaranları bilincin açıklık ve dikkatin odaklaşma düzeyine göre seçici ve sınırlı olarak algılar. Böylece ruhsal enerjinin gereksiz, yersiz kullanılmasını engeller. Benlik, algılama göreviyle kazandığı imgeleri belleğinde depolayıp saklar. Benlik, karşılaşılan engelleri aşmak, sorunları çözmek için belleğinde depolayıp saklanan imgeleri, davranış kalıplarını sürekli olarak kullanıp düşünce üretmek, düşünmek görevini üstlenmiştir. Böylece benliğin başkalarıyla, nesnelerle, olaylarla ilişkisi, iletişimi sürdürülür. Gerçekle bağlantı sağlanır. Benlik, savunma düzenekleri ile kaygı düzeyini denetim altında tutar (Köknel, 1994).

İd (Alt benlik) kalıtımla geçen, doğuştan varolan, bedenden kaynaklanan içgüdüleri ve dürtüleri içerir. Ruhsal yapının güç ve enerji kaynağı olan id, kişiliğin ilk ve ilkel bölümdür. Benlik, idin temelleri üzerinde oturur, yapılanır, gelişir, olgunlaşır. İd, kendi yapı ve özellikleri içinde, içgüdülerden, dürtülerden kaynaklanan gerilimlerin doyuma ulaşmasını sağlayan davranışları başlatır. İdin gerçekle bağlantısı yoktur. İdin yol açtığı davranışlar haz ilkesine uygundur; herhangi bir kurala bağlı değildir. Yer ve zaman kavramı söz konusu değildir. Birbiriyle çatışan karşıt davranışlar, tutumlar ve eğilimler bulunabilir. Çalışması bilinç dışında sürer (Köknel, 1994).

Süperego (Üst benlik) kişiliğin değer, ilke, kural, yargı birikimini ve düzenini oluşturur. Yaşam boyu bireyin benimsediği, içine sindirdiği güzel- çirkin, iyi-kötü gibi değer yargılarının tümü üst benliğin yapısında yer alır. Süperego sonunda vicdan

bilinci gibi bir işlev görür. Benliğe yol gösterme görevini üstlenir. Süperego bireyin günlük yaşamına günahkarlık ve suçluluk duygusuyla yansır. Günahkarlık ve suçluluk duygusunun derinliği, şiddeti, süresi süperegonun baskıcı, denetleyici, erteleyici, yasaklayıcı işlevlerine bağlı davranışların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Köknel, 1994).

Adler' in "Yaratıcı Benlik" kavramına göre; benlik, karar yeteneğine sahip ve bireye amaçlı bir yaşam sağlamaya çalışan bir sistemdir. Benlik bireye devamlı çözüm yoları arar; bunları dış dünyada bulmaya ya da kendisi yaratmaya çalışır (Yanbastı, 1996). Adler, sosyal faktörlere önem verir. O' na göre birey, öncelikle sosyal güçler tarafından yönlendirilir. İnsan üstünlük duygusunu tatmin edememesi ve çevresine karşı kendi güçsüzlüğünün farkında olması nedeniyle doğumdan itibaren bir aşağılık duygusu oluşturmaya başlar. Adler' e göre bireyin yaşam biçimi; benlik kavramına, benlik idealine, dış dünya hakkındaki düşüncelerine ve ahlaki inançlarına göre belirlenir (Bacanlı, 2004).

Jung' un benlik anlayışına göre de benlik, egonun şablonudur, ortak bilinçdışında bulunan merkezi, düzenleyici ve yönetici ilktiptir. Benlik ruhun çekirdeğidir (Budak, 2000).

Fromm ise benlik öğesini toplumsal açıdan ele almıştır. Toplumsal etmenler benlik gelişimini etkiler. Baskıcı ve otoriter tutumlar, bireyin benliğinin gelişmesini engeller. Ayrıca, nevrotik kişiler güçlü bir benlik oluşturamamışlardır (Önen, 1989).

Sullivan *benlik sistemi* kavramını ortaya atmış ve bunu kaygının zararlarından kaçınmak, bu zararları azaltmak ihtiyacı ile ortaya konan eğitici yaşantılar

organizasyonu (Epstein, 1973), iyi-ben ve kötü-ben davranış biçimlerini içeren yapı olarak tanımlamıştır (Gençtan, 1981).

Sullivan' ın kuramı kişiler arası ilişkilere dayanır. Benlik sistemi, kaygı (anksiyete) sonucunda oluşmuştur. Bu kaygı çocukta annesiyle olan ilişkisinde başlar. Çocuk kaygıyı anneden empati yoluyla alır ve daha sonraki yaşantılarında diğer insanlarla olan ilişkilerinde de kaygı geliştirir. Kaygı güvenliğe karşı bir tehdit durumunda yaşanan duygudur. Çocuk, kaygıyla baş edebilmek için savunma biçimleri oluşturur; bu koruyucu önlemler benlik sistemini meydana getirir. Aynı zamanda çocuk sağlıklı bir kişilik oluşturabilmek için annenin sevgisine ve iyi niyetine ihtiyaç duyar. Annenin ilgi ve sevgisinin azaldığını hisseden çocuk kaygı duyar. Annenin sevgisini yeniden elde etmek için yavaş yavaş bir benlik sistemi geliştirir (Yanbastı, 1996).

Sullivan üç benlik sisteminden bahseder. Bunlar; bireyin kendine ilişkin olumlu duyguları ve kendilik saygısının varolduğu *iyi ben*, bireyin kendine ilişkin olumsuz duyguları ve kaygıları içeren kötü ben ve son olarak da bilinçaltı düzeyde kalmış ve annenin aşırı hoşnutsuzluğu sonucu oluşmuş ben ve ben olmayan benlik sistemleridir. Benlik sistemi kaygıdan koruyarak bireyin güvenliğini sağlar. Benlik sistemi Sullivan' a göre mantıkdışıdır (Yanbastı, 1996).

Hartmann, benliğin kendine ait olan, kendine ilişkin olan ve olmayan imgelerini birbirinden ayırmıştır. Hartmann' a göre benliğin kendine ait kişilerle, nesnelerle ilgili imgeleri benliğin özünde bulunur ve benliğin kendine özgü olan imgelerini oluşturur. Doğumdan başlayarak benliğin kendisiyle ilgili olan bölümü gelişir. Dışardan gelen uyaranların bir bölümü id, ego ve süperegonun imgelerini

oluştururken, bir bölümü de benliğin kendini ilgilendiren imgelerini oluşturur (Köknel, 1994).

II.1.1. Kendilik Psikolojisi- Heinz Kohut

Kendilik Psikolojisi 1970'lerde Heinz Kohut tarafından geliştirilmiştir. Bu modele göre ruhsal aygıtın temel öğesi *kendilik'* tir. İnsanın doğuştan itibaren, başlangıçta gelişmemiş olan, kendilik yapısı vardır (Karacan ve Ark.; 1998). Klinik çalışmalarından yola çıkarak, Kohut (1991) benliği doğuştan itibaren bütün iç yaşantıları tanımlayan ve diğer ruhsal yapılarla ilişki içinde olan bir içsel yaşantılar bütünü olarak tanımlamıştır. Kendilik, kişiliğin çekirdeği, algıların ve girişimlerin merkezi şeklinde bir üst örgütlenmedir (Terbaş, 2004).

Kohut *kendilik nesnesi* kavramını ortaya koyar. Kendiliğin gelişmesi için başka insanlara ihtiyaç vardır. Kendilik nesnesi, çocuğun çevresinde bulunan kimselerdir; bunlar kendiliğin bir parçası ve uzantısı olarak algılanan nesnelerdir (Terbaş, 2004). Kendilik nesnesiyle kurulan süreçte çocuğun o anki gereksinimleri karşılanır; aynı zamanda çocuğun zamanla bu kendilik nesnesinin işlevlerini içselleştirerek gereksinimlerini kendi başına gidermeyi öğrenmesi sağlanır. Kendilik nesnesi, ruhsal gelişimin temelidir (İşcan, 1995).

Kohut kendiliğin iki kutbundan bahseder: Çocuğun kendini sergileme, gösterme ve kendini üstün görme gereksinimini içeren "üstün görmeci kendilik" ve

çocuğun içselleştirdiği anababanın ülküleştirilmiş gücünü ve yetkisini kendisine kattığı "ülküleştirilmiş anababa imgesi" . Çocuk ebeveynini mükemmel ve tümgüçlü olarak ülküleştirme ve o tümgüçlü imgenin parçası olma eğilimindedir. Aynı zamanda da kendisini mükemmel ve tümgüçlü olarak algılamakta ve ebeveyni tarafından da böyle kabul edilmek istemektedir. "Kendilik- kendilik nesnesi" ilişkisi sonucunda, kendiliğin "tutkular" kutbu oluşur. Bu gelişimle çocuğun özsaygısı sürdürülebilir ve bir hedefe yönelme, fiziksel ve ruhsal etkinliklerden zevk alma durumları ortaya çıkar. Bu kutuptaki yetersizlikler düşük özsaygıya, amaçsız olma durumuna ve ruhsal düzenlemelerle ilgili bozukluklara neden olur. Başka bir kutup da "içselleştirilmiş değerler ve ülküler" dir. Bu kutup, beğenilme, takdir edilme ve kendilik nesnesi ile kaynaşma gereksinimleri uygun olarak karşılandığında ortaya çıkar. Bu kutuptaki gelişimsel yetersizlikler depresyon, bağımlılık, suça eğilim, cinsel sapkınlık ve umutsuzluk gibi psikopatolojilere neden olur. Kohut bu iki kutba yetenek ve becerileri ekler, kendilik nesnesine benzemeye çalışmak becerilerin gelişmesini sağlar. Bu alandaki gelişimsel yetersizlik yaratıcılığı ve üretkenliği ketler (İşcan, 1995).

Kohut' un bahsettiği bir diğer kavram da "Dönüştürerek İçselleştirme" dir. Bu, ülküleştirilmiş ve ayna görevi gören kendilik nesnesinden alınan işlevlerin kendiliğin bir parçası haline getirilmesi sürecidir. Bu süreçte uygun hayal kırıklıklarının olması ile gerçeğe uygun olmayan narsisistik gereksinimler uygun hale getirilebilmektedir (İşcan, 1995).

II. 2. Rogers' ın Benlik Kuramı

Carl Rogers, Fenomenolojik Benlik Kuramı çerçevesinde insana iyimser bir gözle bakmıştır (Cüceloğlu, 1993). Rogers, insana ve onun yeteneklerine değer verir (Yanbastı, 1996). Her insan doğumdan itibaren mutluluğu arar ve kendini gerçekleştirmek için çabalar. İnsanın doğasında gelişme ve iyiye doğru değişme yeteneği bulunur (Cüceloğlu, 1993). Birey yaşamında uygun bir doyum noktasına ulaşmak için doğal bir çaba gösterir. Rogers, hedefine ulaşan insanlar için "Potansiyelini Tam Kullanan Kişi" ifadesini kullanır. Böylesi insanlar yeni deneyimlere açıktır; yaşamı teğet geçmek istemezler. Duygularına güvenirler; toplumsal beklentiler tarafından belirlenen rollere uyma konusunda diğer insanlara nazaran daha az isteklidirler (Burger, 2006).

İnsan kendisi için ve kendi başına karar verecek şekilde özgürdür. Doğruyu ve yanlışı değerlendirebilecek mantığa sahiptir. Benliği ve kişiliği bütünlüğe doğru ilerler. İnsan hem biyolojik hem de çevresel faktörlerden etkilenmektedir (Yanbastı, 1996).

Rogers' a göre benlik kavramı kişinin kendi hakkında doğru ya da yanlış olan bir takım hipotezlerdir. Bu hipotezlerin örgütlenmesi ile benlik yapısı oluşur. Benlik, insanın kendine ilişkin algılamalarının düzenlenmiş şeklidir (Yanbastı, 1996).

Başkalarının kişi hakkındaki değerlendirmeleri benlik gelişiminde etkilidir. Kişi başkalarının onayladığı davranışları özümser, onaylamadıklarını dışta bırakır. Bu yaşadığı özdeşim sayesinde değerler sistemini oluşturur (Yanbastı, 1996).

Rogers, benliği şekil zemin ilişkisi içerisinde değerlendirmiştir. Bireyin deneyimleri algısal alanın zeminini oluşturur, benlik bilinç düzeyine çıktığında bu alan üzerinde bir şekil oluşturur. Benlik bu algısal alanın bir parçasıdır ve ben ile ilgili bilinçli algılamaları içerir (Yanbastı, 1996). Ben hakkındaki bu bilinçli algılar *benlik bilinci*ni meydana getirir. Benlik bilinci iyi, kötü veya orta düzeyde olabilir. Bireyin geliştirdiği benlik bilinci her zaman doğru olmayabilir (Cüceloğlu, 1993).

Her insan daha olumlu ve gelişmiş bir benlik geliştirme çabasındadır. Rogers olumlu bir benlik oluşturma konusunda *koşulsuz sevgi* kavramını ortaya atar. Koşulsuz sevgi, bireyin ne yaparsa yapsın sevgi ve saygıya layık olduğu görüşüdür. İnsan hata yapsa bile hatası için ceza görür; bunun dışında insan yine de sevgi ve saygıya layıktır. Rogers, koşulsuz sevgi içerisinde yetişen kişilerin olumlu ve güçlü bir benlik algısına sahip olacaklarını söyler (Cüceloğlu, 1993). Olumlu benlik algısı, başkalarının bireyin kendi kişiliğine ilişkin olumlu kabullerine bağlıdır ve bunu sağlayabilmek için kendisi de diğer kişilerin kişiliklerine ilişkin olumlu tutuma sahip olmaya çalışmalıdır (Yanbastı, 1996).

Kişi benlik bilincine uymayan bir davranışta bulunduğunda kaygı yaşar. Uyumsuzluk arttıkça kaygı da artar. Benlik ile tutarsız bir bilgiye maruz kalan birey bu bilgiyi bilinç düzeyinin altında tutmak için çabalar; bu süreç bilinçaltı algı olarak adlandırılmıştır. Bu bilgi ile benlik kavramı çeliştikçe kaygı arttığından birey çeşitli savunma mekanizmalarına sığınabilir (Burger, 2006). Kendini aldatma yönüne giden bireylerin kaygı düzeylerinin artacağını savunan Rogers, bu yönde hareket eden bireyin benlik bilincinin kökten sarsılacağını ifade eder. Sağlıklı yaşamın ve

gelişmenin temel gereği insanın kendine karşı koşulsuz sevgi göstermesidir. Bu noktada kendini affetmek önemli bir rol oynar (Cüceloğlu, 1993).

Rogers' a göre benlik hiçbir zaman tamamlanmaz sürekli değişim içerisindedir. Kuramında bahsettiği *kendini gerçekleştirme* yöneliminin kişinin benliğinde bir tutarsızlık yaşadığı durumda ortaya çıkmaktadır (Yanbastı, 1996).

Özetle Rogers, psikanalitik görüşün aksine insanı doğuştan iyi olarak ele almış; iyiye ve bütünlüğe doğru bir gelişme çabası içerisinde olduğunu kabul etmiştir. Benlik, bireyin kendisi hakkındaki yargılarının düzenlenmiş halidir. Benlik olumlu veya olumsuz olarak algılanabilir. Olumlu bir benlik yapısı oluşturmanın ön şartı koşulsuz sevgidir.

II. 3. Bilişsel Yaklaşımda Benlik

Bilişsel kuramın en büyük isimlerinden olan Kelly (1955), olayları yorumlamak ve tahmin etmek için kullanılan bilişsel yapıları kişisel yapılar olarak adlandırır. Her insanın kişisel yapıları farklı ve kendine özgüdür. Kelly' nin kuramında temel varsayımı, bir kişinin bilgi işleme biçiminin, olayları bekleyiş şekline göre psikolojik olarak yönlendirildiğidir (Burger, 2006).

Bilişsel yaklaşımda "bilişsel kendilik temsilleri" kavramı ortaya atılmıştır. Bu kavram bu kuramın dışında "benlik algısı" olarak adlandırılır. Kendilik temsilleri, erken yaşlarda başlayıp yaşam boyunca kendimiz hakkında edindiğimiz temsillerdir.

Bilişsel kendilik temsilleri bilgiyi işleme ve çevreyle etkileşime geçme süreçlerinde önemli bir rol oynar. Bir diğer kavram da "kendilik şemaları" dır. Bu şemalar bireyin kendisiyle ilgili bilgileri düzenlemek ve işlemek için kullandığı bilişsel kendilik temsilleridir. Kendilik şemalarını oluşturan öğeler her insanda farklıdır, her insan bu bilgileri farklı bir şekilde işler. Bu farklı kendilik şemaları nedeniyle de her insan farklı şekilde davranışta bulunur (Burger, 2006).

"Olası kendilikler" kavramı ise, bireyin ilerde olabileceği insan hakkındaki zihinsel temsilleridir. Kendimizi ilerde başarılı ve sağlıklı olarak düşlediğimiz gibi başarılı olamamış ve sağlıksız biri gibi de düşünebiliriz. Bilişsel yaklaşım, gelecekteki olası kendiliklerimizin de bizim şimdiki davranışlarımıza yön verebileceğini savunur. Olası kendiliklerin iki önemli işlevi vardır. İlk olarak bu kendilikler, gelecek için teşvik edici bir rol oynar. İkinci olarak da, kendi davranışlarının ve yaşamındaki olayların anlamlandırılması ve yorumlanması için bireye yardımcı olur. Örneğin, birey kendini olası kendiliğine yaklaştıran olaylara karşı, olası kendiliği ile ilişkili olmayan olaylardan daha güçlü duygusal tepkiler gösterir (Burger, 2006).

Bilişsel yaklaşım içerisinde bir de benlik farklılığı yaklaşımından bahsedilmektedir. Bu yaklaşıma göre benlikle ilgili üç farklı zihinsel temsil vardır. "Gerçek kendilik" , bireyin olduğu veya olduğunu sandığı kişi ile ilgili bilgilerdir. Yine bu kavram benlik algısı kavramını karşılamaktadır. İkinci olarak "olmak istenen kendilik" kavramından bahsedilir. Bu da bireyin olmak istediği kişiye ait olan zihinsel imgeleri içerir. Son olarak da "olmamız gereken kendilik", bireyin olması gerektiğine inandığı, başkaları tarafından kendisi için belirlenmiş görev ve

yükümlülükleri yerine getiren kişiye ilişkin bilgilerdir. Gerçek kendilik ile olmamız gereken kendilik arasındaki uyuşmazlık kaygı ve suçluluk ile ilişkili duygulara neden olabilir (Burger, 2006).

II. 4. Benlik Konusunda Yapışmış Çalışmalar

Ergenlikte benlik saygısının, aile içi yakın ilişkinin arttığı durumlarda yükseldiği; ebeveyn tutumu ve aile işlevleri ile ilişkili olan benlik saygısının psikolojik açıdan sağlıklı bir yapının oluşmasına katkısı olduğu söylenebilir.

Haktanır ve Baran (1998)' ın gençlerin benlik saygısı düzeyi ile aile tutumlarını algılamaları arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmanın sonucunda; gencin benlik saygısı ile anne baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulmuşlardır. Bu araştırmacıların bulgularına göre demokratik anne-baba tutumu gencin yüksek özsaygıya sahip olmasına neden olurken, otoriter ve ilgisiz tutum düşük özsaygıya yol açmaktadır. Algılanan olumlu ebeveyn tutumlarının gencin kendisi hakkında olumlu duygular geliştirmesine yol açabilmektedir.

Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir başka araştırmada da, aileden algılanan sosyal destek ile aile ilişkileriyle ilgili benlik imgesi arasında; arkadaşlardan algılanan sosyal destek ile de sosyal ilişkiler ile ilgili benlik imgesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Taysi, 2000).

Yılmaz (1998), iki ebeveynli ve boşanmış tek ebeveynli (sadece annenin olduğu aile) ailelerden gelen farklı cinsiyetteki üniversite öğrencileri arasında kendilik imgesi açısından farklılığı incelemiştir. 18-24 yaşları arasında, 54 üniversite öğrencisi üzerinde Offer Kendilik İmgesi Ölçeği kullanarak; öğrencileri ölçeğin 11 alt ölçeği açısından karşılaştırılmıştır. Tek ebeveynli ailelerden gelen öğrenciler, duygu düzeyi ve aile ilişkisi alt ölçeklerinden, iki ebeveynli aileden gelen öğrencilerden daha düşük puan almıştır.

Yine Yılmaz (2001) ' ın anne baba arasındaki algılanan uyumun ve anne baba tutumunun, çocukların benlik algıları ile olan ilişkilerini incelediği araştırmasında annenin eğitim düzeyinin atletik yeterlik ve bütünsel özdeğer ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu araştırmada elde edilen önemli bir nokta, eşler arasındaki uyumun çocuklar tarafından değerlendirilmesinin önemidir.

Üvey ve öz ebeveyne sahip 10-11 yaşlarındaki çocukların saldırganlık eğilimleri ve kendilerini algılama biçimleri arasında farklılık olup olmadığına bakıldığı bir araştırmada, üç yüz çocuktan oluşan bir örneklem kullanılmış ve üvey çocuklarla üvey olmayan çocuklar arasında saldırganlık eğilimi alt boyut puanları ile kendilerini algılama biçimi alt boyut puanları açısından önemli farklılıklar olduğu saptanmıştır. Üveylik durumu ile baba tutumu etkileşiminin toplam kendini algılama puanı açısından farklılık oluşturduğu saptanmıştır. Saldırganlık ile kendini algılama arasında da ters yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Başar, 1996).

Yetiştirme yurdunda kalan ergenlerle ailesiyle kalan ergenlerin benlik algıları bakımından karşılaştırıldığı çalışmada, yetiştirme yurdunda kalan ergenler ile ailesi yanında kalan ergenlerin genel benlik imgesi puan ortalamaları arasında anlamlı

farklar bulunmuştur.Ailesinin yanında kalan ergenlerin benlik imgeleri daha olumlu çıkmıştır (Tunç, 2000).

Yetiştirme yurdunda yaşayan ergenlerin benlik saygılarının incelendiği bir diğer çalışmada da ailesinin yanında kalan ergenler ve yetiştirme yurdunda kalan ergenler karşılaştırılmış, benlik saygısı yönünden iki grup arasında farklılık saptanmamıştır. Yalnızca depresif duygulanım yönünden bir farklılık saptanmıştır (Satılmış ve Seber, 1989).

Karadağ (2002), ergenlerin benlik algılarını demografik değişkenlere göre incelediği çalışmasında kız öğrencilerin okul yeterliği, yakın arkadaşlık boyutlarında, erkek öğrencilerin ise atletik yeterlilik, fiziksel görünüm, iş yeterliliği boyutlarında yüksek puanlar aldığını gözlemlemiştir. 14 yaş grubu diğer yaş gruplarına göre toplumsal kabul görme, romantik çekim ve yakın arkadaşlık boyutlarında daha olumlu bir benlik algısına sahiptir. Yaşın ilerlemesiyle bu boyutlarda daha olumlu benlik algısı oluştuğunu da ifade etmektedir.

Lise öğrencilerinin genel, psikolojik, sosyal, cinsel, ailesel ve uyumsal benlik algılarının özsaygılarına olan etkisinin incelendiği bir çalışmada genel, psikolojik, sosyal, ailesel ve uyumsal benlik algı düzeylerinin yüksek olmasının, özsaygıyı olumlu yönde, düşük olmasının ise olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır. Cinsel benlik algı düzeyleri ile özsaygı puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Dinç, 1992).

Başkara (2002), lise öğrencilerinin özsaygı düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelediği çalışmasında, özsaygı üzerinde cinsiyet, sınıf ve sosyoekonomik

düzeyin temel etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerin sosyoekonomik düzeyleri arttıkça özsaygı düzeyleri de artmaktadır. Akademik başarı ile özsaygı arasında r=.31' lik bir ilişki bulunmuştur. Özsaygının akademik başarının %12' sini açıkladığını belirtilmiştir.

Baumeister ve arkadaşları (2003) benlik saygısı ile pek çok değişkenin ilişkisini incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, okul başarısı benlik saygısını yükseltmektedir. Benlik saygısının okul başarısını yükselttiğine dair bir bulguya ulaşılmamıştır. Yetişkinlerde iş başarısı ile benlik saygısı arasındaki ilişkiye de bakılmış ve mesleki başarının benlik saygısını yükselttiği yönünde bulgular elde edilmiştir. Yüksek benlik saygısı olan bireylerin daha iyi sosyal ilişkileri olduğu yönündeki hipotezleri nesnel ölçümler tarafından reddedilmiştir. Benlik saygısı, ilişkilerin niceliği ve niteliği hakkında bir öngörü sağlayamamıştır. Yüksek benlik saygısı insanları grup içinde konuşmaya ve grubun yaklaşımını eleştirmeye daha istekli yapabilmektedir. Liderlik konusunda benlik saygısının doğrudan etkisinden bahsedilemese de dolaylı etkisinden söz etmektedirler.

Kendini sevme ile başkalarını sevmenin ilişkili olduğunu savunan (Fromm, Rogers, Horney' in kuramları gibi) sağlam kuramlar vardır (Bahr ve Martin, 1983). Benliğe olumlu bakış ile başkalarına olumlu bakış arasında da ilişki olduğu bulunmuştur (Berger, 1952; Omwake, 1954).

Çuhadaroğlu (1994)' nun ergenler üzerinde yaptığı bir çalışmada; yüksek benlik saygısı olan bireylerin, diğer insanlara daha fazla güvendiği gözlenmiştir. Benlik saygısı ile başkalarına güvenme arasında paralellik vardır. Araştırmada bakılan bir diğer değişken de hayalperestlik derecesidir. Bulgulara göre düşük benlik

saygısı olan bireylerin hayalperestlik dereceleri yükselmektedir. Yine bu araştırmada, benlik saygısı yükseldikçe, psikosomatik belirtilerin azaldığı görülmüştür. Benlik saygısı düştükçe bireylerin psişik izolasyonu artmıştır. Düşük benlik saygısı olan bireylerin eleştiriye daha fazla duyarlı oldukları görünmektedir. Benlik saygısı yüksek bireylerde daha az huzursuzluk durumlarının oluştuğu da bulgulanmıştır.

Ergenlerde öfke değişkeninin benlik algısı ile ilişkisinin incelendiği bir araştırmada (Güleç, 2002), sürekli öfke- öfke tarzlarının benlik algıları ile ters yönlü ve anlamlı bir ilişki gösterdiği bulunmuştur.

Goswick ve Jones (1981), yalnızlık ile benlik kavramı üzerine yaptıkları bir çalışmaya göre yalnızlık düşük benlik saygısı, kendinden memnun olmama ve kendi davranış ve işlevlerine yönelik olumsuz değerlendirmeler ile ilişkilidir. Kendini yalnız hisseden insanların benlik saygıları da düşüktür.

Baumeister ve arkadaşlarının (2003) yaptığı çalışmada; benlik saygısı mutlulukla çok yüksek bir ilişki göstermiştir. Yüksek benlik saygısı mutluluğa, düşük benlik saygısı ise depresyona götürmektedir. Yüksek benlik saygısı stresin de etkilerini hafifletmektedir. Araştırmada yüksek benlik saygısının yararları iki kategoriye ayrılmıştır. Biri girişimi (ilk adımı atmayı) ikincisi de hoş duyguları yükseltmesidir.

Öcek (1992) tarafından, çocuk sahibi olup da artık çocuk istemeyen ve çocuk sahibi olamayıp tedavi gören kadınlarla yapılan çalışmada elde edilen bulgular sonucunda, iki grup kadınlar arasında benlik algılarının “dürtü kontrol”, “duygusal

ton" ve "psikopatoloji" alt ölçeklerinde anlamlı bir fark bulunmuş, çocuk istemeyen kadınların daha olumlu benlik algısına sahip olduğu görülmüştür.

Ünal' ın (2004) bir grup üniversiteli genç üzerinde yaptığı çalışmada, araştırmaya katılan gençlerin yarısının kimlik duygusunu ifade eden kendilik kavramlarının sürekliliği azdır. Kendilik algısının sürekliliği az olanların (değişken olanların) atılganlık puanları da düşüktür; bu deneklerin çekingen oldukları ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılanların %45' i orta ya da düşük benlik saygısına sahiptir.

Sayıl ve arkadaşları (2002), 524 öğrenci üzerinde yaptıkları bir çalışmada, ergenlik dönemine girmekte olan çocuklara yönelik bilgilendirici bir programın, onların benlik algılarında bir değişme yaratıp yaratmadığını incelemişlerdir. Araştırmada, kız ve erkek ergenlerin bilgilendirme öncesinde "yakın arkadaşlık" ve "içsel benlik" algıları oldukça benzerken bilgilendirme sonrasında erkeklerin ilgili benlik algıları kızlarınkinden daha olumsuz çıkmıştır. Bilgilendirme sonrasında, benlik algısı açısından kız ve erkeklerin bu bilgilendirmeden farklı şekilde etkilendiği gözlenmiştir.

Travma, korku ve çaresizliğin en üst düzeyde yaşanmasına neden olur. Cinsel travma da iç benlik uyumu ile çevre arasındaki dengeyi bozar (Gölge, 2005). Duygusal İstismara maruz kalma ile benlik algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada benlik algısı "Sosyal Karşılaştırma Ölçeği" kullanılarak ölçülmüştür. Araştırma sonucuna göre, algılanan duygusal istismar puanlarının yükselmesiyle benlik algısına ilişkin puanlar düşmektedir (Siyez, 2003). Savi (1999) tarafından Offer Benlik Algısı Ölçeği kullanılarak yapılan bir çalışmada örneklemi oluşturan

ergenlerin duygusal istismar düzeyleri ile benlik algıları arasında ters bir ilişki bulunmuştur.

Benlik değerinin, bireyin kendi fiziksel yapısına dair algıları ile de bağlantılı olduğu düşünülebilir. Allgood-Merten ve arkadaşları (1990), beden imajından hoşnut olma ile benlik saygısı arasında pozitif bir ilişki bulmuş ve bulgularından hareketle beden imajının, ayrı bir yapı olmayıp benlik saygısının önemli bir parçası olduğu sonucuna varmışlardır.

Canpolat ve Ark. (2003)' nın ergenlerin benlik algısı ve beden imajı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, beden ağırlığı ile benlik değeri arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Elde ettikleri bu bulguyu destekleyen başka araştırmalar da vardır (Bkz. Canpolat & ark., 2003). Ancak ergenin beden imajından hoşnut olması ile benlik değeri arasında ilişki bulunmaktadır. Aynı araştırmada benlik değeri cinsiyet yönünden incelenmiş ve kızların erkeklere oranla ergenlik döneminde daha düşük benlik değerine sahip olduğunu bulgulanmıştır. Bu bulgu ayrıca Harter (1999)' ın çalışmalarında da ortaya çıkmıştır. Harter, benlik değeri ile ilgili değişkenleri fiziksel görünüm, okul başarısı, toplumsal kabul görme, ilişkilerdeki davranışlar ve atletik yeterlilik olarak belirlemiştir.

Sukan ve Maner (2006) cilt hastalıkları ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Cildin görüntüsünün, benlik saygısı üzerinde etkisi olduğunu savunan Sukan ve Maner çalışmalarında da bir takım cilt hastalıklarının benlik saygısında düşüşe neden olduğunu bulmuşlardır.

Doğan ve arkadaşları (1994)' nın yaptığı çalışmaya göre; benlik saygısı yüksek olan bireylerde aktif sosyal etkinliklere katılma daha yüksektir. Bu etkinliklere katılanlarında beden imgesi değerlendirmeleri daha olumludur.

Gezici ve Güvenç (2003) tarafından yapılan, kadınların benlik-algısının ve benlik-kurgusunun çalışma durumuna ve yaş grubuna göre değişip değişmediğinin incelendiği araştırmada; ev kadını, vasıfsız iş ve uzman iş statülerinde çalışan 216 kadından veri toplamışlardır. Araştırmalarında benlik algısını, bireyin belirli ilişki alanlarındaki yeterlik duygusu ve bütünsel özdeğer olarak; benlik kurgusu, kültürel değerlerden ayrışma ya da bu değerlerle bütünleşme olarak kabul etmişlerdir. Verilerin analizi sonucunda kadınların çalışma durumu ve yaş grubunun benlik algısında ortaya çıkan farklılıklarda rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Benlik algısı ile mesleki olgunluk arasındaki ilişkiyi ölçmeyi amaçlayan bir çalışmada da benlik imgesi ile mesleki olgunluk arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca üniversiteye gelmeden önce büyükşehirde ve ilçede yaşamış olma faktörlerinin mesleki olgunluk ile benlik imgesi arasındaki ilişkinin yordayıcısı olabileceği belirlenmiştir (Kargı, 2002).

Farklı bir araştırmada akademisyen kadınlar ile üniversite mezunu çalışmayan kadınlar üzerinde benlik algılarına ilişkin bir çalışma yapılmıştır. Akademisyen kadınlar, başkaları ile beraber olmaktan hoşlanan, karşı cinsle rahat ilişki kurabilen, yaratıcı, özveride bulunan, sevimli, çekici, sevgi duygularını gösterebilen, verici, kontrollü, kendini eleştirebilen, dominant özellikler göstermiştir. Çalışmayan kadınlar ise ortalama değerler alarak normal kişilerin özelliklerini göstermişlerdir (Muştu, 1990).

Öğretmen lisesi birinci ve üçüncü sınıfa giden öğrenciler üzerinde yapılan bir çalışmada benlik ve mesleki benlik kavramlarına bakılmıştır. Her iki sınıftaki öğrencilerin de benlik kavramlarının, mesleki benlik kavramları ile bağdaşım içinde olduğu görülmüş; üçüncü sınıf öğrencilerinin bağdaşım düzeyi birinci sınıflara göre daha yüksek çıkmıştır (Şahin, 1992).

Özmen (1996)' in okuyan ve çalışan gençlerin benlik algılarını incelediği çalışmada "sosyal eşduyum" alt ölçeğinde kızlar ortalama değerler alırken erkekler sosyal ilişkilerinde kızlara göre daha olumsuz özellikler göstermişlerdir. Kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha çok depresif ve açık kişiler olduğu saptanmıştır. Çalışan genç kızların çalışan erkeklere göre daha baskın, kontrollü, depresif ve açık olma özellikleri gösterdiği bulunmuştur. Hipomanik- depresif alt boyutunda çalışan gençler ortalama puanlar alırken, okuyan gençler daha çok depresif boyutta yer almıştır. Okuyan kızlar, çalışan kızlara göre sevgi duygularını daha fazla gösterme, verici olma, çevresine daha çok güvenme eğilimine sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Kadın ve erkek yöneticiler üzerinde yapılan bir çalışmada ilginç bir sonuç çıkmıştır. Bu araştırmaya göre başarısız kadın yöneticiler çok yüksek bir benlik algısı bildirmişlerdir. Hatta başarılı erkek yöneticilerin benlik algısı puanlarından daha yüksek bir puan almışlardır (Waetjen, Schuerger& Schwartz; 1979).

Sokakta çalışan, sanayide çalışan ve çalışmayan çocukların öz kavramları üzerine yapılan bir araştırmada, sokakta çalışan çocukların öz kavram düzeyleri ile sanayide çalışan çocukların öz kavram düzeyleri arasında anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<,05$). Çalışmayan çocuklar ile çalışan çocukların öz kavram düzeyleri

arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Aileden ayrı yaşayan, sokakta çalışan çocuklarda öz kavram düzeyi düşük çıkmıştır. Yine sokakta çalışan çocukların öğrenime devam etme durumlarına göre anlamlı farklılıklar saptanmıştır (Işık, 2003).

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde görevli uzmanlık öğrencilerinde tükenmişlik düzeylerini belirlemek, tükenmişlik düzeyleriyle sosyodemografik özellikler ve benlik saygısı arasındaki olası ilişkinin araştırıldığı çalışmada hekimlerin benlik saygısı puanlarıyla; duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma puanları arasında zayıf bir ilişki bulunurken, kişisel başarı puanları arasında ters yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur (Aker ve ark., 2004).

Meslek lisesi öğrencileri üzerinde yapılan bir başka çalışmada cinsiyet, oturulan konut tipi, evde kendisine ait bir odası olup olmaması ve doğum sırasına göre kardeşler arasındaki yeri değişkenlerinde ben durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Öğrencilerin kendi cinsiyetlerinden memnuniyetleri, okuduğu okulu kendi isteğiyle seçmesi, okulda edineceği mesleği kişiliğine uygun bulması ve kendi geleceğine ilişkin tutumu değişkenlerinde ben durumları açısından anlamlı farklar saptanmıştır (Yiğit, 1998).

Alkol bağımlılığı/ kötüye kullanımı olanlarda benlik saygısının araştırıldığı başka bir çalışmada, alkol bağımlılığı/ kötüye kullanımı olanların düşük benlik saygısına sahip oldukları bulunmuştur (Karaer ve ark., 2004).

Özbay ve arkadaşları (2002), psikiyatri polikliniğine başvuran ve başvurmayan ergenlerde demografik değişkenlerin benlik algısı ile ilişkisine baktıkları çalışmanın analizi sonucunda, "ilişkilerdeki davranışlar" ve "kendini değerlendirme" alt

ölçeklerinden, başvuran grubun diğer gruba göre oldukça düşük puan aldıklarını ortaya koymuşlardır.

Benlik kavramı ile hükümlü çocuğun yeniden toplumsallaşması arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmaya göre, çocukların benlik tasarımı düzeyleri yükseldikçe yeniden toplumsallaşmaya yatkınlıkları da artmaktadır (Uluğtekin, 1985).

Ülkemizde yapılmış başka bir araştırma bulgusuna göre de, benlik saygısı yeme bozuklukları ile güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Erol ve arkadaşları (2000) tarafından yapılan bu araştırmanın bulguları; bir başka araştırmada (Button & Ark., 1996) ortaya çıkan düşük benlik saygısına sahip öğrencilerin üç yıl sonra yüksek oranda yeme bozukluğu gösterdiği yönündeki bulguyu da desteklemektedir.

Kuğu ve arkadaşları (2002), yarı kırsal özellikler gösteren bir bölgenin üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları bir çalışmada yeme bozukluğu tanısı alanların kontrol grubuna göre daha düşük benlik saygısına sahip olduklarını bulmuşlardır.

Hadaway (1979) yetişkin örneklemde dindarlık ile mutluluk, memnuniyet ve iyi olma hisleri arasında düşük bir pozitif ilişki bulmuştur. Benlik saygısı- dindarlık ilişkisine en büyük destek Smith ve arkadaşlarından (1979) gelmiştir. Beş farklı kültürden Katolik ergenler üzerinde, benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişkiye baktıkları çalışmada iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Latin örneklemde bu ilişki kızlarda erkeklerden daha yüksek çıkmıştır. Bonn ve New York örnekleminde ise erkeklerde kızlardan daha yüksektir. St. Paul örnekleminde

cinsiyetle ilgili bir farklılık çıkmamıştır. Dindarlıkla benlik saygısı arasındaki en yüksek ilişki New York ve St. Paul örnekleminde bulunmuştur. Latin örneklemde yalnızca bir bölgede ilişki saptanmış, diğerlerinde bulunamamıştır. Bu araştırma iki değişken arasındaki ilişkinin kültüre göre farklılaştığını göstermektedir. Araştırmada ele alınan dindarlık boyutlarından (uygulama, inanç, tecrübe, bilgi ve otonomi) anlamlı ilişki gösterenler, uygulama ve inanç boyutlarındayken, hemen hemen hiç ilişki göstermeyen boyut "bilgi" boyutu olmuştur.

Batson ve Ventis (1982)' e göre eğer inanan insan Tanrı tarafından kabul edilmesine odaklanmışsa içselleştirilmiş inanç, benlik kabulünü yükseltebilir. Fakat eğer inanan birey insanın yoldan çıkması ve ilk günahla ilgili Ortodoks öğretilere odaklanırsa bu durum benlik kabulünü düşürebilir.

Kiliseye katılımın ve dinin diğer boyutlarının benlik saygısı ve diğer insanlara yapılan atıfları etkilediği fikrinden hareket eden Bahr ve Martin (1983), lise öğrencileri üzerinde bu modeli test etmiştir. Dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişkiye bakılan araştırmada, benlik saygısı ve insanlara güven bağımlı değişkenlerdir. Ailenin sosyal sınıfı, aile dayanışması, lise düzeyi, liderlik aktiviteleri benlik saygısı ve insanlara güven ile anlamlı bir ilişki göstermiştir. Dindarlık ile benlik saygısı arasında küçük bir ilişki bulmuşlardır. Kilise katılımı ile insanlara güven arasında önemli bir ilişki bulmuşlardır. Shoenfeld' ın (1978) yaptığı çalışmada kilise katılımı ile insanlara güven arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır.

BÖLÜM III

GÜNAHKARLIK DUYGUSU

III. SUÇLULUK VE GÜNAHKARLIK DUYGUSU

Bu araştırmanın ana değişkenlerinden biri de günahkarlık duygusudur. Bireyin yaşadığı suçluluk duygusu, bir dinin otoritesine ya da Tanrı' ya yönelik olarak duyulan bir histir. Günahkarlık duygusunun psikolojik tanımlamasına ve incelenmesine geçmeden önce konuyla ilgili terimlerin sözlük açıklamalarını vererek başlamakta yarar var.

Suç, küçük veya büyük bir sosyal grubun üyeleri tarafından veya alenen iyi ve faydalı diye kabul edilmiş bulunan inançların, geleneklerin, adet, örf ve kurumların dayandıkları ilkelere aykırı olarak işlenmiş bulunan antisosyal bir davranış (Evrim, 1970) olarak tanımlanmaktadır.

Suçluluk duygusu, kanun ya da din tarafından yasaklanan ya da ahlaki olarak ayıp kabul edilen bir şeyin yapılması sonucu toplumun ya da bireyin kendi ahlaki normlarını çiğnediği düşüncesinin yarattığı pişmanlık ve rahatsızlık duygularıdır. Birey, ihlal ettiği normları içselleştirdiği zaman suçluluk duygusundan bahsedilebilir. Pişman olmayla başlayan bu duygu ile birey kendini istemsizce cezalandırır (Budak, 2000).

Günah; Tanrı buyruklarına aykırı düştüğüne inanılan, dinde suç sayılan (Büyük Sözlük, 1982), öteki dünyada cezayı gerektiren iş ya da davranış (Püsküllüoğlu, 2004) olarak tanımlanmaktadır. Günah kelimesinin sözlüklerde geçen ikinci anlamı ise; herkesin vicdanını inciten iş (Büyük Sözlük, 1982), acımaya yol açan kötü davranış (Püsküllüoğlu, 2004) tır. Yine üçüncü olarak da 'sorumluluk' anlamına gelmektedir (Büyük Sözlük, 1982). Günah; 'yap , yerine getir' gibi emirlerin yapılmaması ve 'yapma, yaklaşma' gibi kısıtlamaların ihlal edilmesi olarak iki farklı eylemle düşünülür (Kılıç, 1984).

Kişinin töresel ya da dinsel kuralları çiğnediğini sezmesi sonucu bilinçli ya da bilinçsizce kapıldığı ve kendisiyle ilgili değer yargılarını sarsan duyguya da *günahkarlık duygusu* denmektedir (Büyük Sözlük, 1982).

Yaptığı bir işin yanlış ya da uygunsuz sonuç verdiğini anlamak *pişman olmak*; yaptığı bir işin yanlış ya da uygunsuz sonuç verdiğini görerek yapmış olduğuna üzülen kişi de *pişman olmuş kişi*dir. Kişinin kendi davranış ve niyetlerinden doğan pişmanlığın verdiği acı ya da sıkıntı da *vicdan azabı*dır (Büyük Sözlük, 1982).

Dini literatürde günah, İnsan- Tanrı ilişkisindeki bir zaaf veya kopmayı doğuran davranışlardır. Adem ile Havva, kendilerine yasaklanan ağacın meyvesinden yiyerek kuralı çiğnemiş; "insan", Tanrı' nın ilk emrine uymakta başarısız olmuştur (Katar, 1993). Kutsalın olduğu her yerde kutsalla ilgili emir ve yasaklar bulunacaktır. Günah, bu kurallara uymama sonucu ortaya çıkan; dini, ahlaki ve vicdani açıdan sorumluluk gerektiren bir olgudur (Şenel, 1998).

Arkonaç (1999), psikoanalitik anlamda günahkarlık duygusunu, kötü ve yanlış olarak bilinen, algılanan bir şeyi yaparak üst benlik kurallarına karşı gelme sonucu doğan değersizlik, cezalandırılma gereksinimi gibi hisler olarak tanımlamaktadır. Günah duygusu, ego ve süperego arasında bir çatışma olduğunu gösterir. Süperego, ego ve id arasında durup, kişiyi bazı hazlarından vazgeçmeye zorlayarak, kurallarına karşı gelmeye kendine güvenin kaybolması ve günah gibi cezalar vererek bir iç yetke gibi çalışır. Çoğunlukla Süperego' nun yasakları, bireyin özellikle düşmanca ve yıkıcı olan bilinçdışı dürtülerine karşı yöneltilmiştir. Bu dürtüler Süperego' nun cezalandırmasına maruz kaldığı için, ortaya "günah" çıkmaktadır.

Hökelekli (1998)' ye göre suçluluk duygusu, kişinin ulaşmak istediği "ideal ben" i belirleyen içinde yaşadığı toplumun norm ve değerleriyle kendisini çatışma halinde hissettiği psikolojik bir durumdur. Bu durumda kişi kendini, vicdanı ile toplum otoritesi tarafından mahkum edilmiş hissetmektedir. Suçun Tanrı' nın huzurunda işlendiği bilincine varıldığında ise işte o zaman dini suçluluktan yani günahkarlık duygusundan bahsedebiliriz.

Vergote (1999), suçluluk duygusunu çoğu insanın yaşadığı ve evrensel bir olay olarak tanımlar; bu sebeple bu duygunun dini eğilimden önce gelerek onu güdüleyebileceğini ifade eder. Dinin ona yeni bir boyut kattığını, Tanrı huzurunda hata olan "günah" boyutunu ilave ettiğini bildirir:

> *"Din insan kalbinin derinliklerinde gizli bütün kusurları açığa çıkaran ve acımasızca bunları cezalandıran, ciddi bir hakim olan Tanrı' nın bakışı önünde haşyeti işin içine sokabilir. Ya da din, hatanın yönünü lütfuyla bağışlayan ve*

günah bilincini yapıcı bir girişimin başlangıcı yapmaya çağıran bir Tanrı' nın minnettarlığı haline çevirmeye yardım edebilir" (Vergote, 1999, sf:85).

Certel (2003), kitabında günahkarlık duygusunu kişiyi Allah' a inanmaya ve dini kabule sevk eden etkenlerden biri olarak ele almıştır.

Fromm (2003), Sahip Olmak ya da Olmak adlı eserinde insanın iki varoluş biçiminden söz eder. Sahip olmak türü varoluşta günah, pişmanlık, ceza ve teslimiyeti içerir. Olmak türü varoluşta ise günah, insan doğasındaki ayrılık ve yabancılaşmanın sonucudur. Bu günahı ortadan kaldırmanın yolu sevgi gücünü harekete geçirip tüm dünya ile bir olmaktır.

Yasalara, kurallara, otoriteye uyum göstermenin çeşitli nedenleri vardır. İnsanlar yalnızca cezalandırılmaktan kaçındıkları için bu kurallara uymazlar. Aynı zamanda otoriteye karşı gelmekten dolayı oluşacak suçluluk duygusundan kaçınmak için bu yasalara saygı gösterirler. Karşı gelmekten doğan suçluluk duygusunun ortadan kalkması için otorite tarafından bağışlanma durumuna ihtiyaç vardır. Bu ise ağır bir süreçtir. Suçlu suçundan pişmanlık duyacak, cezasına razı olacak ve cezayı kabul etmek zorunda kalacaktır. Fromm (2003), bunu şu çizelgesi ile itaatsizliğin itaate döndüğü bir kısır döngü olarak betimler.

Şekil.2. Fromm' un İtaatsizlik- Günah Döngüsü

Günah (İtaatsizlik) → suçluluk duygusu → otoriteye teslimiyet (ve cezalandırılma) → bağışlanma süreci

Alındığı yer: Fromm, E., Sahip Olmak ya da Olmak,2003, sf: 165.

İnsanların bir kısmı bu döngüden kendini çekip kurtarır. Yaptığı davranışın sevgisel bir değer taşıdığına inanarak otoriteye boyun eğmeyen insanlardır bunlar. Bu nedenle günah işlediklerini düşünmezler. Onları "kahraman" olarak niteler. 'Maalesef toplumun tamamı kahramanlardan oluşmaz.' der Fromm (2003).

"*Bir çok kahraman, insanlara olan sevgileri nedeni ile bu itaatsizlik→günah çemberinden kurtulurlar." Fromm, 2003, sf:165.*

İnsan kendi sevgi ve akıl gücünü Tanrı' ya yükleyip de kendinde bunlardan bir şey bırakmadığında, kişi kendine yabancılaşır ve kötüleşir. Bu onu Tanrı' nın kölesi haline de getirir. Dünyevi işlerinde sevgiden yoksun olan insan, dinsel yaşantısı içinde de kendini günahkar hisseder. Çünkü sevgiyi yaşamamaktadır. Sevgi ve akıl gücünden kendini yoksun bırakmış olan insan, kaybolmuş güçlerine ulaşabilmek için Tanrı ile iletişime geçmeye çabalar; bağışlanmayı diler. Bağışlanmayı beklemesi ona günahını yaratan tavrını hatırlatır. İnsan Tanrı' yı yüceleştirdikçe kendisi küçülür. Küçüldükçe günahkar hisseder, günahkar hissettikçe Tanrı' ya daha çok tapar, O' nu daha çok yüceltir. Bu sonu olmayan çelişki, insanın kendisini bulup, tanımasını gitgide imkansızlaştırır (Fromm, 2004).

Yahudi ve Hıristiyanlık' ta günah; Tanrı'nın kurallarına karşı gelmektir. İlk günah ve günahın kaynağı, Adem' in davranışıdır. Yahudilikte Adem' in itaatsizliği sadece bir günahtır ve bu suç insanlığı bağlamaz. Fakat Hıristiyanlıkta bu tüm insanlığı bağlar ve günahın kaynağıdır. Fromm (2003), kutsal kitaplarda günahla ilgili bölümlerin oldukça katı ve otoriter bir tarzda sunulduğunu söyler. Ve bunu kilisenin feodal düzene uyum gösterme çabasına bağlar. Bu düzende kişiler kurallara sıkı sıkıya bağlı tutulmalıdır. İnsan otoriteden korkmayı öğrenmelidir. Ancak sadece

yasalara uyma ile bu otorite korkusunu sağlamak devletin işleyişinin sağlıklı olması için yeterli görülmez. Bunun yanında kişilerin dinsel ve ahlaki kuralları da içlerinde fazlasıyla taşıması gereklidir. Yani "günah" otoritesi kullanılmaktadır. Bu çift taraflı uygulanan itaat ettirme çocuğun kendi isteklerini belirtmeye başladığı andan itibaren aile kurumunda, çocuğun bir takım isteklerini engelleme ve kısıtlamayla başlatılır (Fromm, 2003).

Araştırmanın birinci bölümünde Köknel (1995)' in bazı ailelerin çocuğun üst benliğinin gelişmesinde dini baskı ve Tanrı korkusunu kullandığı savı belirtilmişti. Böylesi bir durumda ebeveynler çocuklarını denetimlerinde tutabilmek için, kendi istek ve kurallarını Tanrı' nın kurallarıymış gibi sunar ve cehennem ateşiyle korkuturlar. Çocuk, anne babasına itaat etmediğinde Tanrı tarafından cezalandırılacağı korkusunu taşır. Böylesi korkutucu ve engelleyici bir dini algı çocuğun üst benliğinde olumsuz bir Tanrı algısına ve bu da korkuya dayalı bir davranış biçimine neden olur. Bu durum çocuğun dinsel davranış ve tutumlarını günah korkusu altındaki tabulara dönüştürür. Tanrı çocuğun zihninde cezalandırıcı ve günahları görüp yazan bir korku imgesi olarak yer aldığında ve dinsel kurallar engelleyici olarak kullanıldığında çocuğun ileriki yaşamında da diğer kural ve ilkelere uymasını zorlaştırır ve hoşgörüyü azaltır.

Anlatılan bu durumda yetişmiş bir birey olumsuz tasavvurları ve korkuları nedeni ile koşullanmış olacaktır. Hata yaptığında ağır ve abartılı bir pişmanlık ve yıkıcı etkilere neden olacak türde bir günahkarlık duygusu yaşayabilecektir.

Erikson' ın kuramına göre, insan suçluluk duygusu ile yaklaşık olarak 3-6 yaşları arasındaki çocukluk döneminde tanışır. Bu dönem için kullandığı temel

çatışma girişkenliğe karşı suçluluktur. Bu yaşlar arasında çocuklar, yetişkinlere özgü bazı faaliyetleri yapabilmeyi ister ve çeşitli etkinliklerin içinde yer alır ve hatta bu etkinlikleri başlatan ve planlayan kişi de olabilirler. Bu etkinliklerdeki rolleri ile yetişkinler karşısındaki yetersizlik ve güçsüzlüklerinin üstesinden gelmeye çalışırlar (Sayıl,1999). Çocuk giriştiği etkinliklerde amacı ve yönelim kazanmayı öğrenir. Başarısızlık, çocuğun soru sormasının engellenmesi, kendisiyle alay edilmesi ve ebeveynler tarafından konulan aşırı sınırlamalar çocuğun girişkenliğini engeller ve suçluluk duygusunun gelişmesine yol açar (Özkalp& Ark., 1991, Sayıl, 1999).

Hökelekli (1998), cinsellik güdüsünün yol açtığı bazı ahlaki sorunlarla hayatta bencillik ve diğergamlık değerleri arasındaki çelişkileri suçluluk duygusunu doğuran iki kaynak olarak sunmaktadır.

Gerçek yada hayali ihlallerden, standartların altında davranışlardan veya bir başkasının rahatsız olmasına neden olan durumlardan kaynaklanan suçluluk duygusu güçlü, ısrarcı ve oldukça tatsız bir duygudur (Kugler ve Jones, 1992; Lindsay-Hartz, 1984). Genellikle, cezasını çekerek suçu telafi etmeye duyulan yoğun bir istek suçluluk duygusuna eşlik etmektedir (Tangney ve diğerleri, 1992). Suçlu insanlar hatalarını telafi etmek ya da hatanın bedelini ödemek için uzlaştırıcı davranışlara yönelebilirler ve sık sık günah çıkarma, özür dileme, affedilmeyi umma ve tazmin etmeye kendilerini mecbur hissederler (Lindsay-Hartz, 1984).

Suçluluk duygusu ortaya çıktığı zaman bireye acı ve huzursuzluk verdiğinden, birey bu duygusunu azaltmanın yollarını aramaya başlar. Bunu bazen kötü olanın yerine iyi bir şeyler yaparak gidermeye, tamir etmeye çalışırken bazen de kendisine acı verecek şeyler yaparak (Wallington, 1973) kendini cezalandırmak suretiyle bu

duygudan arınmaya çalışır. Herhangi bir nedenden dolayı duyulan suçluluk o kişiyi başkalarına yardım etmeye güdüleyebilir. Başkalarına iyilik etmek bireyin suçluluk duygularını azaltma da önemli rol oynayabilir. Suçluluk duygusu gönüllü yardım etme davranışı üzerinde etkilidir. İşlenen bir hatanın ya da suçun itiraf edilmesi de suç için bir çeşit ödeme görevi görür, bu da suçluluk duygusunda bir azalmaya neden olur (Freedman ve ark., 2003).

Suçluluk duygusu bir başka kişiye zarar vermekten kaynaklanıyorsa birey zarar verdiği kişinin bu zararını gidermeyi isteyebilir. Eğer bunu gerçekleştirmeyecek durumlar söz konusu ise bu sefer kişinin o zararı hak ettiği yönünde düşünceler geliştirmeye girişebilir. Örneğin zarar gören kişi iyi biri olmadığını söyleyerek onu değersizleştirip ona karşı sevgisini azaltabilir ya da kendisi yanlış bir şey yapmadığını iddia ederek kendisini haklı gösterebilir. Bu sayede de verdiği zararı en aza indirmeye çalışabilir. Uygun bir özür dilemeyle de zararı hafifletmeye çalışabilir. (Freedman& Ark, 2003). Görülüyor ki suçluluk duygusuna karşı gösterilen tepkiler olumlu bir davranışa ya da bu davranışa kayıtsız kalmaya neden olabilmektedir.

İnanan birey, Tanrı' yı her şeye gücü yeten bir kuvvet ve kudret sahibi olarak gördüğünden dolayı O' ndan çekinir. Bu nedenle inanan bireyde Allah korkusu ortaya çıkabilmektedir. Samimi olarak inanan bireyin günah işledikten sonra duyduğu korku, Allah' a olan iman bağının kopacak olmasıdır. İnanan birey için kurulan bu bağ güven vericidir. Bu bağın günah ile zedelenmesi sonucunda birey, Tanrı' dan beklenen nimetlere ulaşamama endişesi ile birlikte güvende olma duygusundan da mahrum kalabilecektir (Yapıcı, 1996).

Gazali (1975) eserinde İbn Mübarek' ten aldığı bir hadise yer vermiştir. "*Kul işlediği günah sebebiyle Cennet' e girer. Çünkü işlediği günaha pişman olur ve daima ondan uzak kalmaya dikkat eder de bu sayede Cennet' e girer*." (sf: 28). Bu hadisten de anlaşılacağı üzere günah insanın olgunlaşması ve gelişmesi açısından önemli bir işlev görmektedir. İnsanın günahın bu yapıcı rolünü akılda tutarak günahkarlık duygusunun olumsuz etkilerinden kendisini koruması gerekmektedir.

Allah sevgisi ve Allah' la arasındaki sevgi bağını kaybetme korkusu, kişinin Tanrı ile ilişkisini belirleyen faktörlerdir. Bunlar kişiyi kötülükten iyiliğe sevk edebilen etkenlerdir. Birey bu biliş ve duyguları ile günahkarlık duygusunu olumlu ve yapıcı olacak bir yönde yaşayabilir.

III. 1. Horney' in Nevrotik Suçluluk Duygusu Kavramı

Suçluluk duygusunun, Horney (1994)' e göre; bireyin içinde yaşadığı kültürün beklenti veya yasaklarının ihlali ile ortaya çıkması ve bu tür bir ihlalin olduğuna dair acı verici bir inancı içermesi gerekir. Suçluluk duygularında bu acı verici inanç, bireyin kendisinin de kural olarak kabul ettiği bir normun ihlali ile ilgilidir. Suçluluk duygusunun gerçekten varolduğunun bir kanıtı olarak da; ciddi bir telafi etme veya daha iyisini yapma arzusunun bu duyguya eşlik etmesidir.

Horney' e göre suçluluk duygularına dikkatin çekilmesi, süperegonun formüle edilmesi ile başlamış ve bu duygular nevrozların dinamiklerinde belirleyici bir öğe

olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Horney, bu duygularla ilgili kavramların "süperego" kavramının diğer yanları olmaktan başka bir şey olmadığını söyler. Psikoanalitik kurama göre nevrotik bireylerde suçluluk duygusu merkezi bir rol oynar. Doğrudan ya da dolaylı olarak bu suçluluk duygularını dışa vururlar. Öz-suçlamalar bu duyguların doğrudan bir dışavurumu gibi gözükmektedir. Öz-suçlamaların yapısı karmaşıktır. Bunlar esas olarak, kusursuz görünme ihtiyacının sonucudur. Nevrotik birey için kusursuzluk görünümünü koruyamamak yenilgi ve tehlike anlamına gelir.

Öz- suçlamalarda bir de şu yön vardır: Kusursuzluk ihtiyacındaki insanlar başkaları tarafından eleştirilmekten korkar ve kaçınırlar; çünkü maskelerinin fark edilmesinden aşırı derecede korkarlar. Bu nedenle başkalarının onları suçlamalarından önce, öz- suçlamalarını bunları engellemesi açısından devreye sokarlar. Bu aynı zamanda kendilerine karşı takındıkları katı tutumu gösterip güvence sağlamaya çalışmalarıdır.

Nevrotik suçluluktaki bu öz- suçlamaların bir başka nedeni de başkalarına karşı biriktirilmiş olan öfke ve acı suçlamaların dile getirilmemesi sonucunda bireyin tüm bunlardan kendini sorumlu tutarak, suçluluğu kendine çevirmesidir. Birey kabahatin başkalarında değil, sadece kendisinde olduğuna inanır. Yine bu kişiler yaşamın inişli çıkışlı bir süreç olduğunu, önceden tahmin edilemeyen zorlukları ve risklerinin olduğunu kabul etmedikleri için; olumsuz bir olayla yüz yüze geldiklerinde bunun birinin suçu olması gerekliliğine inanırlar. Suçlamaları engellendiğinde yine öz-suçlamaları ile olayların suçunu üstleneceklerdir.

Freud' a göre nevrotik kişiler aşırı ahlaklı süperegoları nedeni ile diğerlerinden daha kolay suçluluk duyarlar.

Psikoanalitik literatürde suçluluk duygusu terimi bazen bilinçsiz bir suçluluğa yönelik tepkiyi göstermek için, bazen de cezalandırılma ihtiyacıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Nevrotikler, kusursuzluğu sağlayabilmek için kendilerini sürekli azarlar ve suçlarlar; böylece vicdanlarındaki bu uyarımlar onların diğerlerinden daha iyi olduğu tesellisini verir. Fakat daha iyi olmayı gerçekten isteyen ve buna gücü olan insanlar bu öz- suçlamaların onları bir yere götürmediği fark edince bundan vazgeçerek anlamaya ve değişmeye yönelik yapıcı çabalar içine girecektir (Horney, 1994).

III. 2. Günahkarlık Duygusu ve Vicdan

Vicdan nefis ve bulmak anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir (Peker, 2003). Latince' de bu kelime, "beraber bilmek" anlamına gelmektedir (Arkonaç, 1999). Sözlük anlamı olarak da *vicdan*, kişiyi kendi davranışlarıyla ilgili olarak bir yargıda bulunmaya yönelten, kişinin kendi ahlak değerleri üzerinde dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan, kişiye doğruyu ve iyiyi yapma yükümünü de yükleyen içsel güçtür (Püsküllüoğlu, 2004). Yine vicdan, kişinin görgü ve bilgilerinden kaynaklanan kendisini yargılama yetisi, bulunç (Büyük Sözlük, 1982) olarak tanımlanır. Psikoanalitik tanımında süperego ile aynı anlamda

kullanılan vicdan, kişinin kendi değerlerini ve işlerini, davranışını muhakeme eden ve eleştiren zihinsel işlevdir (Arkonaç, 1999).

Bu tanımlara göre kişi belli bir davranışının doğru ya da yanlış olduğu konusunda düşünmeye başladığında, içinde buna yanıt verecek bir hakim bulmaktadır. Kişi kendini vicdanı ile yargılar, vicdan insanın içinde bir mahkeme gibi iş görür. Vicdan iyiye ve kötüye hüküm verme gücüdür (Peker, 2003).

Vicdan azabı kavramı ise sözlüklerde şöyle geçmektedir; kişinin kendi davranış ve niyetlerinden doğan pişmanlığın verdiği acı ya da sıkıntıdır (Büyük sözlük, 1982). Vicdan azabı dediğimiz olgu aslında suçluluk duygusudur da. Kişi vicdan azabını/ suçluluk duygusunu, bir hata işlediğinde toplumun normları ile kendi vicdanın normları arasında kaldığında duyar (Hökelekli, 1998). İçselleştirdiği bu toplum normları da zaten o kişinin vicdan normlarını oluşturmada bir yer edinir.

Vicdan ahlaki bir kavramdır. Vicdanın oluşumu belki eğitimle alakalıdır. Tabi ki vicdan her insanda aynı değildir. Kiminde daha katı kiminde ise çok daha esnektir (Peker, 2003).

Vicdan, kişiyi hatalı davranışını telafi etmeye iter ya da bu davranışından ötürü o kişiyi cezalandırır. İşte bu noktada bizim günahkarlık duygusunun işlevsel hale getirilebilmesi ile ilgili tezimizin eğitimle ilgili olan kısmı da belirginleşmektedir. Doğru bir ahlak eğitimi ile kişinin sağlıklı bir şekilde yapılanmış ve yine sağlıklı olarak işleyen bir vicdana, bir iç sese sahip olması önemlidir.

III. 2. 1. Erich Fromm' un Otoriter ve İnsancıl (Hümanist) Vicdan Kavramları

Fromm (1993)' a göre; kişinin vicdanıyla hareket etmesi kadar gurur verici başka bir şey yoktur. Eğer kişilerin vicdanı olmasaydı, insan soyunun gelişim sürecindeki tehlikeli ilerleyişte batağa saplanıp kalmaktan kurtulamayacağını söylemektedir. Fromm eserinde birkaç felsefi kuramın vicdanı tanımlamalarına yer vermiştir. Kiminde vicdan, davranışlarımızı ahlaki niteliklerine göre suçlayan ya da savunan bir iç ses (Cicero& Seneca), Tanrı tarafından verilen, aklın yasası (Skolastik Felsefe) kiminde de kişinin kendi içerisindeki uyumunun farkına varması (Khrysippos), kişinin kendini onaylayabilmesi (Nietzsche) veya kendini-koruma ile ilişkili olan bir yapı (Stoa Felsefesi) olarak tanımlanmıştır. Fromm' un "Erdem ve Mutluluk" (1993) adlı eserinde bahsettiği otoriter ve insancıl vicdan kavramlarını sırayla inceleyelim.

Otoriter Vicdan: İçe mal edilmiş bir dış otoritenin sesidir.Bu vicdan tanımına göre; otorite ile ilişkiler dışarıda bırakılıp otoritenin ahlaki yaptırım gücü olmadığında vicdandan söz edilemez. Otoriter vicdanın tanımı içerisinde belli bir otoritenin baskısını hissetme ve değer yargılarını kabul etme; otoriteden gelecek olan ceza ve dışlamalardan korku duyma ve gelecek mükafatın umudunu taşıma öğeleri bulunur. Kişiler suçluluk duyduklarında bunun kendi vicdanlarından geldiğini sansalar bile aslında bu otoriteden duydukları korkudur. Bu insanlar suçluluk duymamakta aslında korkmaktadırlar.

Bu vicdan yapısında dış otoritenin yasaları ve yaptırım güçleri insanın bir parçası haline gelir. Artık kişi dışındaki bir otoriteye karşı duyduğu sorumluluğu kendi içindeki vicdanına karşı duymaktadır. Kişi otoriteden kaçabilse de kendi kendisinden kaçamayacağı için, vicdan dış otoritenin gücünden daha kuvvetlidir. Fromm, otoriter vicdanı Freud' un tanımladığı süperegoya eş tutar ve aynı zamanda da bunun vicdan gelişimin ilk aşaması olduğunu ispatlamaya çalışır.

Otoriter vicdanda rahat bir vicdan otoriteye uyum gösteren vicdandır. Bu kişiye güvenlik ve rahatlık hissi verir. Suçlu bir vicdan ise otoriteye uymayan bir davranışta bulunmuş ve otoritenin cezasına ya da dışlamasına uğramış vicdandır. Bu ise kişiye kaygı ve güvensizlik vermektedir.

***İnsancıl Vicdan*:** Her insanda bulunan ve dışarıdan gelen ödül ve cezadan bağımsız olan, insanın kendi iç sesidir. Vicdan, kişinin kendi içindeki bilgisidir. Yalnız aklın değil tüm kişiliğin gösterdiği bir tepki olduğu için, bu iç sesin duygusal bir niteliği vardır.

İnsancıl vicdan, kişinin ahlaki yaşantılarının özünü oluşturan ilkeleri kapsar. Bu ilkeler kişinin kendi bulduğu ve başkalarından öğrenip doğru olarak anlamlandırdığı ilkelerdir.

Bir iç onaylama ve doğruluk duygusuna ve kişiliğin işlev gösterip gelişmesine yol açan duygu, düşünce ve davranışlar insancıl "*rahat vicdan*" ı oluşturur. Huzursuzluk ve tedirginlik duygusu yaratan ve kişilik için zararlı olan duygu , düşünce ve davranışlar da "*suçlu vicdan*" ı oluşturur. Gerçek benliğin sesi, kişiyi kendine gelmeye, yaratıcı şekilde yaşamaya, tam ve uyumlu bir biçimde gelişmeye

çağırır. Fromm insancıl vicdanı, kişinin kendisi için gösterdiği sevgi dolu bir ilgi ve bakımın sesi olarak tanımlar.

Fromm, insancıl vicdanın kişinin yaratıcı bir şekilde yaşaması ile bağlantısından bahseder. Vicdanla bu yaratıcılık arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Kişi yaratıcılığını kullandıkça vicdanı gelişir; aynı şekilde vicdan kişinin yaratıcılığını artırır.

Fromm, kişinin vicdanının sesini duyabilmesi için kendine kulak vermeyi bilmesi gerektiğini söyler. Ancak insanın kendi sesine kulak vermesi güçtür. Bunun için öncelikle kendisi ile yalnız kalabilmelidir. Bu, insanların büyük çoğunluğunun karşılaşmaktan korktuğu bir durumdur. Vicdan ihmal edildiğini, kişinin sebepsiz yaşadığı tedirginlik ve suçluluk duyguları ya da kayıtsızlık ve yorgunluk tepkileriyle kişiye gösterir.

Fromm, vicdanı böyle iki kategoriye ayırmasına rağmen bu iki tip vicdan yapısının birinin varlığında diğerini engelleyen ayrışık yapılar olmadığını; gerçekte her insanda bu iki vicdanın bulunduğunu söylemektedir. Ancak her insanda hangisinin daha baskın olduğu değişiklik gösterir. Vicdan katı ve karşı konulamayan akıldışı bir otoriteye dayandığında, insancıl vicdanın gelişimi baskı altındadır.

Fromm suçluluk duygularının bilinçli olarak, çoğu zaman otoriter vidanla ilgiliymiş gibi hissedilse de, dinamik bakımdan bu duyguların köklerinin insancıl vicdanda olduğunu söyler. Kişi otoriteye uymamaktan kaynaklanan suçluluk duygusunu bilinçli olarak yaşar; aynı zamanda kendi içsel beklentilerine uymamaktan dolayı bilinçsiz olarak suçluluk duyabilir (Fromm, 1993).

III. 3. Psikoanalitik Kuram İçerisinde Günahkarlık Duygusu ve Süperego

Ahlak ve kişilik gelişimini duygusal güdüsel bir süreç olarak ele alan Freud' a göre; duygusal güdüsel ahlak gelişmesi, *id, ego* ve *süperego* ilişkilerindeki denge kavramına bağlıdır (Kağıtçıbaşı, 1999). İd, ego ve süperego farklı ilkelerle çalışan psikolojik süreçlerdir (Yanbastı, 1996).

İd kişiliğin en kaba, en ilkel, kalıtımsal dürtü ve arzularını içeren bölümdür. Bu dürtülerin en baskın olanları cinsellik ve saldırganlık dürtüleridir. İd *haz ilkesi*ne göre çalışır ve idin itkileri bilinçaltı dürtülerdir. İsteklerinin hemen doyurulmasını ister (Cüceloğlu, 1993). Freud, İd' in doğumda psişik aygıtın tümünü oluşturduğunu varsayar. Kısacası İd, kişiliğin yapılanmamış istek ve dürtülerinin kaynağı ve bilinçdışı kısmıdır (Arkonaç, 1999).

Ego, kişinin çevreyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan gerçekçi ve akılcı öğedir (Kağıtçıbaşı, 1999). Algılama, hafıza ve özgül savunma düzenekleri gibi belli zihinsel mekanizmaların toplamıdır (Arkonaç, 1999). Ego bilinçlidir ve id' den gelen isteklerin toplumun kabullerine uygun olanlarının bilinç düzeyine çıkmasına izin verir, diğerlerini bastırma mekanizmasını kullanarak bilinçaltında tutar (Kağıtçıbaşı, 1999). Ego *gerçek ilkesi*ne göre çalışır. Akılcı ve pratiktir. Ego çoğu kez idle çelişki halinde olsa da temel görevi uygun koşullar altında idden gelen istekleri doyuma ulaştırmaktır. Ego, idi memnun etme ile süperegonun azarlarından korunma arasında denge kurmaya çalışır (Cüceloğlu, 1993). Erişkin insan davranışlarını yalnız

gerçeklik ilkesine uygun olarak değil, toplumda geçerli olan değer yargılarına da uygun olarak düzenlenmesi gerekmektedir (Köknel, 1994).

Süperego, temel yasaklayıcı kişiliğin iç kurumu (temsilcisi) dur. Freud kişiliğin, toplumun doğru- yanlış kararlarının kaynağını içeren kısmını süperego olarak adlandırır (Cüceloğlu, 1993). Süperego esasında bilinçdışıdır ve Ego' nun eylemlerini onaylamak ya da yadsımak, eleştirici gözlem yapmak, Ego' nun hatalarını düzeltmesini veya pişmanlık duymasını istemek ve cezalandırmak gibi işlevlere sahiptir (Arkonaç, 1999). Bu, özellikle saldırganca olan yasak dürtüleri mükemmel bir biçimde yakalayan ve kişiyi acımasızca cezalandıran bir kurumdur. Üst benlik bireyin günlük yaşamına günahkarlık ve suçluluk duygusuyla yansır. Günahkarlık ve suçluluk duygusunun derinliği, şiddeti, süresi üst benliğin baskıcı, denetleyici, erteleyici, yasaklayıcı işlevlerine bağlı davranışların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Köknel, 1994). Süperego, kaygı ve suçluluk duyguları yaratan bölüm olduğu için Freud, süperegonun yok etme gücüyle donanmış olduğuna inanır (Horney, 1994). Doğuşta varolmayan ve ancak gelişmeyle beliren süperego içimizdeki yargıçtır (Yanbastı, 1996).

Çocukluğun ilk yılından itibaren çocukluk dönemi boyunca benliğin bir parçası, anne babanın ve toplumun değer yargılarını içeren bir yapı halinde giderek ayrışır. Bu ayrışan parça "*süperego*" dur. Süperego gelişiminin olmadığı ilk yılda çocuk iyiyi ve kötüyü yalnızca kendi dürtülerine göre ayırt etmektedir. İkinci yıldan itibaren çocuk çevresi tarafından iyi ve kötü olana yönelik ikazlar almaya ve bunları anlamaya başlar. Anne babanın onayladıklarını ve onaylamadıklarını ayırt edebilse de; bu yargılar çocuk için içsel bir değer taşımaz. Çocuk giderek başkalarının

yanındayken kendisine yasak olan şeyleri öğrenmeye ve başkalarının yanında bu davranışlarda bulunduğunda korku ve utanç duymaya başlar. Korku ve utanç duyguları süperego gelişiminin öncüleridir (Öztürk, 1998).

Egonun hangi isteklerin bilinç düzeyine çıkmasına izin vereceğini, hangilerinin ise bilinç altında tutması gerektiğini belirleyen süperegodur ve çocukluk devresinde çocuğun yetişkinlerle ilişkileri sonucu gelişen toplumsal yasakları içerir (Kağıtçıbaşı, 1999). Süperegonun içinde "vicdan" ve "ego ideali" bulunur. Ego ideali; çocuğun kim olması ile kim olmamasını belirleyen ego kısmını (Arkonaç, 1999); yani nasıl bir kimse olmak istediğini yansıtır (Kağıtçıbaşı, 1999).

İd kişiliğin biyolojik bölümünü, ego psikolojik ve süperego toplumsal bölümlerini oluşturur (Yanbastı, 1996).

Freud süperegonun gelişimini 3-4 yaşları arasına (Fallik Dönem) koyar. Bu dönemde çocuk Oedipus karmaşası ve iğdişlik korkusu yaşar. Bunlar çocuğun aynı eşeyden ana babayla özdeşim yapmasına yol açar. Bu özdeşimle çocuk Oedipus karmaşasını çözer; bu karmaşa çözüldüğü zaman süperego gelişir. Psikoanalitik kuram süperego gelişimini genellikle bu karmaşasını çözmek için yapılan *özdeşime* bağlar (Öztürk, 1998). Freud' a göre kişilik ve ahlak gelişimi ilk beş yıl içinde oluşur altı yaştan itibaren de artık çok önemli bir gelişmenin olmasına kuramsal olarak imkan yoktur (Kağıtçıbaşı, 1999).

Oedipus Karmaşası: Bu terim erkek çocuklar için kullanılır; kız çocuklar için ise *Elektra Karmaşası* olarak adlandırılır (Cüceloğlu, 1993). 3-4 yaş arasında yer alan Fallik dönem çocuğu, bu dönemde, karşı cins ebeveynine aşırı düşkünlük

gösterir. Bu düşkünlük sebebiyle eşey ebeveynine karşı kıskançlık ve düşmanlık geliştirir. Çünkü bu, sevgi duyduğu ebeveyninin sevgisine yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Aynı zamanda çocuk eşey ebeveynine karşı da sevgi duyduğu için, bu olumsuz duyguları nedeniyle de suçluluk duymaktadır. Bu *suçluluk duygusu* Freud' a göre *vicdan* gelişiminin temelini oluşturur. Çocuk bu suçluluk duygusundan, ancak anneye sahip olma isteğinden vazgeçip babaya benzemeye çalışarak kurtulabilir (Kağıtçıbaşı, 1999). Bu dönemde meydana gelen iğdişlik korkusu ve bu suçluluk duyguları çocuğu eşey ebeveyne benzemeye çalışarak diğer ebeveynin sevgisini kazanma yoluna iter ve çocuk aynı cinsiyetteki ebeveyni ile özdeşim kurmaya; böylece kendi cinsiyetine ilişkin de toplumsal kuralları içine alan bir süperego gelişimine girmektedir (Cüceloğlu, 1993; Kağıtçıbaşı, 1999; Öztürk, 1998).

Öztürk (1998), süperegoya "*yargılayıcı dizge*" adının da verildiğini söyler ve bunun insan yaşamındaki görünümü suçluluk duygusudur. Kişinin benimsemiş olduğu iyi kötü, doğru yanlış biçimindeki değer yargıları bireyin içinde bir yargılama ve ceza verme dizgesi olarak kalır ve onun davranışlarını frenler. Kişi, yasak olarak benimsemiş olduğu herhangi bir davranışta bulunursa suçluluk duyar. İşte bu suçluluk duygusunun derinliği ve ağırlığı süperegonun gücünü yansıtır. Bazı bireylerde süperego çok katı ve affetmeyen bir güçte gelişir. Benlik katı bir süperegonun baskısı altında ezilebilir. Böyle ağır cezalandırıcı, suçlandırıcı süperego gelişimi bir çok ruhsal bozukluğa neden olabilir; çok gevşek bir süperego gelişimi de bireylerin toplum ile uyumsuzluğuna neden olabilir.

Süperego sayesinde toplumda kabul edilen kurallar kişiliğin parçaları haline gelirler. Bu, kişiye onu gözlemleyecek hiç kimse olmadığı durumlarda da kendi kendisinin gözcüsü olmasını ve o ahlaki kurallara yalnızken de uymasını sağlar (Kağıtçıbaşı, 1999). Süperegonun başlıca işlevleri; id' den gelen içgüdüsel dürtüleri (özellikle toplumun hoş karşılamadığı cinsel ve saldırgan dürtüler) bastırmak ve yönlendirmektir. İkinci olarak, ego' yu gerçekçi amaçlar yerine geleneksel amaçlara yönelmeye ikna etmek ve bir diğer işlevi ise kusursuz olmaya çalışmaktır (Yanbastı, 1996).

Sağlıklı bir ahlak gelişimi için egonun idden gelen, özellikle de cinsel ve saldırgan dürtülerle süperegonun aşırı yasaklamaları arasında dengeyi kurabilmesi ile olur. Bu aynı zamanda psikolojik sağlığın da yerinde olmasına neden olur. Eğer egonun kurmaya çalıştığı bu denge süperegonun ağır basması ile değişirse kişide ağır suçluluk duygularının bunalımı oluşur; id baskın geldiğinde de bu sefer kişi kontrolsüz ve taşkın davranışlarda bulunabilir (Kağıtçıbaşı, 1999).

Freud' a göre nevrotik kişiler, onları kusursuz olmaya iten, katı ve yüksek ahlaki standartlara sahiptir. Zorlanımlı ahlaki amaçları çok katıdır. Bu kişiler hiçbir zaman hata yapmamaları gerektiğine saplantılı bir biçimde inanır ve dış durumlardan etkilenmemek için aşırı çaba sarfederler. Bu ahlaki isteklerine uymadıkları zaman suçluluk ve kaygı yaşarlar. Bu kişiler bugün olduğu kadar geçmiş yaşantıları için de aynı kusursuzlukta olmaları gereğine inanırlar. Geçmişteki yaralanma ve hataları için kendilerini suçlarlar. Birey bu katı ve yersiz kurallarının gerekli olup olmadığını sorgulamaz. Bu onun için önemli değildir. Ne olursa olsun bu kurallara uyulmalıdır. Bu tür insanlar durumun çok da gerektirmediği katı davranışlar sergilerler ve

başkalarının onları küçümsediğini ve hep çok fazla şey beklediklerini düşünürler. Freud' a göre tüm bunlar yasaklarına boyun eğilen ebeveynlerin içe yansıtılan imajlarını temsil etmesi ölçüsünde, Oedipus karmaşasının bir kalıntısıdır (Horney, 1994).

III. 4. Arınma ve Dönüşüm: Tövbe

Günahkarlık duygusundan arınmanın işlevsel bir yolu olarak tövbe kavramından da bahsetmek gerekir. İnanan insan bir günah işlediğini düşündüğünde yaşadığı suçluluk duygusundan kurtulmanın yollarını arar. Sözlük anlamı ile rücu etmek, geri dönmek anlamına gelen tövbe pişman olmak, nedamet duymak, yaptığı günahı bırakıp Allah' a yönelmek (Tunç, 1981) anlamlarına gelmektedir.

Öztürk (1991), eserinde tövbe konusunu şu başlık altına toplamıştır: "Tövbe, Yeniden Doğuş". Yalnızca bu başlık bile bizi bu konuda aydınlatabilmektedir. Tövbe bir arınma, temizlenme ve yeniden inşa olmadır. Çünkü tövbede yeni bir boyuta geçme (Öztürk,1991) ve eski benliğinden arınma söz konusudur. Kötülükten arınıp iyiliğe geçişe niyet etmektir.

" Her boyut değiştirme bir uyanış ve doğuştur ve her uyanış ve doğuş bir tövbedir." (Öztürk, 1991; Sf: 68).

Tövbe bir anlamda da insanın kendini aşmasıdır. Günahı olan günahına tövbe eder; günahı olmayan da bir derece daha ileri gider. Tövbe "*kainatın ruhuna*

yaklaşmadır". Mevlana tövbeyi şöyle betimler: Geçmiş ve gelecek perdelerdir. Bu perdelerin arkasını görebilmek için tövbeye gerek vardır. Geçmiş hatalarımızı basamak yapıp ileri atılmamıza olanak sağlar. Tövbe bir daha aynı hatayı yapmamaya karar vermektir (Öztürk,1991).

Öztürk (1991) günah ve tövbe ile ilgili olarak eserinde şunları söyler:

" *Tövbe, düşüp kalktığımızı, bu da gelişmekte olduğumuzu gösterir. Günah ve tövbe tekamülün en esaslı belirtileridir. Günahsız ve tövbesiz insan kemale eremez.*" (Öztürk, 1991, sf: 71).

Günah tövbe ile sonlandırdığında işte o zaman günah pek çok sevaptan daha iyidir (Öztürk, 1991). Yani önemli olan hatayı iyiye dönüştürmek ve işlevsel hale getirebilmektir.

Gazali' ye (1975) göre tövbe üç unsuru içerir:

Bilme: Yapılan davranışın zararları ve kendisi ile Allah arasında bir perde oluştuğunun bilincine varmaktır.

Pişmanlık: Yapılan davranışın yapılmış olmasından dolayı pişmanlık duymak ve kalbin yanıp tutuşmasıdır.

Gereğini yerine getirme: Hata olan şeyin hemen terk edilmesi ile bir daha yapmamaya söz vermek ve yapılan kötülüğün yerine iyi olanların konulmasına çalışmak.

Gazali' ye (1975) göre geçmişe pişmanlık ve üzülmek vaciptir. Çünkü bu tövbenin ruhudur. Geçmişi telafi ancak bununla mümkündür. Pişmanlığı da şöyle tanımlar: Pişmanlık, sevgilisini kaybettiğini anladığı anda içinde acı duymaktır.

Yapıcı (1996) da tövbede 'kararlılık, süreklilik ve samimiyet' olmak üzere üç unsurun bulunması gerektiğini ifade eder.

İnanan birey varlığını ve yaşayışını, dini inancı ve Tanrı ile olan ilişkileri ile anlamlandırırken "günahkar" olma, kişiyi boşluğa düşürebilir. Birey hayatının anlam kazandığı değerleri korumak için tövbe etmeye ihtiyaç duymaktadır. Tövbe ile ruhen aradığı anlama ulaşan kişi, kendisini değersizlik duygusundan kurtarır ve bu anlam buluş o kişiyi hayata bağlar (Yapıcı, 1996).

Tövbenin iyileştirici bir işlevi vardır. Bu yapıcı işlevi ile tövbe, kişiyi kendisi için kötü olandan sıyırıp iyi olana yönlendirir. Özdoğan (2005a) mahkumlar üzerinde yaptığı çalışmasında 16 kadın tutuklu ve mahkumlarla "tövbe yaşantısını" çalışmıştır. Özdoğan, bu çalışmadan sonra, çalışmaya katılan grubun hayatlarında tövbe-dönüşüm gerçekleştirmekteki kararlılığının arttığı ve özgüveninin yükseldiğini belirtmektedir.

Yapıcı (1996), hazırladığı tez çalışmasında tövbe etmenin kişide uyandırdığı duygu ve düşünceleri şöyle özetlemiştir: Tövbe etmek kişiye günahlarından arındığı hissini verir. Bu sayede duygusal iç çatışmaları ve zihinsel çelişkilerinden kurtulur. Kişiyi suçluluk duygusundan ve vicdan azabından kurtardığı için o kişiye ruhsal dengesini ve iç huzurunu yeniden kazandırır. Tövbekar kişi zihinsel olarak yeniden yapılanma sürecine girer. Kişiliğini idealleri ve beklentileri doğrultusunda yeniden

organize eder. Kişi dini inançları ve Tanrı ile barışma sürecine girer. Bu süreçte dini inançlar daha önemli olmaya başlayıp Allah sevgisi ve Allah korkusu yoğun olarak yaşanır. Bu sevgi ve korku yaşantısı daha sonra işleyebileceği bir günah davranışı karşısında bireye kendini kontrol edebilme gücünü verecektir. Yaşadığı toplumla ve o toplumun değer yargıları ile yeniden bütünleşir. Bunların hepsi bireye güven duygusu kazandırarak bireyin varoluşunun getirdiği sorunları güvenli ve gerçekçi bir biçimde ele almasını sağlayabilir.

Üç ilahi dinde de "tövbe" önemli bir yer tutar. Hıristiyanlık' ta asli günah inancı bulunmaktadır. İlk insanın günah işleyerek cennetten kovulması nedeni ile ondan sonra gelen tüm insanlık bu günahı yüklenerek doğar. İnsanlığın bu günahtan arınması için İsa' nın kendini feda ettiğine inanılmaktadır. Her doğan çocuk da vaftiz olarak günahından arınmalıdır. Bunun yanı sıra kişinin kendi günahlarını itiraf etmesi ile de arınma yolu (günah çıkarma) bu dinde mevcuttur. Yahudilikte ise babanın işlediği suçun oğulları üzerinde de devam eden hükmü vardır. Hıristiyanlık' taki ve Yahudilik' teki bu inançlar İslamiyet' te yoktur (Rum, 30; Lokman, 33). Üç ilahi dinin Kutsal Kitapları tövbe üzerine vurgu yapar; çünkü tövbe Tanrı' ya dönüşün ifadesidir (Albayrak, 2002). Tanrı' ya dönüş özüne; yani kendine dönüştür.

III. 5. Günahkarlık Duygusu Konusunda Yapılmış Çalışmalar

Şenel (1998)' in üç farklı lisede öğrenim görmekte olan toplam 217 öğrenci üzerinde yaptığı çalışmada günah konusunda hazırlanmış sorulardan oluşan

anketinden önemli bulgular elde edilmiştir. "Genel olarak günah kavramı size neyi çağrıştırır?" sorusuna öğrencilerin %27,6 sı dini kuralları hiçe sayma ve ihmal etme; %15,2 si vicdana sıkıntı veren düşünce ve davranış; %6,5 i yapılmaması konusunda ilahi uyarı bulunan, yapılması halinde ilahi azap vaat edilen fiil ve %48,8 i bu tanımların hepsi olarak cevap vermişlerdir.

Aynı araştırmada; "Günah olarak kabul ettiğiniz bir davranıştan sonra nasıl bir tutum sergilersiniz?" sorusuna ise deneklerin %15,2 si "Üzülürüm ama bu üzüntüm uzun sürmez"; %20,7 si "Üzülürüm ve kendime kızarım"; %27,6 sı "Vicdanen çok acı çekerim ve kendimi suçlu hissederim"; %34,6 sı "Pişmanlık duyar ve hatamı telafi etmek için iyi şeyler yaparım" ve %0,9 u "Normal bir olay karşılar fazla etkilenmem" şeklinde yanıtlamıştır.

Araştırmaya katılan deneklerin büyük çoğunluğu (%56.2) günahtan sonra tövbe ettiğini fakat aynı günahı işlemekten kendilerini alıkoyamadıklarını bildirmiştir. %23' ü ise günah işlediğinin farkına vardıktan sonra "Sık sık günah işlediğim için Allah' a karşı tövbe edecek yüzü kendimde bulamıyorum" şeklinde cevaplamıştır. Günah olan davranıştan sonra tövbe edenlerin büyük bölümü (%60,8) Allah' a karşı sorumluluk duydukları için tövbe ettiklerini ifade etmiş, %21,7 si günahlarının affolunacağına inandıkları için tövbe ettiklerini bildirmişlerdir. Deneklerin %81,1 i Allah'ın dua ve tövbeleri işitip gerekli karşılığı verdiğine inanmaktadır. Bu araştırmaya katılan deneklerin büyük çoğunluğu Allah' ın affediciliğine, sevgisine ve merhametine büyük bir güven ve inanç taşımaktadır (Şenel, 1998).

Günahkarlık duyguları ölüm korkusuyla da ilişki göstermektedir. Yıldız (1998) tarafından yapılan araştırmada, dindarlıkla ölüm kaygısı arasında; dindarlık düzeyi yükseldikçe, ölüm kaygısı düzeyi de yükselmekte; ölüm kaygısı düzeyi yükseldikçe dindarlık düzeyi de yükselmekte olduğu şeklinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yıldız, dindarların ölüm kaygılarının, daha çok 'ölürken acı çekmek', 'günahkârlık duygusu' ve buna bağlı olarak "öte dünya azabı" korkusundan kaynaklandığı şeklinde yorumlamıştır.

Sevap ve günah algılarının tutum ve davranışlara etkilerinin incelendiği bir çalışmada (Burul, 2006) kadınların, sevap ve günah konusunda erkeklerden daha fazla duyarlı oldukları bulunmuştur. Eğitim düzeyi yükseldikçe sevabın ibadetle ilgili tutumlardan sosyal ve ahlaki tutum ve davranışlara doğru yön değiştirmektedir. Günahın güdüleyici gücü yaş ilerledikçe artış göstermektedir. Örneklemin verdiği cevaplara göre, günümüz insanı davranışlarını "günah- sevap" ölçüsüne göre kısmen belirlemektedir. Yani yaşantıların belirlenmesinde bu ölçütün gücü zayıftır.

Kaiser (1991), dini problem çözme biçimleri ile suçluluk duygusu üzerine yaptığı çalışmada, yaşam sorunlarını çözmede kendi kaynaklarına güvenen "benlik yönelimli" (Self-Directing) insanların Mosher Cinsel Suçluluk, Hostilite Suçluluk ve Ahlaki/ Vicdani Suçluluk ile ters yönlü bir ilişki gösterdiğini bulgulamıştır. Günahkarlık ölçeği ile de benlik yönelimli stil negatif ilişki göstermiştir. "İşbirlikçi Stil" (Collaborative Style) yani sorunlarla baş etmede Tanrı ile birlikte çalışan ve "Boyuneğici Stil" (Deferring Style) yani Tanrı' ya boyun eğen stiller suçluluk ile pozitif ilişki göstermiştir. Boyun eğici stilde insanlar bir sorunla karşılaştıklarında Tanrı' nın onları kurtarmasını beklerler. Yine aynı çalışmada elde edilen bulguya

göre, benlik yönelimli stil dine duyulan ilgi ve dini aktivitelere katılma sıklığı ile ters ilişki; işbirlikçi ve boyun eğici stiller ise bu iki değişkenle pozitif bir ilişki göstermektedir.

Bir başka çalışmada suçluluk, benlik imgesi uyumsuzluğu yani ideal benlik ile gerçek benliğin uyuşmaması durumu ile ilişkili bulunmuştur. Ayrıca tüm yaş gruplarında yüksek suçluluk, yüksek ideal benlik imgesi ile ilişkili çıkmıştır. Sadece 5. sınıftaki çocuklarda suçluluk, gerçek benlik ile ilişkili bulunmuş, bu durum daha büyük çocuklarda ve yetişkinlerde gözlenmemiştir. Araştırmada cinsiyet farklılığına rastlanmamıştır (Bybee ve Zigler, 1991).

Özdoğan (2005a), hata yapmanın ve hatada ısrar etmenin, insanın öz niteliklerini yaşayamamasından kaynaklandığını düşünerek 16 kadın tutuklu ve mahkumdan oluşan bir örneklemle yaptığı çalışmada tutuklu ve mahkumların, kendilerini tanımalarına, sevmelerine, affetmelerine, kendini gerçekleştirme düzeylerini yükseltmelerine, psikolojik ve manevi açıdan güçlenmelerine ve böylece aynı hatayı tekrarlamamalarına yardımcı olmayı ve topluma sağlıklı bireyler olarak kazandırılmalarına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Çalışmasında "Tövbe" yaşantısını da kullanmıştır. Yapılan tema odaklı grup toplantıları ve ikili görüşmelerin sonunda öfke kontrolü, kendini affetmek, geleceğe umutla bakmak, anı yaşamak ve din anlayışı konularında anlamlı bir yükselme olduğu saptanmıştır. Ayrıca cezaevi yönetimi de sükunetin arttığını bildirmiştir.

Watson, Morris ve Hood (1987) araştırmalarında Kişisel Yönelim Envanterinin içsel destek alt ölçeği ile günahkarlık duygusu ölçeği puanları arasında ters yönde anlamlı ($p<.001$) bir ilişki bulmuştur. Günahkarlık duygusu, araştırmada kullanılan

iki ayrı benlik kabulü ölçeği puanları ile de ters yönde anlamlı ($p<.01$) ilişki göstermiştir.

Yine aynı araştırmacılar tarafından yapılan bir diğer araştırmada, ilahi lütuf ya da ilahi bağışlanmanın günahkarlık duygusunu giderebildiği önermiştir. 1397 öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmada günahkarlık duygusu ile depresyon arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır (Watson, Morris& Hood, 1989).

Din ve suçluluk duygusu arasındaki ilişki yalnızca Din Psikolojisi' nin ilgi alanında değil aynı zamanda Klinik Psikolojisi' nin de ilgisini çekmektedir. Deneysel literatür içerisinde bu ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma mevcuttur (Maltby, 2005). Ellis (1962), günah kavramının, dolaylı ve dolaysız olarak hemen hemen tüm nörotik rahatsızlıkların sebebi olduğunu savunur. Albee (1982), günahkarlık ile ilgili Calvinist inançları psikopatolojiyi önleme ve insan potansiyelini geliştirme çabalarına engel olmakla suçlar.

Dışsal yönelimli bireyler dini, güçlü bir grubun üyesi olmayı sağlaması (Genia ve Shaw, 1991) ve korunma, teselli ve sosyal statü sağlaması (Allport ve Ross, 1967) için kullanırlar. Genel olarak çalışmalar, içsel dindarlığın daha iyi bir ruhsal sağlık ile ilişkili; dışsal dindarlığın ise daha kötü bir ruhsal sağlıkla ilişkili olduğunu göstermektedir (Batson ve Ventis, 1982; Bergin, 1983; Gorsuch, 1988; Wulff, 1997). Dinsel eğilim ile suçluluk duygusu arasındaki ilişkinin de bu bağlam içerisinde olduğunu destekleyen bulgular vardır (Maltby, 2005). İçsel dini yönelimi olan bireylerin daha az suçluluk gösterdiğini ve dışsal yönelimli bireylerin ise daha fazla suçluluk gösterdiğini öne süren araştırmalar vardır (Batson ve ark., 1993; Fischer ve Richards, 1998). Hood (1992) kolej öğrencileri üzerinde dinsel yönelim ile suçluluk

duygusu arasındaki ilişkinin kanıtlandığı çalışmaları incelemiş ve bazı araştırmacıların, dini yönelim ile zihinsel suçluluk duygusu (Mental Guilt) arasında genel olarak elde edilmiş bulguların aksine, suçluluk duygusu ile dışsal dindarlık arasında, içsel dindarlıktan daha fazla, ters yönlü bir ilişki saptadıklarına dikkat çekmiştir (Watson, Hood, Foster ve Morris, 1988; Watson, Morris ve Hood, 1987, 1988). Hood' un bulgularını destekleyen bir diğer araştırmada da Richards (1991), kolej öğrencileri arasında, içsel dindarlık ile suçluluk duygusu arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Bulgular suçluluk duygusunun sağlıklı ve adapte edici olabildiği gibi bu duygunun sağlıksız ve uyumsuzluk yaratıcı bir işlevi de olabileceğini göstermektedir. Tangney' e (1991) göre suçluluk adapte edici işlevler gösterebilmektedir.

Maltby (2005) araştırmasında bayanlar arsında dışsal-kişisel (Extrinsic-Personal) yönelimi olanların durumluk suçluluk, sürekli suçluluk ve nörotiklik ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu bulgulamıştır. Erkeklerde ise, dışsal-kişisel (Extrinsic-Personal) dindarlık ile durumluk suçluluk, sürekli suçluluk ve ahlaki standartlara dayanan suçluluk arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Hem bayanlar hem de erkekler arasında dışsal- toplumsal (Extrinsic-Social) dini yönelim ile durumluk suçluluk, ahlaki standartlar, nörotisizm ve tutuculuk arasında pozitif ilişkiler saptamıştır.

Ergenlerle yapılan bir çalışmanın sonucunda Tanrı' nın cezalandıracağı inancı ile kendini suçlama arasında bir ilişki olduğu ortaya konmuştur (Nelsen ve Kroliczak, 1984). Aşırı dindar kendilik tanımlamaları ile ahlaki standartlarla kuşatılmış olan suçluluk duygusu arasında da bir ilişkiye rastlanmıştır (Jones, Kugler

ve Adams, 1995). Bir başka araştırmada, dini tutumlar suçlulukla ilişkili fakat utanç ile ilişkisiz çıkmıştır (Luythen, Corveleyn ve Fontaine, 1998). Bir araştırmada da fundamentalist dinlere mensup kişilerin daha yüksek düzeyde dini suçluluk ve korkuya sahip oldukları bildirilmiştir (Hartz ve Everett, 1989).

100 kişilik yetişkin örneklemde yapılan bir çalışmada, Tanrı tarafından cezalandırılma korkusu, Fundamentalist Protestanlarda, Liberal Protestan veya kişisel inançları dini bir oluşuma dayanmayan Protestanlardan önemli ölçüde yüksek bulunmuştur. Diğer taraftan dini suçluluk ise Liberal ve Fundamentalist Protestanlarda hemen hemen aynı çıkmış, kişisel inançları dini bir oluşuma dayanmayanlarda ise daha düşük çıkmıştır (Kennedy, 1999).

Din tarafından telkin edilen çeşitli ağır ahlaki standartların günahkarlık duygusunu yükselttiği görüşüne göre, sürekli- suçluluk duygusu (trait- guilt) yüksek bireylerin dini bir kabule daha fazla sahip olduğu ve dini ortodoksluk ile dini değerler ölçümlerinden daha yüksek puan aldıkları savunulmaktadır (Demaria ve Kassinove, 1988; Fehr ve Stamps, 1979). Quiles ve Bybee (1997) de araştırmalarında, çocukluğundan bu yana düzenli olarak dini birimlere (kilise gibi) devam eden bireylerin, hiç gitmeyen ya da düzensiz olarak devam eden bireylerden daha fazla günahkarlık duygusuna sahip olduklarını görmüşlerdir. Dini gençlik gruplarına üye olan ve kilise korosundaki bireylerde de daha yüksek günahkarlık duygusu gözlenmiştir. Aynı şekilde başka bir çalışmada, içsel dindarlar ve din taraftarı (proreligious) olan bireylerde günahkarlık duygusunun, daha az dindar olan bireylerden daha yüksek olduğu söylenmektedir (Richards, 1991). Diğer taraftan, dini öğretilerin ve dini törenlerin rolünün vurgulandığı pastoral görüşmelerin

bireylerin kendilerini günahlarından ötürü bağışlamaları ve acı veren günahkarlık duygularından kurtulmalarına yardımcı olduğunu da ortaya koyanlar vardır (Hoffman, Laub ve Zim, 1990; Pingleton, 1989; Watson, Morris ve Hood, 1988). Kugler ve Jones (1992) dini birimlere katılımın günahkarlık duygusu ile ters yönde ilişkili olduğunu savunmaktadır. Steketee, Quay ve White (1991) anne babasını kaybetmiş olanlar arasında kiliseye sürekli giden bireylerin daha az günahkarlık duygusuna sahip olduğunu bildirmektedir.

Suçluluk duygusu da diğer tüm duygularımız gibi belirli bir işlevselliği olan ve insan için gerekli bir duygudur. Ancak, sağlıklı ve uygun olan sınırların dışında gösterilen suçluluk, insan için işlevselliğini kaybedip, insan yaşamında sağlıksız bir etkinlik kazanabilmektedir. Tanrı huzurunda bireyin duyduğu günahkarlık duygusunun da bir işlevi vardır. Kimi insanlarda bu duygu yapıcı bir işlev gösterirken kimilerinde yıkıcı bir işlev gösterebilir. Bu çalışmada bireylerin günahkarlık duygularının işlevlerini incelemek amaçlanmıştır.

BÖLÜM IV

YETİŞKİNLİĞİN DOĞASI

IV. YETİŞKİNLİĞİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Yetişkin (adult) sözcüğü Latince 'büyümek' yani "adolescere" fiilinin geçmiş zaman ortacından türemiştir (Onur, 2004). Yetişkin kavramı gelişimin herhangi bir yönü ya da tümünde duraklama düzeyine erişmiş olan (TDV İslam Ansiklopedisi, sf: 175), oldukça yetişmiş, olgunluğa yaklaşmış (Büyük Sözlük, sf: 2246) kişi olarak tanımlanmıştır. Yetişkinliğin başlangıcı bebekliğin ya da ergenliğin başlangıcı gibi biyolojik temelli olmaktan çok, sosyal olaylar ve kültürel talepler çerçevesinde açıklanmakta ve olgunluk kavramıyla eş anlamlı olarak düşünülmektedir (Sayıl,1999). Yetişkin bir kişinin hem fiziksel hem de psikolojik bakımdan olgunlaşmış olduğu varsayılır. Fakat, fiziksel ve psikolojik olgunlaşmayı ölçmek güç olduğu için çoğu gelişimci sadece yaş düzeyine göre bir tanımlamayı benimsemiştir. Buna rağmen yaş ve yaş sınırları konusunda da kesin bir anlaşma yoktur (Onur, 2004).

Yetişkinlik yaşlılıkla, biyolojik ve toplumsal değişimle de bir tutulabilmektedir. Aydın ve arkadaşları (2002), insan organizmasındaki değişmeleri biyolojik; rollerdeki değişmeleri toplumsal değişimler olarak tanımlamaktadır.

İnsan, kendi gelişim sürecinde, doğumdan ölüme kadar çeşitli toplumsal ve biyolojik evrelerden geçer. Toplum, bireylerin hangi şeyi hangi yaşta yapacaklarını belirler ve buna "yaş normları" denir. Bireyler ister istemez yaşam işleyişlerini bu yaş normlarına uygun hale getirmeye eğilimlidir (Onur, 2004).

Yetişkinliğin başlangıcı olarak ergenliğin bitişi ve bir takım sosyal değişmeler dikkate alınır. Bunlar; öğrenim yaşamını bitirme, işe başlama, evlenme, çocuk sahibi olma gibi değişikliklerdir. Ancak görüleceği üzere, bu yaşam değişiklikleri için kesin bir yaş sınırı koymak zordur. Çünkü tüm davranışlar bireyden bireye, kültürden kültüre ve toplumdan topluma değişir. Yetişkinlik içerisinde pek çok farklı yaşantıyı içerir; bu da yetişkinlik anlayışında yorum farklılıklarına neden olur (Aydın ve ark., 2002).

Yetişkinlik genç yetişkinlik ve orta yaş olmak üzere genel olarak iki dönemde incelenir. Bireyin ergenlik döneminin sonunda başlayarak orta yaşa kadar geçirdiği yaşam dönemi genç yetişkinlik olarak tanımlanır (Aydın ve ark., 2002; Onur, 2004; Sayıl, 1999). Genç yetişkinlik dönemi yaklaşık 20 ile 40 yaşları arasındaki yıllardır. Orta yaş dönemi ise yaklaşık olarak 40-60,65 yaşları arası ise orta yaş dönemidir (Sayıl, 1999).

Yetişkinlikte kişilik gelişimi hem durağan olan hem de değişmeyi içeren bir süreçtir. Yetişkinlikteki kişilik gelişiminin ahlak, cinsiyet rolleri ve benlik gelişimi gibi üç önemli yönü vardır (Sayıl, 1999). Bu dönemdeki kişiliğin gelişmesinde "olgunlaşma" önemlidir.

Kimlik gelişimi de yaşa bağlı olarak artmaktadır. Köker (1997) yaptığı çalışmada, genç yetişkinlerin ve yetişkinlerin ergenlerden daha yüksek kimlik duygusuna sahip olduklarını bulmuştur.

Yetişkinliğin gelişimsel süreci ile ilgili yetişkinliğin süreklilik arz eden bir yapı mı yoksa birbiri üzerine ilerleyen evreler dizisi mi olduğu bir anlaşmazlık vardır. Cüceloğlu (1993) bu soruna, bireyin yaşamında hem bir süreklilik hem de birbirinden farklı gelişim aşamaları olduğu şeklinde bir yanıt vermiştir.

Yetişkinliği incelerken yaş, cinsiyet, sosyoekonomik sınıf ve kültür farklılıklarını da dikkate almak gerekir. Bu konuda Neugarten (1975), zengin ve fakir ortamlardan gelen bireylerin belli yaşam olaylarını birbirinden farklı zamanlarda yerine getirdiklerini ileri sürer. Zengin bireylerle fakir bireylerin orta yaşa geldiklerinde yaşamlarına bakış açılarındaki farklılığı da şu örnekle açıklar; zengin orta yaşlılar bu yaş dönemine altın yıllar olarak bakarken fakir orta yaşlılar ise bu yaşları emeklilik dönemi olarak değerlendirirler. Aynı şekilde cinsiyetin de gelişimin her aşamasında ve her aşamanın birey için taşıdığı anlamda farklılığa neden olduğunu gösteren araştırmalar vardır (Hodgson& Fisher, 1979). Kültürel etkenler de bu dönemde farklılıklar yaratır. Cüceloğlu (1993) bunu Amerikalı bir kadının kendisi için asıl yaşamın çocuklar evden ayrıldıktan sonra başlayacağını düşünmesi, Türk kadını ise çocukların evden ayrılması ile yaşamdaki işlevinin bittiğine dair bir fikre sahip olması örneğiyle açıklar. Bu verilerden anlaşılacağı üzere yetişkinlik ile ilgili gelişim kuramlarını incelerken bu etkenlerin her biri özenle dikkate alınmalıdır.

Yetişkinlikte benlik kavramında büyük ve köklü değişiklikler meydana gelir. Birey kendini giderek yapıcı ve üretici olarak görmeye başlar. Yetişkinlik dönemi

bireyin öz-yönetimliliğini algıladığı ve yaşadığı dönemdir. Bu bireyler başkalarının da kendi öz-yönetimliliğini görmelerini beklerler (Onur, 2004).

Kuhlen, bireyin davranışını yaşamının ilk yarısında başarı, güç, yaratıcılık ve kendini gerçekleştirme gibi büyüme-genişleme güdüleri yönetir. Bu güdüler zaman içerisinde doyurulabilir olduklarından ve kişi toplumda yeni konumlara gelebildiği için yaşam boyunca değişebilirler. Yaş ilerledikçe bu güdülerin doyurulmasında bir takım değişiklikler olur. Yetişkinliğin ilk zamanlarında bu güdüler doğrudan doyurulmaya çalışılırken kişi artık daha dolaylı yollardan ya da diğer insanların doyumu ile doyuma ulaşmaya yönelmektedir. Bu nedenle bu kurama göre insanın yaşam döngüsü bir "genişleme ve daralma eğrisi" olarak nitelendirilir (Onur, 2004).

45-65 yaş aralığındaki daralma döneminde 'kaygı ve tehdit' önemli bir güdüleyici olmaktadır. Kişi bu dönem itibariyle genişlemenin sona ermeye başladığının ve geri döndürülemeyen yitimlerin olduğunun/ olacağının farkına varmaya başlar. Bu da kişinin yaşamında kaygı ve tehdit oluşturur ki; işte bu ileriki dönem için bir güdülenme kaynağıdır. Kuhlen yaşlı insanlardaki kaygı belirtilerine dikkati çekerek, ileri yaş da insanların daha az mutlu olduklarından ve olumsuz benlik algılarına sahip olduklarından söz etmektedir (Onur, 2004).

Yetişkinliğin doğasını incelerken öncelikle bu dönemle ilgili kuramları incelemekle işe başlamayı uygun bulduk. Yetişkinlik kuramlarına göz attıktan sonra yetişkinliği iki temel dönemi tüm özellikleriyle incelenmeye çalışılacaktır. Son olarak da yetişkinlikte dini gelişim incelenecektir.

IV.1. Yetişkinlik Dönemleri

IV.1.1. Genç Yetişkinlik Dönemi

Genç yetişkinlik bireyin ergenlik döneminin sonunda başlayarak orta yaşa kadar geçirdiği yaşam dönemini kapsar (Aydın ve Ark., 2002). Bu dönem yetişkinliğe girişi temsil etmesi bakımından en önemli dönüm noktalarından biridir (Onur, 2004). Genç yetişkinlik dönemi yaklaşık 20 ile 45 yaşları arasındaki yıllardır (Sayıl, 1999). Ancak bu yaş sınırı kesin değildir. Genellikle kişi ekonomik bağımsızlığını kazanıp, meslek sahibi olarak (Aydın ve Ark., 2002), evlenme ve çocuk sahibi olma ile ergenliğini tamamlar ve kişi genç yetişkinlik dönemine girmiş olur (Onur, 2004). Bu dönemin temel gelişim görevleri eş seçme, eşle birlikte yaşamayı öğrenme, aile kurma, çocuk yetiştirme, ev idare etme, işe başlama, vatandaş olarak sorumlulukları alma ve toplumla uyumlu bir sosyal grup içinde rol almaktır (Aydın ve Ark., 2002). Yetişkinliğe geçişin temel özellikleri bu yaş normunda çeşitli toplumsal nedenler ve bireysel ayrılıklar nedeni ile henüz yerine getirilmemiş olabileceğinden ötürü bu döneme kesin bir yaş sınırı koymak mümkün değildir (Aydın ve Ark., 2002; Onur, 2004).

Kuramından hatırlanacağı gibi Levinson, 17-33 yaşları arasını yetişkinliğe geçiş ve acemilik dönemi olarak tanımlamıştı. Bu evrede birey ergenlikteki çatışmaları çözmüş, kendine yetişkin dünyasında bir yer edinmiş ve kimlikle ilgili oldukça kalıcı bağlanma ilişkileri geliştirmiştir. Levinson' a göre bireyin yetişkinliğe tam olarak geçebilmesi için başarması gereken dört görevi vardır; yetişkinlikteki

başarıya ilişkin bir rüyanın olması, kendine bir yol gösterici bulma, bir meslek seçme ve yakın ilişkiler geliştirmesi gerekmektedir (Sayıl, 1999).

Genç yetişkinler, evlilik ve çocuğun doğumuyla birlikte bir aile yaşam döngüsüne girerler. Ana-baba olma eşlere yeni sorumluluklar ve roller yükler ve yeni bir statü sağlar (Sayıl, 1999).

Allport (1950), 20- 30 yaş arası dönemi insan yaşamının en problemli dönemi olarak görür. Bu dönemde, gerçekle idealin örtüşmediğinin farkına varılmaktadır ve bu farkındalık bireyde kaygı yaratır (Yaparel, 1987).

Gelişim görevlerinin gerçekleşmesi kadar, bireyin psikolojik olgunluğunun da değerlendirilmesi önemlidir. Yetişkinlikte kişilik gelişiminde "olgunlaşma" önemlidir (Sayıl, 1999). Ergenlik yıllarında arayış içerisinde olan birey, genç yetişkinliğe ulaştığında özgüveni ve bağımsızlığı gelişmiş kendi yolunu bulmuş olduğundan daha farklı davranmaktadır. Olgunluğun ön koşulu kimliğini kendi kendine kavramlaştırma, tanımlayabilmedir. Psikolojik bütünlüğe kavuşmuş kişi, çevresiyle birlikte olabilen, kendisini ve dünyayı gerçekçi bir şekilde algılayabilen bireydir. Kim olduğunu, beklentilerini, yeterliliklerini ve sorumluluklarını tanır. Olgunluğa erişen kişi, çeşitli yaşam değişikliklerinde bu değişim ve zorluklar ile başa çıkmayı becerebilen ve kendini yenileyebilen kişidir. Olgun kişi kendisi ile ilgili olumlu benlik algısına sahip kişidir (Aydın ve Ark., 2002).

Aydın ve arkadaşları (2002) olgun bireyleri içten denetimli kişiler olarak tanımlamışlardır. İnsanlar yaşamları süresince kazandıkları tecrübeler sayesinde kendileri ile çevreleri arasında bir nedensellik ilişkisi kurarlar. Bu ilişkiyi

benliklerine yüklerler ve değerlendirme yaparlar. Bu değerlendirme kişinin hayata bakış açısını ve davranışlarını belirleyici olmaktadır. Çevrelerinde olan biteni kendi yararlarına kullanabilme yeteneğine sahip olduğuna inanan ve olayların sorumluluğunu üstlenen bireyler daha olgun kişilerdir. İçten denetimli kişiler olayların sorumluluğunu alan, dıştan denetimli kişiler ise olayları şans gibi kendi dışındaki etmenlere bağlayan kişilerdir.

IV.1.2. Orta Yaş Dönemi

Yaklaşık 45- 60 yaşları arası kişi durağanlık dönemi olan orta yetişkinliğe girer. Bu döneme ulaşanların bazıları rüyalarına çok yaklaşmışlardır ve tatmin olmuşlardır. Diğerleri ise rüyalarına ulaşamayacaklarını fark ederler. Ancak bu hayal kırıklığının üstesinden gelmek adına beklentilerini veya değerler sistemini değiştirirler (Aydın ve Ark., 2002).

Levinson, orta yetişkinlikteki bireyin bir önceki dönemini değerlendirmek, yaşamındaki doyumsuz yönleri değiştirmek ve yaşamın ikinci yarısına girmiş olmanın verdiği huzursuzlukları çözümlemek olarak belirlediği üç temel görevi olduğunu savunur (Onur, 2004).

Aydın ve arkadaşları (2002), ilgili araştırma ve teorilere de dayanarak orta yaş insanının cinsiyet rolü tiplemelerinde bazı değişiklikler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre, erkeklerle kadınların bazı rollerinde değişiklikler olur. Erkeklerin baskınlığı azalırken kadınların baskınlığı artmaktadır. Otoriter ve sert bir karakter gösteren erkek daha yumuşak, yardımcı ve empatik birine dönüşürken; gençlik

yıllarında ezilmiş ve baskı altında kalmış ; sessiz ve geri planda kalmayı tercih eden kadınlar, orta yaş döneminde kendini ortaya koyan daha atılgan bireyler olurlar.

Orta yaşta bir çok yaşam olayı kişileri etkileyebilmektedir. Bunlardan biri boşanmadır. Boşanma, duygusal uzaklaşmayı, doyumsuzluğu ve gittikçe artan bağımsızlığı içeren uzun bir süreç sonunda gerçekleşmektedir. Boşanan çiftlerin çoğu bu olayı bir tür başarısızlık olarak algılamakta ve boşanma sürecini başlatan eş kendini üzgün, suçlu ve kızgın hissedebilmektedir. Yeni boşanmış çiftlerde yaşam stilindeki değişmeden dolayı depresyon ve bazı fiziksel belirtiler görülebilir. Boşanmış eşlerden erkekler kadınlardan daha fazla yeniden evlenmeyi seçmektedir. Orta yaştaki diğer bir yaşam olayı ise iş değiştirme veya işten ayrılmadır. Orta yaşta bireyler çeşitli nedenlerle işlerini yeniden değerlendirebilirler. Bu nedenlerden biri tükenmişliktir. Bireyin kendi isteğiyle iş değiştirmesinden daha fazla kaygı ve stres yaratan durum işten çıkarılmadır. İşten çıkarılmada bireyin benlik saygısı zedelenmekte ve ölüme bağlı kayıplarda görülen yas tepkilerine benzer tepkiler ortaya çıkmaktadır (Onur, 2004).

Evli ve çalışan kadınlar ailedeki rolüyle işteki rolü arasında bir çatışma yaşamaktadır. Bu çatışmanın nedenlerinden biri olarak çalışan annenin bebeğini bakım için bir yabancıya teslim etmesidir. Orta yaşta erkeklerde de olabilmesinin yanında en çok kadının etkilendiği bir diğer önemli olay da son çocuğun evden ayrılmasıdır. Bu durum ana baba rollerinde değişmelere neden olur. Kadınlar artık annelik rolünü kaybetmektedir. “Boş kucak” sendromu olarak adlandırılan bu durumun kadınların bir kısmında benlik değerinde düşme ve korku yarattığı ileri sürülmektedir. Günümüzde yaşam şekillerinin değişmesi ile bu durum biraz daha

hafiflemiştir. Modern toplumlardaki kadınlar bu olaya hazırlıklı oldukları için bu durumu olumlu bir olay olarak değerlendirip kendilerine daha fazla zaman ayırdıklarını bildirmektedir. Bazı kadınlar evlilik ve yaşam doyumlarının daha da arttığını söylemektedir. Bazı kadınların bu olaydan olumsuz etkilenmeleri annelik rolünü kaybetmelerine değil evliliklerinde önceden beri varolan sorunların olmasına bağlanmaktadır (Onur, 2004).

Levinson ve Gould bir çok orta yaş yetişkininin orta yaş bunalımı yaşadığını kabul eder (Onur, 2004). Bu krizi Erikson' un üretkenliğe karşı durgunluk çatışması ile de eşleştirmektedirler (Cüceloğlu, 1993).

IV.2. Yetişkinlikte Dini Gelişim

Yetişkinlik çağındaki bireyin ruhsal durumu, onun dindar kişiliğini daha belirgin biçimde ortaya çıkarır. Yetişkinlikte inanç daha belirgin bir anlam ve açıklık kazanır (Armaner, 1980).

Bu döneme giren birey, ergenlikte yaşadığı arayış, şüphe ve çatışmaları önemli kısmını geride bırakarak eski inanç ve değerlerini tekrar ele alıp düzenler ve dini hayatında bir dengelenme yaşar. Bireyin dini gelişimindeki bu değişimlerin duygusallıktan akılcılığa doğru olduğunu söylenmektedir (Pratt, 1920).

Birey yaşamının bu döneminde kişiliğinin ve benliğinin daha fazla bilincinde olmaya; kendisi ile daha çok yüzleşmeye, olgunlaşma ve bütünlük arzusuyla hareket etmeye eğilimlidir. Birey bu yüzleşmeler ve farkındalıklar esnasında bunalım ve

sıkıntı duyabilmektedir. Bireyin dini yapıları, bilincine vardığı gerçekleri yaşamına geçirmesi noktasında yaşadığı sıkıntılardan etkilenmektedir. Aynı zamanda daha önce sahip olduğu dini yapı bireyin olgunlaşmasında rol oynayabilmektedir (Hökelekli, 1998).

Dini olgunluğa ulaşmış kişiler dini uygulamaları, korku ve alışkanlık ile değil; sevgi ve bilinçlilikle yerine getirmektedir. Kişilerdeki dini olgunluk dini duyguların gelişmesi ile mümkündür (Armaner, 1980). Armaner eserinde Ribot' un dini olgunluğa ulaşmak için üç evreden geçilmesi fikrine yer vermiştir. Buna göre kişi, ilk olarak korku ve yarar sağlama eğilimlerinin baskın olduğu somut bir tahlil evresinden geçer. Ahlaki öğelerin yaşama katılmasıyla beliren bir soyutlama ve genelleştirme evresinden sonra dış etkilerden kurtulan din duygusunun zihinsel öğelere karışmaya başladığı en yüksek kavramlar evresinden geçilir. Kişi böylece dini olgunluğa erişmektedir.

Yetişkinlikte dini gelişim konusunda literatürde iki teori karşımıza çıkmaktadır. "Geleneksel Teori" olarak isimlendirilen teoriye göre 18- 30 yaşlar arasında dini aktivitede önemli bir düşüş meydana gelir. 30 yaşından sonra bu durum sürekli bir artışa dönüşür. "Kararlılık Teorisi" ne göre de dini yaşayışta yaşa bağlı olarak çok az bir değişme meydana gelmektedir (Argyle& Beit- Hallahmi, 1975).

Dini gelişim, Elkind (1961), Goldman (1964) ve Oser (1991) gibi araştırmacılar tarafından incelenmiş ve evreler halinde ortaya konmuştur. Ancak bu kuramlar çocukluk ve ergenlik dönemleri ile kısıtlı kaldıkları için burada yetişkinlik döneminin dini gelişimini kapsayan Fowler (1981)'ın iman gelişimi evreleri

kuramını incelenecektir. Daha sonra yetişkinlikte dini gelişim yine yetişkinliğin iki evresi içerisinde ayrı ayrı ele alınacaktır.

IV.2.1. Fowler'in İman Gelişimi Evreleri

Fowler' ın kuramına göre bireyin dinî inancı ardışık evreler içerisinde gelişir. Fowler, inancı dini de kapsayan daha geniş boyutlu bir insan deneyimi olarak tanımlar. İmanı bilinçli veya bilinçsiz güdülenmeleri içeren bireysel bir iç derinlik olarak görür. O' na göre inanç göreceli bir değerler merkezini içerir. Bu değerler yaşamsal öneme sahiptir. İnsanların yaşarken bir güce bağlanma eğilimlerinden bahseden Fowler, inancın bu güçlere ilişkin güven ve bağlanma olduğunu savunur. İnanç aynı zamanda insanların yaşamlarına anlam ve yön vermelerini sağlar. Fowler, geniş bir örneklemde yaptığı bir çalışmada, bu çalışmanın sonuçlarından, imandaki değişim ve gelişim süreçlerinde yedi evre belirlemiştir (Hood & Ark, 1966).

1- Temel İman (Anne karnında ve yaşamın ilk ayları müddetince): Bu dönem duygusal güvenin başlangıcı ve iman gelişiminin temelidir.

2- Sezgisel / Yansıtma İman (İlk çocukluk): Çocuk hayal gücünü ve algılarını kullanarak, kutsalın yasaklarının ve ahlakın bilincine varır.

3- Mitsel / Gerçek İman (İlkokul Yılları): Mantıksal düşünme yeteneğinin gelişmesi ile çocuk hayalle gerçek dünya arasında ayırım yapabilir ve diğerlerinin bakış açılarını ayırt edebilir. Dini inanç ve sembolleri gerçek olarak kabul eder.

4- Sentetik / Geleneksel İman (İlk ergenlik): Tanrı'yla daha çok kişisel ilişkiye istek duyar ve soyut düşüncelerine güvenir.

5- Bireysel / Düşünmeye Dayalı İnanç (Son ergenlik ve genç yetişkinlik) : Burada dıştaki otoriteye güvenden içteki otoriteye güvene geçişi içeren, eleştirel gözden geçirme ve inanç ve değerleri yeniden inşa etme vardır. Bu, bilinçli bir şekilde verilen kararlara ve bir "yönlendiren ego" nun ortaya çıkmasına yol açar.

6- Birleşik iman (Orta yaş veya sonrası) : Doğrudan yaşantılanamayan gerçekle, daha derinlikli bir ilişki kurma isteği doğuran karşıtların bir bileşimi yaşanır. Karmaşık bir dünyanın çok yönlü bakış açılarına açık hale gelir. Bu sayede birey, gerçeğin hem çok boyutlu, hem de kaynağı itibariyle birbiriyle bağlantılı olduğunun farkına varır.

7- Evrensel İman (Belirsiz Yaş) : Son evre, adalet ve sevgiyi etkinleştirip, baskı ve işkenceyi alt etmek için, varoluşun veya Tanrının gücü ile birleşmeyi içerir. Fowler, son evreye ulaşan kimselerin oldukça az olduğunu belirtir. Evrensel iman evresine ulaşan kimselerin, dünyanın ciddi problemlerini çözmeye dönük dirençleri nedeniyle, erken ölüm tehlikesi içinde olduklarını iddia eder.

IV.2.2. Yetişkinlik Dönemlerinde Dini Gelişim

IV.2.2.1. Genç Yetişkinlik Dönemi Dini Gelişim

Bu dönemde birey, ergenlikteki dini şüphe ve çatışmalarından sıyrılmıştır. Genç yetişkin çoğu zaman ilgi alanı bakımından dinden uzaklaşmakta ve hayatın diğer yönlerinde ilerleme çabalarına yönelmektedir. Böylece kimi bireyler, din onlara bir anlam ifade etmediğinden dolayı aile dinlerini reddedebilmektedir. Kimi bireylerse bu dönemde artık yaşamlarının sonuna kadar bağlanacakları az çok değişebilen temel ve doyurucu bir dini yapıyı oluşturmuşlardır (Özbaydar, 1970). Birey bu dönemde dini, ilgi alanı olmaktan çıkarmıştır. Bu yaş döneminde birey daha gerçekçi bir düşünce yapısında olduğu için de dini konulardan uzaklaşabilmektedir (Armaner, 1980). Genel olarak bu dönem bireyin belki de en az dindar olduğu dönemdir (Özbaydar, 1970).

Dönemin başında karşılaşılan bu ilgisizlik durumu evlenme, anne baba olma gibi durumlarla değişmektedir ve din yeniden bireyin yaşamındaki yerini almaktadır. İlginin azalmasından kasıt, dini uygulamalara (ibadet ve dini toplantılar gibi) katılımlardaki düşüştür (Özbaydar, 1970).

16/18- 30 yaşları arasında dini uygulamalarda belirgin bir azalma görülür ; 30 yaştan itibaren de yeniden yükselme gözlenmektedir (Toplamacıoğlu, 1962; Argyle& Beit- Hallahmi., 1975). Mehmedoğlu (1999) tarafından yapılan bir başka araştırmada ise 31- 40 yaşları arasında dindarlıkta bir düşme gözlenirken 41 yaş ve sonrasında istikrarlı bir yükselme gözlenmiştir. Bu iniş çıkışlar; bireyin yetişkinliğe ilk girişinde

kendisinin ve toplumun kendinden beklentilerini yerine getirmek için yaşamın diğer alanlarına yönelmesiyle dini uygulamalara katılımda bir azalmanın oluşması ve 30 yaşından sonra evlenme, aile kurma ve çocuk yetiştirme yaşantılarıyla çocuklarına iyi örnek olmak için yeniden dine bir yönelmenin olması şeklinde açıklanmaktadır (Özbaydar, 1970).

Cinsiyetlere göre bakıldığında ise, kadınlar erkeklerden çok daha fazla dine yönelmektedir. Orta sınıf, üst ve alt sınıftan daha fazla dine ilgi duyarlar (Özbaydar, 1970).

Yaş ilerledikçe kişinin yaşadığı tecrübeler onu kendisiyle daha sık yüzleşmeye itmekte ve bu da o kişide daha derin bir ruhsal yaşantıya yol açabilmektedir. Bu dönemde kişi yaşamının geçmiş olan kısımlarını yeniden değerlendirip (Levinson, 1986) kendisiyle ve çevresiyle hesaplaşmalar içerisinde olduğu için kişide oluşan bilinç açılmaları dini bir takım gerçeklikleri fark etmesi ve içselleştirmesi söz konusu olabilmektedir (Hökelekli, 1998). Yapılan bir araştırmada 34-44 yaşları arasında erkeklerde politik inançlar ve din konusundaki bağlanmalarda yeni yapılanmaların ortaya çıktığı bulunmuştur (La Voie, 1994).

Yaparel (1987) tarafından yapılan araştırmada 20- 40 yaşlar arasındaki bireylerde yaygın inançlar, partikülarizm (kendi inançlarının en doğru inançlar olduğuna inanılması), ahlakilik, dini bilgi ve ibadetlere katılım boyutlarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Dua ve dini duygu boyutlarında ise anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu farklılığa göre dua boyutunda 17- 22 yaş, 23-28 yaş, 29-33 yaş ve 34- 40 yaşlar arasında anlamlı farklılıklar görülmüş, bu boyutta en yüksek ortalama 29-33 yaş aralığında gözlenmiştir. Bu boyuttaki ortalamalardaki düşüşler 23- 28 ve

34- 40 yaş aralığında ortaya çıkmıştır. Dini duygu boyutunda ise genel olarak yaşla birlikte bir artış gözlenmiştir.

Noffke ve McFadden (2001) yaptıkları bir çalışmada genç yetişkinlerin dine, ileri yaştakilere göre daha az ilgili olduklarını belirlemiştir. Tanrı kavramı konusunda yaşlar arası farklılık saptanmamıştır. Bu da Tanrı algısının zaman içinde durağanlaşan bir bilişsel yapı olduğunu düşündürmektedir.

IV.2.2.2. Orta Yaş Dönemi Dini Gelişimi

Bu dönem insan yaşamındaki önemli bir geçiş evresidir (Armaner, 1980; Onur, 2004; Sayıl, 1999, vs.). Orta yaş, endişe, huzursuzluk ve duygusal çatışmalar meydana getiren bir dönemdir (Hökelekli, 1998). Kişi bir iç hesaplaşma yaşadığından dolayı umutsuzluk içerisine düşmesi muhtemeldir (Onur, 2004). Ölümün yaşamın kaçınılmaz sonu duygusu yaşayan orta yaş insanı kendi varoluşunun manasını düşünmeye başlar (Yaparel, 1987). Orta yaşın getirdiği bu olumsuz duygular içerisindeki birey dine daha fazla ihtiyaç duyabilmektedir. Daha önce dini bir takım inanç ve tecrübesi olmuş insanlar, bu yaşantı ve değerlerini yeniden yaşamlarına katarak psikolojik bir uyum yakalamaktadırlar (Hökelekli, 1998).

Orta yaşa yaklaştıkça, bir önceki yaşam evresinde önemli olan ilgi alanları önemini yitirerek yerini dine bırakabilmektedir. İnançlarında daha az dogmatiktir.

Ölümden sonraki hayat, cennet, cehennem gibi konularda da daha net yargıları vardır. Orta yaş insanı din konusunda pek huzursuzluk yaşamaz (Özbaydar, 1970).

Günay (1999), Erzurum ve çevre köylerinde yaptığı çalışmada 12- 39 yaşları arasında dindarlığın şiddetinde bir azalma gözlemlemiştir. Aynı şekilde Sezen (1993) de 18- 39 yaş arasındaki bireylerde dinin gereksiz olduğu yönünde tutumlara sahip olduklarını ve 40 yaşından sonra bu tutumun azaldığını gözlemlemiştir. Köktaş (1993), araştırmasında 51- 60 yaş arasındaki bireylerin dindarlığı yoğun olarak yaşadıklarını bildirmiştir (Mehmedoğlu, 1999).

Hökelekli (1998), bu dönemde mistik yaşantıların güçlenmesine ve mistik olgunluğa erişmelerin daha çok varolduğuna dikkat çeker. Bireyler sıradan ve şekilsel bir dindarlıktan daha içsel daha derin bir dindarlığa geçiş yapabilmektedirler. Sonuç olarak bu dönemde inançlar daha belirgin bir anlam ve açıklık kazanmaktadır (Armaner, 1980).

BÖLÜM V

TANRI YÖNELİK ATIFLAR, BENLİK ALGISI VE GÜNAHKARLIK DUYGUSU ARAŞTIRMASININ BULGULARI

V.1. AMAÇ

Bu araştırmanın amacı bireylerin Tanrı algılarının benlik algıları ile ilişkisini araştırmak ve her iki değişkenin bireyin sahip olduğu günahkarlık duygusunun işlevi ile varsayılan ilişkisini ortaya çıkarmaktır.

Bu araştırmada Tanrı algısı konusunda iki tip yönelim üzerinden hareket edilmektedir. Bunlardan ilki "Sevgi Yönelimli" Tanrı algısı; diğeri ise bunun karşıtı olarak belirlenen "Korku Yönelimli" Tanrı algısıdır. "Sevgi X Korku" boyutlarını "Öz X Şekil" olarak da ifade edebiliriz. Sevgi yönelimli Tanrı algısında birey Tanrı' ya karşı sevgi yüklü, kökünü sevgiden alan bir iman taşır. Tanrı' nın buyruklarını derin bir sevgi ve saygı ile yaşamına kabul eder. Bu yöndeki davranışlarının (amellerinin) karşılığı olarak da arzu ettiği şey, Tanrı' nın sevgisi ve rızasıdır. Birey bu boyutta gösterdiği davranışlarını içtenlikle yapar, bu nedenle bu boyuta "öz" demekteyiz. Korku yönelimli Tanrı algısında ise Tanrı' ya karşı içten beslenen bir sevgiye ve samimiyete rastlamak çok zordur. Bu boyuttaki birey Tanrı' nın buyruklarını, yalnızca Tanrı' nın gazabından kaçınmak için yerine getirir. Tabi ki inanan birey bu iki kutup arasında bir yerde olabilir. Bazen bir uçta bazen de diğer

uçta bulunabilir. Sevgi, bireyin yaşamında baskınsa sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip olması daha olasıdır.

Tezde ilk olarak incelenen, Tanrı algısı ile benlik algısı arasında bir ilişki olup olmadığıdır. Bu konuda yurt dışında yapılmış bir çok çalışma mevcuttur. Benson ve Spilka (1973), Tanrı algısı ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Onlara göre farklı benlik saygısı düzeylerine sahip bireyler aynı dini inançları paylaşmazlar. Seven, kabul eden Tanrı algısı yüksek benlik saygısı ile uyumlu bir biliştir; fakat düşük benlik saygısına sahip olanlar için bu biliş çelişkili olacaktır. Onlara göre sevildiğini düşünmeyen biri için Tanrı tarafından sevilmek iyi bir bilişsel durum olmayacaktır. Bilişsel tutarlılık teorisinden yola çıkarak kurdukları hipotezleri sınadıkları araştırmalarında, seven Tanrı imajının yüksek benlik saygısı; reddeden, kontrol eden ve sevmeyen Tanrı imajının da düşük benlik saygısı ile ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır. Onlara göre benlik saygısı Tanrı imajının temel belirleyicisidir.

Bireyin Tanrı' ya yönelik atıfları, kendilerine ilişkin atıflarıyla ve günahkarlık durumlarındaki atıf ve davranışları ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Birey "Cezalandırıcı" bir Tanrı algısına sahipse bir suç işlediğinde kendisini "Cezalandırılması gereken" olarak algılayacağı; düşük bir benlik değerine sahip olacağı öngörülmektedir. Aynı şekilde olumsuz bir benlik algısına ve düşük bir benlik saygısı sahip birey için de Tanrı "cezalandırıcı" kendisi de "cezalandırılan" olabilecektir. Günahkarlık duygusu da yaşamında yıkıcı bir işlev görecektir. Yine bu şekilde, "Affeden ve Seven" bir Tanrı algısına sahip bireyin hatasını kabul edip telafi ettiğinde kendini "Affedilecek ve sevilecek" olarak algılayacağı ve daha olumlu bir

benlik algısına sahip olacağı düşünülmektedir. Olumlu benlik algısına sahip birey için de Tanrı "seven" kendisi de "sevilen" olabilecektir. Bireyin duyduğu günahkarlık da yapıcı bir işlev gösterecektir. Tezin temel amaçları varsayılan bu ilişkilerin sınanması ve elde edilen bulguların yorumlanmasıdır.

V.2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Tanrı algısı ile benlik algısı arasında varsayılan ilişkinin ve araştırılan bu iki değişkenin her birinin günahkarlık duygusu ile ilişkisinin ortaya çıkarılması ile Türkiye' de hem psikoloji hem de din psikolojisi biliminin literatürüne önemli veriler sağlanması hedeflenmektedir. Hem toplum hem birey sağlığı açısından; insanların doğru, bütünleşmiş ve sağlıklı bir Tanrı tasavvuruna sahip olması büyük önem taşımaktadır. Bireylerin sahip olduğu Tanrı tasavvurunun kendilerini algılamaları ile varsayılan ilişkisinin ortaya konması, bireylerin toplumsal, ailesel ve içsel yaşamlarında dengeli ve sağlıklı olan tutum ve davranışları kazanabilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

V.3. HİPOTEZLER

1. Bireyin Tanrı algısı ile benlik algısı arasında anlamlı bir ilişki olması beklenmektedir.

2. Bireyin Tanrı algısı ile günahkarlık duygusu arasında anlamlı bir ilişki olması beklenmektedir.
3. Bireyin benlik algısı ile günahkarlık duygusu arasında anlamlı bir ilişki olması beklenmektedir.
4. Tanrı' ya yönelik bazı atıfların bireylerin psikolojik sağlıkları açısından işlevsel olmadığı düşünülmektedir.

V.4. SINIRLILIKLAR

1. Araştırmada elde edilen bulgular, araştırmanın uygulandığı Bursa, Ankara, Erzincan, Samsun, Silifke ve İstanbul' dan araştırmaya gönüllü olarak katılan 540 kişilik yetişkin örneklem için geçerlidir.
2. Araştırma bulguları, kullanılan ölçekler ile sınırlıdır.
3. Araştırma bulguları belli bir zaman aralığında yapıldığından dolayı bu araştırma uzunlamasına değil, kesitsel bir çalışmadır. Araştırma bulguları bu zaman dilimi için geçerlidir.

V.5. YÖNTEM

V.5.1. Örneklem

Araştırmanın evrenini 20-60 yaş aralığındaki yetişkin ve Allah inancı olan bireyler oluşturmaktadır (Otobiyografik anket içerisinde deneklere Tanrı inançları sorulmuş, Tanrı inancı olan denekler araştırmaya alınmıştır.). Araştırmanın

örneklemini Bursa, Ankara, Erzincan, Samsun, Mersin- Silifke ve İstanbul illerinden araştırmaya gönüllü olarak katılan ve evreni temsil ettiği düşünülen 274 erkek (%50,7) ve 266 kadın (%49,3) toplam 540 (X=33,9, Ss= 10,28) kişi oluşturmuştur.

Tablo.1. Örneklemin Cinsiyetlerinin Yaşlara Dağılımı (N:540)

	CİNSİYET		
YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
23-39	189	182	371
40-60	85	84	169
TOPLAM	274	266	540

Araştırmaya katılan 23-39 yaş arası kadınlar örneklemin % 33,7 sini, 23-39 yaş arasındaki erkekler % 35 ini, 40-60 yaş arası kadınlar % 15,6 sını ve 40-60 yaş arası erkekler % 15,7 sini oluşturmaktadır (Tablo 1).

Tablo.2. Eğitim Düzeyinin Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)

	EĞİTİM DURUMU		
YAŞ	İLK	LİSE	LİSANS VE ÜSTÜ
23-39	26	113	232
40-60	39	58	72
TOPLAM	65	171	304

Araştırmaya katılan örneklemin %4,8 i 23-39 yaş arası ilköğretim, % 20,9 u lise, % 42,9 u lisans ve lisansüstü eğitimi düzeyindedir. Örneklemin % 7,2 si 40-60 yaş arası ilköğretim, %10,7 si lise, %13,3 ü lisans ve lisansüstü eğitimi düzeyindedir.

Tablo.3. Oturulan Şehrin Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)

	ŞEHİR					
YAŞ	Bursa	Ankara	Erzincan	Silifke	Samsun	İstanbul
23-39	171	91	34	21	12	42
40-60	79	16	4	37	8	25
TOPLAM	250	107	38	58	20	67

Örneklemin %46,3 ü Bursa, %19,8 i Ankara, %7 si Erzincan, %10,7 si Silifke, % 3,7 si Samsun ve %12,4 ü İstanbul' da oturmaktadır (Tablo 3).

Tablo.4. Ekonomik Düzeyin Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)

	EKONOMİK DÜZEY				
YAŞ	Çok Kötü	Kötü	Orta	İyi	Çok İyi
23-39	7	11	247	98	8
40-60	3	7	102	55	2
TOPLAM	10	18	349	153	10

Örneklemin % 1,8 i çok kötü, % 3,4 ü kötü, %64,6 sı orta, % 28,4 ü iyi ve %1,8' i ekonomik durumunu çok iyi olarak tanımlamıştır (Tablo 4).

Tablo.5. Dindarlık Düzeyinin Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)

	DİNDARLIK DÜZEYİ			
YAŞ	Çok Dindar	Dindar	Biraz Dindar	Dine İlgisiz
23-39	16	187	156	12
40-60	4	92	69	4
TOPLAM	20	279	225	16

Katılımcıların %3,7 si kendisini çok dindar, %51,7 si dindar, %41,7 si biraz dindar ve %2,9 u da dine ilgisiz olarak tanımlamıştır. Genç yetişkinlerin % 50,4 ü, orta yetişkinlerin %54,4ü kendini dindar olarak tanımlamıştır (Tablo 5).

Tablo. 6. Tanrıya İnanç Durumunun Yaşlara Göre Dağılımı (N:540)

	TANRI İNANCI			
YAŞ	Kesinlikle İnanıyorum	İnanıyorum	Şüphelerim Var	İnanmıyorum
23-39	300	64	7	0
40-60	142	26	1	0
TOPLAM	442	90	8	0

Tanrı inancı sorusuna örneklemin %81,8 i kesinlikle inanıyorum, %16,7 si inanıyorum ve %1,5 i şüphelerim var şeklinde yanıtlamıştır. Genç yetişkinlerin %80,8 i; orta yetişkinlerin %84 ü Tanrı' ya kesinlikle inanıyorum cevabını vermiştir. Tanrı inancı olmayan denek yoktur (Tablo 6).

Örneklemin %63,5i din eğitimini anne babasından, %14,8i Din Kültürü Ahlak Bilgisi öğretmeninden ve %10u büyük anne ve babasından almıştır. Örneklemin %43,5i din eğitiminin kendisine sevdirilerek verildiğini, %34,2si isteyerek ve %4,6sı korkutularak verildiğini ifade etmiştir.

V.5.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın hipotezlerini sınamak amacı ile Otobiyografik Anket, Tanrı Algısı Soru Formu I-II (Güler, 2006), Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (Şahin ve ark., 1994), Günahkarlık duygusu ölçeği (Güler, 2006) kullanılmıştır. Araştırmada ayrıca Kısa Semptom Envanteri (Şahin ve Durak, 1994) de deneklere uygulanmıştır.

V.5.2.1. Otobiyografik Anket: Bu anket ile bireylerin çeşitli sosyodemografik ve sosyoekonomik bilgilerinin elde edilmesi amaçlanmıştır. Kendilerini dindarlık düzeyi ve Tanrı inançları bakımından tanımlamaları istenmiştir. Ayrıca temel din eğitimlerini kimlerden ve ne şekilde aldıkları sorulmuştur.

V.5.2.2. Tanrı Algısı Soru Formu I (TA I): Bireylerin Tanrı' ya yönelik atıflarını belirlemek üzere Ö. Güler (2006) tarafından hazırlanan Tanrı Algısı Soru Formu I (TA I) kullanılmıştır. Tanrı algısı soru formunda bireylere Tanrı hakkındaki duygu, düşünce ve davranışları ile ilgili, evet ve hayır şeklinde seçebilecekleri 44 ifade verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Tanrı algısı Soru Formu I in Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ,83 (N:539) olarak bulunmuştur.

V.5.2.3. Tanrı Algısı Soru Formu II (TA II): TA II formunda Tanrı algısını ölçmek için 32 tutum ifadesi yazılmış ve seçenekler 5' li Likert tipi olarak hazırlanmıştır. Ölçeği yanıtlayan birey her soru için (1) "Hiç Yansıtmıyor", (2) " Kısmen Yansıtıyor", (3) " Biraz Yansıtıyor", (4) Oldukça Yansıtıyor" ve (5) "Tamamen Yansıtıyor" şeklindeki şıklardan birini işaretlemektedir. İfadeler sevgi-öz ve korku-şekil yönelimini karşılayacak şekilde hazırlanmıştır.

Puanlama: TA II formu olumlu ve olumsuz maddelerden oluşmaktadır. Bu nedenle 3., 5., 7., 9., 11., 13., 15., 17., 19., 21., 23., 25., 27., 29. ve 31. maddeler sevgi yönelimli Tanrı algısını ifade eden maddeler olduğu için düz, diğerleri korku yönelimini ifade eden maddeler olduğu için ters puanlanmaktadır. Formdan alınan yüksek puanlar bireyin "sevgi yönelimli" (olumlu) bir Tanrı algısına; düşük puanlar ise "korku yönelimli" (olumsuz) bir Tanrı algısına sahip olduğunu gösterir. Formdan

alınacak en yüksek puan 160, en düşük puan 32 dir. Bu çalışmada Tanrı Algısı Soru Formu II' nin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ,80 (N:535) olarak bulunmuştur.

V.5.2.4. Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ): Benlik algısını ölçmek amacı ile özgün adı Social Comparison Scale olan P. Gilbert, S. Allan ve D. Trent (5 maddelik form)(1991) ve N.H. Şahin, A. Durak ve N.Şahin (18 maddelik form) (1993) tarafından geliştirilen Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (Savaşır ve Şahin, 1997) kullanılmıştır.

Ölçeğin güvenirlik çalışması üç sosyoekonomik düzeyden 263 kız ve 277 erkek, toplam 540 lise ve üniversite öğrencisi üzerinden yapılmış ve Cronbach Alfa katsayısı .79 olarak bulunmuş; altı boyuttan on sekiz boyuta çıkarılan yeni ölçek formu 501 banka çalışanına uygulanmış ve .89 güvenirlik katsayısına ulaşılmıştır (Şahin ve Durak, 1993) (Savaşır ve Şahin, 1997). Bu çalışmada Sosyal Karşılaştırma Ölçeğinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ,91 (N:534) olarak bulunmuştur.

V.5.2.5. Günahkarlık Duygusu Ölçeği (GDÖ): Bireylerin günahkarlık duygusunu ölçmek amacı ile Ö. Güler (2006) tarafından geliştirilen Günahkarlık Duygusu Ölçeği (GDÖ) kullanılmıştır.

Bu ölçek ile bireyin günahkarlık duygusunu ölçmek amaçlanmıştır. Bunun için önce, 50 ifadeden oluşan bir madde havuzu hazırlanmış ve Tanrı inancına sahip olan 212 (118; %55,7 kız, 94; %44,3 erkek) (X=36,29) gönüllü katılımcıya uygulanmıştır. Bu uygulamada elde edilen verilere asıl ölçeği oluşturmak için korelasyona dayalı madde analizi uygulanmıştır. GDÖ, 26 madde ile geçerlik ve güvenirlik analizi için hazır hale getirilmiştir.

İkinci pilot çalışmada 26 maddelik ölçek; Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) ve Otomatik Düşünceler Ölçeği (ODÖ) ile birlikte 512 kişilik örnekleme uygulanmış ve Pearson korelasyon, test-yarım test, Cronbach-alpha, faktör analizi yöntemleri ile güvenirliğe ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Katılımcıların 272' si (%52,7) kadın, 244'ü (%47,3) erkektir ve tüm grubun yaş ortalaması 30,36 dır (S=12,13; Ranj= 15-68). Ölçekte bulunan 6 madde, madde toplam puan korelasyonu ,40' ın altında kaldığı için ölçekten çıkarılmış böylece ölçek 20 maddeye indirilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda GDÖ' nün 3 faktörden oluştuğu belirlenmiştir. 20 maddelik ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach Alpha= ,90 bulunmuştur. GDÖ, BUÖ ile ,40; ODÖ ile ,59 korelasyon göstermiştir (p<,01).

İki yarım test yöntemi ile elde edilen güvenirlik katsayısı ,84 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan puan olarak en yüksek ve en düşük %27 (N:140) lik gruplar üzerinde yapılan analizde tüm maddelerin madde ayırt edicilik gücünün yüksek olduğu gözlenmiştir.

Temel bileşenler tekniği ile özdeğeri 1' in üzerinde olan ve toplam varyansın %51,7' sini açıklayan 3 faktör elde edilmiştir. 1. faktör için " Aşırı Pişmanlık-" (1,2,3,4,5,6,7,11,12. maddeler), 2. faktör için " Kendini Cezalandırma" (13,15,16,19 ve 20. maddeler) ve 3. faktör için "Ceza Beklentisi " (8,9,10,14,17 ve18. maddeler) boyutlarını ölçtüğüne karar verilmiştir (Ek 7).

Puanlama: Ölçekteki her madde 1 ile 5 arası puanlanır. Ölçekten alınacak en yüksek puan 100, en düşük puan ise 20 dir. Ölçekten alınan yüksek puanlar günahkarlık duygusunun olumsuz işlevini (olumsuz günahkarlık algısını) göstermektedir.

Bu çalışmada Günahkarlık Duygusu Ölçeğinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ,92 (N:536) olarak bulunmuştur.

V.5.2.6. Kısa Semptom Envanteri (KSE): Özgün adı Brief Symptom Inventory (BSI) olan ve L. R. Derogatis (1992) tarafından geliştirilen Kısa Semptom Envanteri (KSE) N. H. Şahin ve A. Durak (1994) tarafından Türkçe' ye uyarlanmıştır.

Verilen cevaplara 0 ile 4 arasında değişen puanlar verilir. Puan ranjı 0- 212 dir. Ölçekten alınan toplam puanların yüksekliği, bireyin semptomlarının sıklığını gösterir (Savaşır ve Şahin, 1997).

Üç ayrı çalışmada ölçeğin toplam puanından elde edilen Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları .96 ve .95 arasında değişmektedir. Yapılan faktör analizinde ölçeğin anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite olarak beş faktörden oluştuğu bulunmuştur.

Bu araştırmada Kısa Semptom Envanterinin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ,96 (N:535) olarak bulunmuştur.

V.5.3. Uygulama

Araştırmada kullanılan ölçme araçları Ekim- Aralık 2006 tarihleri arasında 540 kişiye uygulanmıştır.

V.5.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın hipotezlerini sınamak için veri toplama araçlarından elde edilen veriler SPSS 11.0 paket programı ile araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği kullanılmıştır. Farklı grupların ölçeklerden aldıkları puanların ortalamaları açısından karşılaştırılması için Univariate Analizi ve farklılığın kaynağının hangi gruplar arasında olduğunun belirlenmesi için Tukey testi kullanılmıştır. Örnekleme ilişkin demografik değişkenlerin ve diğer bağımsız değişkenlerin (SKÖ, KSE) TA II ve GDÖ puanlarını yordama gücünü tespit etmek üzere de Regresyon analizi (Stepwise) uygulanmıştır.

V.6. BULGULAR

V.6.1. Tanrı Algısı Soru Formu I ile İlgili Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde Tanrı' ya yönelik işlevsel olmayan atıfları belirlemek için Tanrı Algısı Soru Formu I' e verilen cevapların Kısa Semptom Envanteri'nden alınan puanlara göre değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Buradaki varsayım daha önce Türk örnekleminde defalarca kullanılmış ve geçerliği ve güvenirliği kanıtlanmış olan KSE' den yüksek puan alanların (semptomları/ belirtileri yüksek olanların) Tanrı atıflarının işlevsel olmayacağı ve semptomları düşük olanların Tanrı atıflarının daha

işlevsel olacağıdır. Araştırma örnekleminin KSE puan ortalaması hesaplanarak (X=45,48 , Ss=36,78) araştırma örnekleminin içerisinde yer alan yetişkinler Kısa Semptom Envanteri' nden aldıkları puanlara göre iki uç gruba ayrılmıştır. Ortalamanın bir Ss üstü 82,26 olarak belirlenmiştir. KSE puanı > 82 olanlar KSE yüksek grubunu (n=88), KSE puanı < 9 olanlar (ortalamanın bir Ss altı 8,7) KSE düşük grubunu (n=67) oluşturmuştur. Deneklerin KSE' den en yüksek ve en düşük puanları almış iki grubun TA I' e verdikleri cevaplar t test ile karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar tablolar halinde verilmiştir. (Örneklemin TA I maddelerine verdikleri cevaplara ilişkin yüzdeler Ek 8' de verilmiştir.)

Tablo 7' de görüldüğü gibi, bireylerin psikolojik semptomlarına göre Tanrı ile ilgili duyguları analiz edildiğinde, bazı duyguların işlevsel bazılarının ise işlevsiz olduğu ileri sürülebilir. Semptomları yüksek olan kişilerin Tanrı'ya yönelik duyguları; *sevgisini kaybetme korkusu, cezalandırılma korkusu, suçluluk/ utanç, sıkıntı ve hüzün* duyguları olarak çıkmıştır. Ayrıca her iki grup arasında anlamlı bir t değerine sahip olmasa da semptomları yüksek olan grubun "sevinç" ifadesine; semptomları düşük grubun ise "sevgi ve huzur" ifadelerine katılmaya eğilimli oldukları gözlenmektedir.

Tablo.7. Tanrı' ya İlişkin Duyguların Psikolojik Semptomları Yüksek ve Düşük Gruba Göre Karşılaştırılması

Tanrı'ya ilişkin duygular	Semptomları düşük grup KSE<9 N:67		Semptomları yüksek grup KSE>82 N:88		
	X	Ss	X	Ss	t
Sevgisini kaybetme korkusu	,55	.50	,30	,46	3,152**
Öfke	,02	,17	,03	.18	-,147
Sevgi	,98	.12	,95	.20	1,063
Cezalandırılma korkusu	,31	.46	,78	.41	-6,632***
Güven	,95	.20	,95	.20	,020
Suçluluk/Utanç	,19	.39	,64	.48	-6,261***
Mutluluk	,89	.30	,92	.27	-,533
Sıkıntı	,05	.23	,19	.39	-2,436*
Sevinç	,80	.39	,89	.30	-1,625
Hüzün	,20	.40	,54	.50	-4,476***
Huzur	,92	.26	,87	.33	1,018

* p<,05 **p<,01 ***p<,001

Tanrı' ya atfedilen özelliklerin semptomları düşük ve yüksek gruplara göre nasıl değiştiğine bakılmıştır. Tablo 8' de görüldüğü gibi semptomları yüksek gruptakiler Tanrı'ya atfedilen *kusurları örten*, *arındıran* ve *keyfi davranan* özelliklerini anlamlı olarak daha fazla ileri sürmüşlerdir.

Tablo.8. Tanrı' ya İlişkin Özelliklerin Psikolojik Semptomları Yüksek ve Düşük Gruba Göre Karşılaştırılması

Tanrı'ya ilişkin Özellikler	Semptomları düşük grup KSE<9 N:67		Semptomları yüksek grup KSE>82 N:88		
	X	Ss	X	Ss	t
Merhametli	,97	,17	,97	,14	-,275
Korkutan	,20	,40	,28	,45	1,065
Gaddar	,02	,17	,04	,20	-,496
Çok Seven	,94	,23	,95	,20	-,395
Kısıtlayan	,28	,45	,28	,45	-,007
Şefkatli	,95	,20	,96	,18	-,340
Cezalandıran	,40	,49	,51	,50	-1,339
Özgür Bırakan	,52	,50	,62	,48	-1,281
Bağışlamayan	,11	,32	,18	,38	-1,061
Kusurları Örten	,74	,43	,88	,31	-2,302*
Kahreden	,05	,23	,07	,27	-,474
Arındıran	,85	,35	,96	,18	-2,601**
Keyfi davranan	,04	,20	,15	,36	-2,279*
Hoşluk Veren	,97	,17	,95	,20	,496
Adaletsiz	,01	,12	,06	,25	-1,584
Koruyan	,95	,20	,96	,18	-,340

* p<,05 **p<,01

Tanrı' ya ilişkin özellikler arasında, semptomları düşük ve yüksek gruba göre anlamlı farklılık göstermemesine rağmen, semptomu yüksek olan bireylerin "*Korkutan, cezalandıran, özgür bırakan, bağışlamayan ve adaletsiz*" özelliklerine katılmaya daha fazla eğilimli oldukları gözlemlenmiştir.

Tanrı düşünüldüğünde yönelinen davranışlar psikolojik semptomlara göre değerlendirilmiş ve Tablo 9' da görüldüğü gibi semptomları yüksek olan grubun *dua etmek, Kur'an okumak, ibadet etmek, bir iyilik yapmak, telaşa kapılıp ağlamak, kendini suçlamak, kendini cezalandırmak, şükretmek, kendine kızmak, cezalandırılmamak için af dilemek, arınmak için tövbe etmek ve Tanrı' ya sığınmak* davranışlarına anlamlı olarak daha fazla yönelim gösterdikleri bulunmuştur.

Tablo.9. Tanrı Düşünüldüğünde Yönelinen Davranışların Psikolojik Semptomları Yüksek ve Düşük Gruba Göre Karşılaştırılması

Davranışlar	Semptomları düşük grup KSE<9 N:67		Semptomları yüksek grup KSE>82 N:88		
	X	Ss	X	Ss	t
Dua Etmek	,88	,32	,96	,18	-2,06*
Kaçmak-Uzaklaşmak	,02	,17	,04	,20	-,496
Bir İyilik Yapmak	,86	,34	,95	,20	-1,990*
Telaşa Kapılıp Ağlamak	,08	,28	,27	,44	-2,919**
Affedici ve hoşgörülü olmak	,91	,28	,96	,18	-1,463
Kendimi suçlamak	,16	,37	,55	,49	-5,388***
İbadet Etmek	,79	,40	,93	,25	2,631**
Kendimi cezalandırmak	,08	,28	,27	,44	2,919*
Şükretmek	,95	,20	1	,00	-2,018*
Kendime Kızmak	,22	,41	,60	,49	-5,046***
Gülümsemek	,71	,45	,79	,40	-1,141
Cezalandırılmamak için af dilemek	,64	,48	,87	,33	-3,556***
Arınmak için tövbe etmek	,79	,40	,93	,25	-2,631**
İnançsızları kınamak	,19	,39	,29	,45	-1,442
O'na sığınmak	,88	,32	,96	,18	-2,064*
Kur'an okumak	,68	,46	,89	,30	3,396***

* p<,05 **p<,01 ***p<,001

Yine davranış boyutunda, semptomları düşük ve yüksek grubun anlamlı farklılık göstermemesine rağmen, semptomları yüksek olan grubun "affedici ve hoşgörülü olmak, gülümsemek, inançsızları kınamak" ifadelerine katılmaya daha fazla eğilimli oldukları gözlemlenmiştir.

V.6.2. Tanrı Algısı Soru Formu II ile İlgili Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde Tanrı Algısı Soru Formu II den alınan puanların Sosyal Karşılaştırma Ölçeği, Günahkarlık Duygusu Ölçeği ve Kısa Semptom Envanteri'nden alınan puanlarla korelasyonuna ilişkin bulgular verilmiştir (Tablo.10).

Tablo.10. TA II ile SKÖ, GDÖ ve KSE' nin Korelasyon Analizi, Ortalama ve Standart sapmaları

N:540	TA II	SKÖ	GDÖ	X	Ss
TA II	-			124,9	15.06
SKÖ	,29*	-		85	14,72
GDÖ	-,33*	-,35*	-	40,1	15,61
KSE	-,25*	-,28*	,44*	45,5	36,78

*p<.01

Tanrı algısı ile benlik algısı arasında (r=,29, p<.01) pozitif yönde anlamlı bir ilişki; günahkarlık duygusu arasında (r=-,33, p<.01) negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir deyişle, Tanrı' ya yönelik olumlu atıflar artarken benlik algılarına ilişkin puanlar da artmaktadır. Tanrı' ya yönelik olumlu atıflar artarken günahkarlık duyguları azalmaktadır. TA II puanları ile KSE puanları arasında da negatif yönde anlamlı (r=-,25; p<.01) bir ilişki çıkmıştır.

Örneklemin Tanrı Algısı Soru Formu II' den aldıkları puanlar üzerinde demografik değişkenlerin bir etkisinin olup olmadığını anlamak amacı ile "yaş (2) X cinsiyet (2) X eğitim durumu (3)" ANOVA çözümlemesine gidilmiştir. Yaş, cinsiyet

ve eğitim düzeyine öre TA II puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo 11' de verilmiştir.

Tablo.11. Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre TA II Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Tanrı Algısı					
Yaş	Cinsiyet	Eğitim	N	X	Ss
Genç Yetişkin	Erkek	İlk	11	121,61	17,33
		Lise	55	123,87	13,24
		Lisans ve Üstü	120	123,17	17,67
		Toplam	188	123,27	16,40
	Kadın	İlk	13	124,46	14,63
		Lise	56	127,33	12,10
		Lisans ve Üstü	110	126,30	15,70
		Toplam	179	126,49	14,53
	Toplam	İlk	26	123,03	15,78
		Lise	111	125,62	12,73
		Lisans ve Üstü	230	124,67	16,80
		Toplam	367	124,84	15,58
Orta Yaş	Erkek	İlk	17	116,29	15,07
		Lise	30	126,96	11,23
		Lisans ve Üstü	37	127,48	15,96
		Toplam	84	125,03	14,76
	Kadın	İlk	21	125,52	13,01
		Lise	28	123,85	14,25
		Lisans ve Üstü	35	126,60	12,43
		Toplam	84	125,41	13,10
	Toplam	İlk	38	121,39	14,54
		Lise	58	125,46	12,76
		Lisans ve Üstü	72	127,05	14,26
		Toplam	168	125,22	13,92
Toplam	Erkek	İlk	30	118,60	16,02
		Lise	85	124,96	12,58
		Lisans ve Üstü	157	124,19	17,33
		Toplam	272	123,81	15,91
	Kadın	İlk	34	125,11	13,44
		Lise	84	126,17	12,87
		Lisans ve Üstü	145	126,37	14,94
		Toplam	263	126,15	14,07
	Toplam	İlk	64	122,06	14,95
		Lise	169	125,56	12,71
		Lisans ve Üstü	302	125,24	16,24
		Toplam	535	124,96	15,06

Tablo 11'deki ortalamalar arasında anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla verilere 2X2X3 desenine uygun varyans analizi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 12' de verilmiştir.

Tablo.12. TA II' nin Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre Varyans Analizi Sonucu

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd.	Ortalama Kareler	F	p
Yaş	,005	1	,005	,000	,996
Cinsiyet	491,6	1	491,6	2,172	,141
Eğitim	759,491	2	379,746	1,678	,188
YaşXCinsiyet	40,489	1	40,489	,179	,673
YaşXEğitim	292,942	2	146,471	,647	,524
CinsiyetXEğitim	390,671	2	195,336	,863	,422
YaşXCinsiyetXEğitim	468,955	2	234,477	1,036	,356
Hata	118378,592	523	226,345		
Toplam	8475886,000	535			

Tablo 12' de görüldüğü gibi yaş, cinsiyet ve eğitim gibi demografik değişkenlerin Tanrı algısı puanları üzerinde temel ya da etkileşim etkisi bulunmamıştır.

Tanrı algısını yordama gücüne sahip değişkenlerin belirlenmesi amacıyla, regresyon analizi uygulanmıştır. TA II puanı bağımlı değişken; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, ekonomik durum, dindarlık düzeyi, Tanrı inancı, SKÖ, GDÖ ve KSE puanları bağımsız değişken olarak analize alınmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo.13' te verilmiştir.

Tablo.13. TA II Puanlarını Yordayan Değişkenlerin Regresyon Analizi (Stepwise)

Model	R^2	Uyarlanmış R^2	F	B	Beta	t	Sig.
GDÖ	,11	,11	67,56*	-,29	-,29	-6,584*	,000
GDÖ,Dindarlık	,19	,19	60,64*	-5,13	-,21	-5,171*	,000
GDÖ,Dindarlık,İnanç	,22	,22	48,75*	-5,91	-,17	-4,216*	,000
GDÖ,Dind,İnanç,SKÖ	,24	,24	41,26*	,15	,15	3,525*	,000
GDÖ,Dind,İnç,SKÖ,KSE	,25	,24	34,04*	-,03	-,09	-2,036**	,042

*p<.001, **p<.05

Tablo 13' te görüldüğü gibi, TA II puanlarını yordayan ilk değişken, varyansın %11'ini açıklayan günahkarlık duygusudur. Bunu, varyansa %8' lik bir katkı ile, dindarlık değişkeni izlemektedir. Üçüncü sırada tanrı inancı ilk iki değişkenle birlikte toplam varyansın %22'sini; benlik algısı %24' ünü ve psikolojik semptomlar da %1lik katkı ile kendinden önceki dört değişkenle birlikte toplam varyansın %25'ini açıklamaktadır.

Örneklemin dini inanç ve Tanrı' ya inanç düzeyleri değişkenleri ile yaş dönemlerine göre değişip değişmediğine bakılmış ve sonuçlar tablo 14'te verilmiştir.

Tablo.14. Örneklemin Dindarlık ve Tanrı İnancı Düzeylerinin Yaş Dönemlerine göre t Test Sonucu

	Genç Yetişkin (N:371)		Orta Yetişkin (N:169)		t
	X	Ss	X	Ss	
Dindarlık Düzeyi	2,44	,63	2,43	,58	,176
Tanrı İnancı	1,21	,45	1,66	,38	1,108

Tablo 14'te görüldüğü üzere örneklemin dindarlık düzeyleri ve Tanrı inancı düzeyleri yaş dönemlerine göre farklılık göstermemiştir.

V.6.3. Günahkarlık Duygusu Ölçeği ile İlgili Elde Edilen Bulgular:

Bu ölçekten alınan yüksek puanlar bireylerin olumsuz günahkarlık algılarına sahip olduğunu, günahkarlık duygularının yaşamlarında yıkıcı işlev gördüğünü göstermektedir. Örneklemin % 12,6 sı ölçek ortalamasının üzerinde puan almıştır. GDÖ, TA II ile r=-,25 ve SKÖ ile r=-,35 anlamlı ilişki (p<,01) göstermiştir

(Tablo.15). Yüksek günahkarlık duygusuna sahip olan bireyler korku yönelimli Tanrı algısına ve olumsuz bir benlik algısına sahip bulunmuşlardır.

Tablo 15. GDÖ Faktörleri ile Ölçek Puanlarının Korelasyonları

	TA 2	SKÖ	GDÖ	KSE	Faktör 1	Faktör 2	Faktör3
TA 2	------						
SKÖ	,29*	------					
GDÖ	-,33*	-,35*	-----				
KSE	-,25*	-,28*	,44*	-------			
Fak 1	-,24*	-,28*	,94*	,41*	--------		
Fak2	-,33*	-,35*	,88*	,36*	,70*	--------	
Fak3	-,39*	-,35*	,83*	,39*	,63*	,72*	----

* p<.01

Tablo 15'te görüldüğü gibi, TA II ve SKÖ puanları ile GDÖ faktörleri arasında anlamlı ilişkiler çıkmıştır. Tanrı algısı ile en yüksek korelasyon gösteren faktör ceza beklentisi olmuştur. Benlik algısı ile en yüksek korelasyon da 2. faktör yani kendini cezalandırma arasında çıkmıştır.

Örneklemin GDÖ' den aldıkları puanlar üzerinde demografik değişkenlerin bir etkisinin olup olmadığını anlamak amacı ile "yaş (2) X cinsiyet (2) X eğitim durumu (3) ANOVA çözümlemesine gidilmiştir. Yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyine öre GDÖ puanlarının ortalama ve standart sapmaları Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo.16. Yaş, Cinsiyet ve Eğitim Durumuna Göre GDÖ Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

GDÖ					
Yaş	Cinsiyet	Eğitim	N	X	Ss
Genç Yetişkin	Erkek	İlk	13	47,07	21,54
		Lise	54	43,75	15,77
		Lisans ve Üstü	121	40,65	14,26
		Toplam	188	41,98	15,32
	Kadın	İlk	13	37,23	13,10
		Lise	58	43,84	15,81
		Lisans ve Üstü	111	35,54	13,79
		Toplam	182	38,30	14,84
	Toplam	İlk	26	42,15	18,17
		Lise	112	43,80	15,72
		Lisans ve Üstü	232	38,20	14,24
		Toplam	370	40,17	15,18
Orta Yaş	Erkek	İlk	18	56,55	17,35
		Lise	28	39,67	15,10
		Lisans ve Üstü	37	35,54	13,69
		Toplam	83	41,49	16,93
	Kadın	İlk	21	45,23	14,96
		Lise	27	37,44	12,93
		Lisans ve Üstü	35	35,34	18,24
		Toplam	83	38,53	16,18
	Toplam	İlk	39	50,46	16,88
		Lise	55	38,58	13,99
		Lisans ve Üstü	72	35,44	15,95
		Toplam	166	40,01	16,57
Toplam	Erkek	İlk	31	52,58	19,46
		Lise	82	42,36	15,57
		Lisans ve Üstü	158	39,45	14,25
		Toplam	271	41,83	15,80
	Kadın	İlk	34	42,17	14,62
		Lise	85	41,81	15,18
		Lisans ve Üstü	146	35,49	14,91
		Toplam	265	38,37	15,24
	Toplam	İlk	65	47,13	17,75
		Lise	167	42,08	15,33
		Lisans ve Üstü	304	37,55	14,68
		Toplam	536	40,12	15,61

Tablo 16' daki ortalamalar arasında anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek amacıyla verilere 2X2X3 desenine uygun varyans analizi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 17' da verilmiştir.

Tablo.17. GDÖ' nün Yaş,Cinsiyet ve Eğitime Göre Varyans Analizi Sonucu

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd.	Ortalama Kareler	F	p
Yaş	6,552	1	6,552	,029	,865
Cinsiyet	1868,667	1	1868,667	8,256*	,004
Eğitim	5109,711	2	2554,855	11,288*	,000
YaşXCinsiyet	2,880	1	2,880	,013	,910
YaşXEğitim	2205,498	2	1102,749	4,872*	,008
CinsiyetXEğitim	1030,508	2	515,254	2,276	,104
YaşXCinsiyetXEğitim	328,813	2	164,406	,726	,484
Hata	118601,796	524	226,339		
Toplam	993456,000	536			

*p<.01

Tablo.17' de görüldüğü gibi, GDÖ puanları üzerinde cinsiyetin ($F(1,536)= 8,256$; $p<.05$), eğitim durumunun ($F(2,536)= 11,288$; $p<.05$) ile yaş ve eğitim düzeyinin ($F(2,536)= 4,872$; $p<.05$) temel etkisi olduğu görülmüştür.

Erkeklerin günahkarlık duyguları kadınlarınkinden daha yıkıcı çıkmıştır. Günahkarlık duygusunun eğitim düzeyine göre farklılığını belirlemek için yapılan Tukey testi sonucunda farklılığın ilköğretim ile lisans ve üstü; lise ile lisans ve üstü düzeyler arasında olduğu gözlenmiştir.

Grafik.1. Yaş X Eğitim Düzeyinin GDÖ Puanları Üzerindeki Etkileşim Etkisi

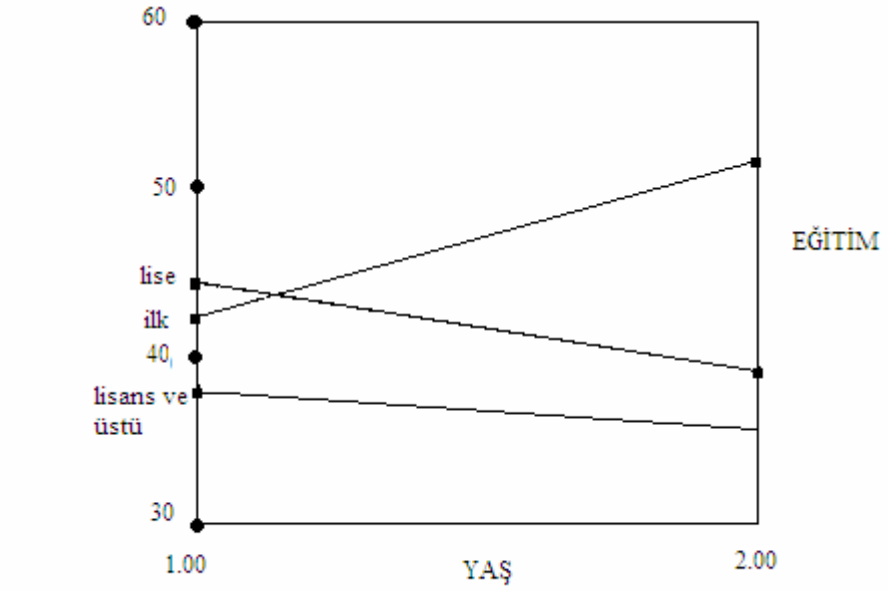

Grafik 1 de görüldüğü üzere, günahkarlık duygusu puanları ilköğretim mezunlarında, yaş arttıkça yükselmektedir. Lise, lisans ve lisans üstü düzeyindeki bireylerde ise yaş arttıkça günahkarlık duyguları azalmaktadır.

Günahkarlık duygusunu yordama gücüne sahip değişkenlerin belirlenmesi amacıyla, regresyon analizi uygulanmıştır. GDÖ puanı bağımlı değişken; yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, ekonomik durum, dindarlık düzeyi, Tanrı inancı, TA II, SKÖ ve KSE puanları bağımsız değişken olarak analize alınmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo. 18' de verilmiştir.

Tablo.18. GDÖ Puanlarını Yordayan Değişkenlerin Regresyon Analizi (Stepwise)

Model	R^2	Uyar. R^2	F	B	Beta	t	Sig.
KSE	,20	,20	135,52*	,14	,33	8,58**	,000
KSE,SKÖ	,26	,26	92,26*	-,20	-,18	-4,89**	,000
KSE,SKÖ,TAII	,30	,29	72,38*	-,22	-,24	-6,11**	,000
KSE,SKÖ,TAII,İnanç	,33	,32	63,15*	-4,57	-,13	-3,39**	,001
KSE,SKÖ,TAII,İnç,Cinsiyet	,34	,34	53,79*	-3,78	-,12	-3,40**	,001
KSE,SKÖ,TAII,İnç,Cins,Din.	,35	,35	47,51*	-2,89	-,11	-2,99*	,003
KSE,SKÖ,TAII,İnç,Cins,Dind,Eğt.	,36	,35	41,96*	-1,96	-,01	-2,49*	,015

*p<,05, **p<.001

Tablo 18'de görüldüğü gibi, GDÖ puanlarını yordayan ilk değişken, varyansın %20'sini açıklayan psikolojik semptomlardır. Bunu, varyansa %6'lık bir katkı ile, benlik algısı değişkeni izlemektedir. Üçüncü sırada önceki değişkenle birlikte Tanrı algısı toplam varyansın %29'unu; Tanrı inancı toplam %33' ünü, cinsiyet toplam %34, dindarlık toplam %35'ini ve eğitim de %1'lik katkı ile kendinden önceki altı değişkenle birlikte toplam varyansın %36'sını açıklamaktadır.

BÖLÜM VI

TARTIŞMA

İnceleme konusu olarak inanan birey ele alındığında, bireyin Tanrı algısı önemli olacaktır. Allport' un (1950) savunduğu gibi bireyin güçlü inançları onun yaşamını şekillendirebilmektedir. İnanan bireyin inancının kaynağında "Tanrı" bulunmaktadır. İnancın daha sağlam, yerleşmiş ve yüksek düzeydeki hali olan iman Tanrı inancında görülmektedir. İnanan birey sıradan bir inançtan farklı olarak Tanrı' ya iman etmektedir. Bu nedenle bireyin Tanrı' yı nasıl algıladığı onun yaşamında önemli bir konudur. Bu araştırmada ilk olarak ele alınan şey "Bireyin inandığı Tanrı' yı algılaması ile kendini algılaması arasında bir ilişki olabilir mi?" sorusudur. Tanrı' ya yönelik atıflar ile bireyin kendini algılaması arasında bir ilişki olduğu düşünülmüştür. Bu hipotezi destekleyen çalışmalar literatürde mevcuttur. Örneğin Benson ve Spilka' nın (1973) yaptığı çalışmanın sonuçları bu ilişkinin varlığı konusunda cesaret vermektedir. Onlar araştırmalarında benlik saygısı ile Tanrı algısı değişkenlerini ele almışlardır. Bilişsel Tutarlılık Teorisi'ne dayandırdıkları çalışmada hipotezlerini desteklemişlerdir. Buna göre benlik saygısı ile Tanrı algısı arasında pozitif yönde bir ilişki vardır. Yine yapılan başka bir çalışmada yüksek benlik saygısı ile seven, affeden ve sabırlı Tanrı algıları arasında ilişki bulunmuştur (Buri ve Mueller, 1987). Bu araştırmalar yurt dışında yapılmış çalışmalar olduğu için bizim kültürümüzü yansıtıp yansıtmadığı tartışılabilir. Bu araştırma ile Türk kültürü içerisinde de bu ilişki incelenmiştir.

Araştırmada ilk olarak ele alınan değişkenler Tanrı' ya yönelik atıflar ve benlik algısı arasında kurulan ilişki hipotezi desteklenmiştir. Tanrı algısı ile benlik algısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki (r=,29; p<.01) bulunmuştur. Bireyin Tanrı algısı olumlu yönde arttıkça benlik algısı da olumlu yönde değişmektedir. Buna göre, sevgi yönelimli Tanrı algısı olan bireylerin kendilerini daha olumlu, korku yönelimli Tanrı algısına sahip bireylerin kendilerini daha olumsuz algıladıkları düşünülebilir. Elde edilen bu bulgu bilimsel açıdan önemli görülmüştür. Bireyin Tanrı kavramının, yaşamındaki işlevi hakkında önemli bir bilgi sağlamıştır. Ayrıca, yurtdışında yapılmış, Tanrı algısı ile benlik algısı arasındaki pozitif ilişkiyi gösteren pek çok çalışmanın (Benson ve Spilka, 1973; Buri ve Mueller, 1987; Flakol, 1974; Tisdale ve ark., 1997; vs.) bulguları da Türk kültürü içerisinde desteklenmiştir.

Araştırmanın ikinci hipotezi olan Tanrı' ya yönelik atıflar ile günahkarlık duygusu arasındaki ilişki desteklenmiştir. Tanrı algısı ile günahkarlık duygusu arasında ters yönde anlamlı bir ilişki (r=-,33; p<.01) bulunmuştur. Tanrı algısı olumluya doğru yükseldikçe günahkarlık düzeylerinin azaldığı gözlenmiştir. Buna göre korku yönelimli Tanrı algısına sahip bireylerin günahkarlık duygusunu daha fazla yaşamakta oldukları söylenebilir. Bu bulguyu destekleyebilecek bir çalışma Hartz ve Everett (1989) tarafından yapılmıştır. Araştırmalarında aşırı tutucu dindarlarda günahkarlık duygusu daha yüksek çıkmıştır. Bu çalışmada elde edilen bulguya göre kendilerini çok dindar tanımlayan bireylerin günahkarlık duyguları yüksek çıkmıştır. Bu nedenle de Hartz ve Everett' in çalışmasının bu bulguya destek sağladığı düşünülmüştür.

Benlik algısı ile günahkarlık duygusu arasındaki ilişki ile ilgili üçüncü hipotez desteklenmiştir. Benlik algısı ile günahkarlık algısı arasında ters yönde anlamlı bir ilişki ($r=-,35$; $p<.01$) çıkmıştır. Olumsuz benlik algısına sahip bireylerin günahkarlık duygusu puanları daha yüksek çıkmıştır. Watson, Morris ve Hood' un (1987) yaptıkları çalışmada benlik kabulü ile günahkarlık duygusu arasında ters yönde buldukları ilişki de bu bulguyu desteklemektedir. Ülkemizde günahkarlık duygusu üzerine yapılmış geniş kapsamlı çalışmalara rastlanmamıştır. Bu nedenle, bu araştırmada, günahkarlık duygusunun hem Tanrı algısı hem de benlik algısı ile ilişkisinin ortaya konmasının, bu alandaki bir boşluğu doldurduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada da görüldüğü gibi, günahkarlık duygusu birey üzerinde ketleyici ve olumsuz bir takım işlevler gösterebildiğinden, elde edilen bu bulgulardan klinik psikoloji alanında da yararlanılabileceği düşünülebilir.

Araştırmada varsayılan ilişkilerin sınanmasının yanında, araştırma değişkenlerinin yaş dönemi, cinsiyet ve eğitim düzeyine göre farklılık gösterip göstermeyeceği de merak edilmiştir. Analizler sonucunda bireylerin Tanrı algılarının yaş dönemlerine, cinsiyetlerine ve eğitim durumlarına göre farklılık göstermediği gözlenmiştir. Noffke ve McFadden' ın (2001) çalışmasında da Tanrı kavramı konusunda yaşlar arası farklılık saptanmamıştır. Güngördü' nün (2001) 17- 36 yaşlar arasındaki öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmasında 20 yaş altı gruptakiler 23 yaş üstü gruptan daha olumsuz bir Tanrı algısına sahip çıkmış olmakla birlikte Tanrı'ya atfedilen özellikler açısından cinsiyet farklılığı bulunmamıştır.

Tanrı algısını yordama gücüne sahip değişkenlerin belirlenmesi amacıyla, regresyon analizi (Stepwise) uygulanmıştır. Analiz sonucunda Tanrı algısını en fazla

yordama gücüne sahip değişkenin günahkarlık duygusu (GDÖ) olduğu gözlenmiştir. GDÖ' den sonra sırasıyla dindarlık düzeyi, Tanrı inancı, benlik algısı (SKÖ) ve psikolojik semptom (KSE) değişkenlerinin Tanrı algısını yordama gücüne sahip olduğu bulunmuştur. Bütün bunlara dayanarak, kendini günahkar hisseden bireylerin Tanrı' yı da korku yönelimli olarak algıladıkları söylenebilir. Bu bulgu, Tanrı algısı ile günahkarlık duygusu arasındaki ilişkiyle ilgili elde edilen bulguyu pekiştirmektedir. Aynı zamanda da, Benson ve Spilka' nın (1973) araştırmasında Tanrı algısı konusunda ortaya attıkları bilişsel tutarlılık teorisini de destekler görünmektedir.

Tanrı algısını yordama gücüne sahip değişkenlerin belirlenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda, günahkarlık duygusundan sonra gelen yordayıcı değişken ise dindarlık düzeyi olmuştur. Dindarlık düzeyi düştükçe, Tanrı' ya yönelik algılarının daha korku yönelimli olduğu gözlenmiştir. Tanrı algısı korku yönelimli olan bireylerin, bu olumsuz duyguları nedeni ile dinden uzak durdukları söylenebilir. Albayrak (1995) yaptığı çalışmada, korku motifinin bireyleri şekilsel olarak dine yönlendirdiği ancak; içsel bir dindarlığa yöneltmediği ifade etmiştir. Üçüncü sıradaki yordayıcı değişken Tanrı inancıdır. Tanrı inancı düzeyi düşük olan bireyler daha fazla korku yönelimli Tanrı algısına sahip görünmektedirler.

Tanrı algısını yordama gücüne sahip değişkenlerin belirlenmesi amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda, Tanrı inancından sonra gelen yordayıcı değişkenler benlik algısı ile psikolojik semptomlardır. Benlik algısı olumlu yönde artan bireylerin Tanrı algılarının daha olumlu olduğu; psikolojik semptomları düşük bireylerin de daha çok sevgi yönelimli oldukları gözlenmiştir. Tüm bu bulgular

hipotezleri destekler niteliktedir. Olumsuz benlik, depresyon, kaygı gibi psikolojik semptomları yüksek bireylerin, kendilerini değersiz gördükleri için Tanrı' nın da kendilerine karşı sevgi dolu değil, acımasız ve cezalandırıcı olduğunu düşündükleri söylenebilir. Spilka, Addison ve Rosensohn (1975) da, yaptıkları çalışmada, benliğin seven ya da kontrol eden olarak algılanması ile Tanrı' ya bakış arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Benson ve Spilka (1973), benlik saygısının Tanrı algısını belirlediği yönündeki hipotezlerini de desteklemişlerdir. Buri ve Mueller (1987) de düşük benlik saygısına sahip bireylerin Tanrı' yı daha olumsuz algılamaya meyilli olduklarını bulgulamışlardır. Ancak; Güngördü (2001), çalışmasında Tanrı' ya atfedilen özellikler ile depresyon arasında bir ilişki bulamamıştır.

Dindarlık düzeyi ve Tanrı inancının yaş dönemine göre farklılık gösterip göstermediğini sınamak üzere bağımsız gruplar için t testi yapılmıştır. Literatürdeki, genç yetişkinliğin en az dindar olunan dönem olduğu ve orta yaşın ise dindarlık düzeylerinde bir yükselmenin meydana geldiği dönem olduğu yönündeki bulguların (Argyle& Beit- Hallahmi., 1975; Özbaydar, 1970) aksine deneklerin Tanrı' ya inanç (t=1,108) ve dindarlık düzeylerinin (t=,176) yaş dönemlerine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur. Buna göre, bu çalışmada genç yetişkin bireyler ile orta yetişkinler arasında Tanrı inancı ve dindarlık düzeyi açısından farklılık bulunmamıştır. Literatürdeki bulguların aksine çıkan bu sonuç, iki grubun denek sayısının birbirinden oldukça farklı olmasından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca, daha önceki araştırmalarda dindarlık ve inanç düzeyleri daha geniş boyutlarla ele alınmış fakat bu çalışmada yalnızca bireylerin kendilerini her iki inanç bakımından derecelendirmeleri istenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, bireylerin kendilerini dindarlık ve Tanrı inancı yönünden tanımlamaları arasında yaş dönemine göre

farklılık bulunmamıştır. Literatürdeki bulguların sayılan bu nedenlerle desteklenememiş olduğu düşünülmüştür.

Günahkarlık duygusunun yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğini sınamak üzere varyans analizi yapılmıştır. Bireylerin günahkarlık duyguları yaş dönemlerine göre farklılık göstermemiştir. Günahkarlık duygusu; cinsiyet ve eğitim düzeylerine göre farklılık göstermiştir. Buna göre GDÖ' den kadınlar, erkeklerden daha düşük puanlar almıştır. Erkeklerin günahkarlık duyguları kadınlardan daha yüksek çıkmıştır. Dini bilginin erkek egemen olarak yorumlanması ve sunulması; bu bilgilerin de günah, ödül ve ceza odaklı olması sonucu olarak (Özdoğan, 2007), erkek örneklemin bayanlardan daha fazla günahkarlık duygusu yaşadığı düşünülmüştür. Burul (2006) sevap ve günah algılarının tutum ve davranışlara etkilerini incelediği çalışmasında, kadınların, sevap ve günah konusunda erkeklerden daha fazla duyarlı olduklarını bulmuştur.

Günahkarlık duygusunda eğitim düzeyine göre farklılığın kaynağını belirlemek üzere yapılan post-hoc testi sonucunda, eğitim düzeylerinde farklılık lisans ve üstü düzey ile ilköğretim ve lise düzeyleri arasında çıkmıştır. Lisans ve lisans üstü düzeyindekiler GDÖ'den daha düşük puan almışlardır; daha az günahkarlık hissettikleri söylenebilir. Günahkarlık duygusunun yaşXeğitim düzeyine göre farklılaştığı görülmüştür. Buna göre günahkarlık duygusu puanlarının ilköğretim mezunlarında, yaş arttıkça yükseldiği; lise, lisans ve lisans üstü düzeyindeki bireylerde azaldığı gözlenmiştir. Eğitim düzeyinin artması sosyoekonomik düzeydeki yükselmeyi gösterdiği ve sosyoekonomik düzey arttıkça bireylerin daha eleştirel ve daha az dogmatik olduğu düşünülebilir. Lisans ve üstü eğitim düzeyindekilerin,

inançları daha fazla sorgulayarak kendine uygun gelenleri seçebilen bireyler olduğu ve bu bireylerin günah algılarının daha az dogmatik olduğu düşünülebilir. Bu nedenlerle de lisans ve lisans üstü grubun günahkarlık duygularının daha düşük çıktığı düşünülmektedir. Bir çalışmada, sevap algısının eğitim düzeyi yükseldikçe ibadetle ilgili tutumlardan sosyal ve ahlaki tutum ve davranışlara doğru yön değiştirdiği gözlenmiştir (Burul, 2006). Eğitim düzeyinin artması ile bireylerin sevap günah tanımlamalarının, tartışılmaz dini kurallardan daha çok, ahlaki ilkelere dayandığı; günahkarlık konusunda da kendilerine karşı daha esnek olabilecekleri söylenebilir.

Korelasyon analizi sonucunda; TA II ve SKÖ puanları ile GDÖ faktörleri arasında anlamlı ilişkiler çıkmıştır. Tanrı algısı ile en yüksek korelasyon gösteren faktör ceza beklentisi olmuştur. Benlik algısı ile en yüksek korelasyon da 2. faktör yani kendini cezalandırma arasında çıkmıştır. Elde edilen bu bulgular oldukça tutarlı bulunmuştur. Buna göre Tanrı'yı olumsuz algılayan bireylerin günahkarlık duyduklarında kendilerine verilecek bir ceza beklentisi içinde olabilecekleri düşünülebilir. Olumsuz benlik algısına sahip bireylerin de günahkarlık duyduklarında, kendilerini cezalandırmaya eğilimli olabilecekleri düşünülebilir.

Günahkarlık duygusunu yordama gücüne sahip değişkenlerin belirlenmesi amacıyla, regresyon analizi (Stepwise) uygulanmıştır. Analiz sonucunda günahkarlık duygusunu en fazla yordama gücüne sahip değişken psikolojik semptomlar olmuştur. Semptomlardan sonra sırasıyla benlik algısı, Tanrı algısı, Tanrı inancı, cinsiyet, dindarlık düzeyi ve eğitim değişkenlerinin günahkarlık duygusunu yordama gücüne sahip olduğu bulunmuştur. Bu analiz sonucu elde edilen bulgular oldukça tutarlı

görülmüştür. Günahkarlık duygusunun aşırı düzeyde olmasının sağlıksız bir durum olduğu ileri sürülebilir. Bu duyguyu yordama gücü en yüksek olan değişkenin psikolojik semptomlar ve ikinci yordayıcının benlik algısı olması anlamlıdır. Kaiser (1991) tarafından yapılan bir araştırmada dini problem çözme biçimleri ile günahkarlık duygusunu incelenmiş, boyun eğici bir yapıya sahip görünen bireylerin günahkarlık duygularının yüksek olduğu bulunmuştur.

Araştırmada kullanılan Tanrı Algısı Soru Formu I' in her bir alt boyutunun Kısa Semptom Envanteri ile karşılaştırılması sonucunda Tanrı ile ilgili bazı duygu, düşünce ve davranışların bireyin yaşamında işlevsel olmadığı görülmüştür (4.hipotez). Tanrı hakkındaki duygular semptomlara göre karşılaştırıldığında "sevgisini kaybetme korkusu, cezalandırılma korkusu, suçluluk/utanç, sıkıntı ve hüzün" duygularının işlevsel olmadığı görülmüştür. Tanrı' yı düşündüklerinde bu duyguları yüksek düzeyde yaşayanlar yüksek düzeyde semptomlara sahiptir. Anlamlı t değerlerine sahip olmamakla birlikte semptomları yüksek grubun sevgi ve huzur duygularına eğilimli oldukları; semptomları düşük grubun ise sevinç duygusuna eğilimli oldukları görülmüştür. Bu bulgulara göre; Tanrı' ya yönelik korku faktörünün psikolojik sağlık açısından işlevsel olmadığı ileri sürülebilir. Aynı şekilde yüksek günahkarlık duygusunun da işlevsel olmadığı düşünülebilir. Batson ve ark. (1993) tarafından yapılan bir çalışmada, Tanrı' ya yönelik korkuya dayanmayan, olumlu duygulara sahip bireylerin, psikolojik olarak daha sağlıklı oldukları bulgulanmıştır.

Tanrı' ya ilişkin özellikler ile semptomlar karşılaştırıldığında; psikolojik semptomları yüksek olan grubun Tanrı'yı "kusurları örten, arındıran ve keyfi

davranan" olarak algıladıkları görülmüştür. Ayrıca semptomları yüksek grubun korkutan, cezalandıran, özgür bırakan, bağışlamayan ve adaletsiz özelliklerine de bir miktar eğilimli oldukları gözlenmiştir. Cavanagh (1992) da yaptığı benzer bir çalışmada "intikam alan, muhtaç, bakıcı ve özel öğretici" Tanrı algılarının işlevsel olmadığını bulgulamıştır. Cavanagh inanan bireyin Tanrı' yı algılayış biçiminin yaşayış biçimini etkilediğini savunmaktadır. Sarot (1995) Cavanagh' ın temel fikrine tamamen katılır ve pastoral danışmanların yaşamın anlamı ile bağlantılı problemlerde uzmanlaşması ve insanların yararsız Tanrı algılarından kurtulmalarına yardım etmeye odaklanmaları gerektiğini savunur.

Tanrı düşünüldüğünde akla gelen davranışlar ile psikolojik semptomların karşılaştırıldığı varyans analizi sonucunda "dua etmek, bir iyilik yapmak, telaşa kapılıp ağlamak, kendini suçlamak, ibadet etmek, kendini cezalandırmak, şükretmek, kendine kızmak, cezalandırılmamak için af dilemek, arınmak için tövbe etmek, Tanrı' ya sığınmak ve Kur'an okumak" davranışlarından yüksek puan alan bireylerin psikolojik semptomlara sahip olma düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Bu nedenl, bu davranışların bireyin ruhsal sağlığında işlevsel olmadığı sonucu çıkarılabilir. Ayrıca psikolojik semptomları yüksek olan grubun affedici ve hoşgörülü olmak, gülümsemek, inançsızları kınamak şeklinde davranmaya biraz daha fazla eğilimli oldukları gözlenmiştir. Dua etmek ve şükretmek olumlu davranışlar olarak görünürken; bu davranışlara yüksek belirti gösteren grupta daha fazla rastlamak beklenmeyen bir sonuç olarak çıkmıştır. Aslında gerçek manada dua etmenin bireyi güdüleyici ve rahatlatıcı bir işlevi olması beklenir. James (1985) duanın Yaratıcı ile kurulan bir bağ olduğunu ve bu bağın huzur ve güven verici olduğunu savunur. Yapılan bir çalışmada, deneklerin %83ü aşırı stresli ve kaygılı

durumlarda duaya yöneldiğini; %80-90ı dua etmekle psikolojik bir rahatlama hissettiğini bildirmiştir (Koç, 2004). Bu çalışmadan elde edilen bu bulguyu, psikolojik problemler yaşayan bireylerin daha fazla dua etmeye, şükretmeye, iyilik yapmaya ve ibadet etmeye eğilimli olabileceği şeklinde yorumlamak daha doğru görülmüştür. Psikolojik olarak huzursuz oldukları yaşamlarına huzur getirmek amacı ile bu davranışlara yönelebilecekleri söylenebilir. Aynı şekilde, olumsuz benlik, depresyon gibi belirtilere sahip bireyler, kendilerini değersiz görmeye eğilimli olabileceklerinden; bu bireylerin, kendini cezalandırmak, kendine kızmak gibi olumsuz davranışlara yönelmelerinin; psikolojik durumlarının onları kendilerine yönelik olumsuz davranışlara itebileceği söylenebilir.

Yine şükretme davranışı da dinen özde yaşanan olumlu ve işlevsel bir davranış olarak sunulurken bu araştırmada işlevsiz bulunmuştur. Özdoğan (2006) şükretmeyi, içinde yaşanılan anda her ne yaşanırsa yaşansın o yaşantının olumlu yanını keşfederek, teşekkür etmek olarak tanımlar. Bir de mukayeseli şükürden bahseder. Buna göre insan başkalarının başına gelenlerin kendi başına gelmemiş olmasına şükreder. Soru formundaki "şükretmek" ifadesinin denekler tarafından böyle anlaşılmış olması da muhtemeldir. Bu nedenlerle dua ve şükür gibi özünde olumlu olan yaşantıların bir başka araştırmada derinlemesine incelenmesi gerekli görülmektedir.

Özdoğan (2005b) çalışmasında "bu dünyayı bir sınav yeri olarak algılayan bireylerin Tanrı' yı koşullu olarak sevdiklerini" bulgulamıştır. Dünyayı sınav yeri olarak algılayanların Tanrı algıları "Tanrı'nın insanları koşullara bağlı olarak sevdiği" şeklindedir. Bir sınava tabi olduğunu düşünen birey davranışlarını ödül-ceza

boyutlarına yönelik yapabilmektedir. Özdoğan' ın araştırmasına göre birey Tanrı' nın belirlediği görevleri yerine getirdiğinde huzur duyup kendini sevmekte, getiremediğinde ise sıkıntı duyup kendini kınamakta ve cezalandırmaktadır. Kendisini koşullu seven bir Tanrı algısına sahip bireylerin pişmanlığı daha ağır olabilir ve günahkarlık duygusu daha yıkıcı bir etkiye sahip olabilir. Tanrı' nın insana olumlu bir bakışı olduğunu bilmek kişinin kendisine de olumlu bakmasını sağlayabilir. Kendine olumlu bakış beraberinde kendi hatalarını anlamlandırmayı ve kendini affetmeyi getirecektir. Hatalarından kendi olgunlaşmasına hizmet edecek dersler çıkarmanın ve işlenmiş hatadan dolayı ruhsal gelişimini ketlememenin yapıcı bir eylem olduğu söylenebilir .

Sonuç olarak, araştırmanın temel ilişki hipotezleri desteklenmiştir. Bireylerin Tanrı algıları ile benlik algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip bireylerin benlik algıları, korku yönelimli Tanrı algısına sahip olanlardan daha olumlu çıkmıştır. Bireylerin günahkarlık duyguları ile Tanrı algıları ve benlik algılarının ilişkili olduğu gözlenmiştir. Korku yönelimli Tanrı algısına sahip bireylerin (Tanrı' yı cezalandıran ve affetmeyen olarak algılayanların) günahkarlık duyguları daha yüksek çıkmıştır. Benlik algıları olumsuz olan bireylerin de günahkarlık duyguları daha yüksek bulunmuştur. Bireylerin psikolojik semptomları ile yapılan analiz sonucunda; Tanrı' ya yönelik bazı atıfların işlevsel olmadığı görülmüştür. Yapılan regresyon analizleri sonucunda Tanrı algısını yordayan en güçlü değişken günahkarlık duygusu; günahkarlık duygusunun en güçlü yordayıcısı da psikolojik semptomlar olduğu görülmüştür. Tüm bu bulgular değerlendirildiğinde, elde edilen sonuçlar anlamlı bulunmuştur.

BÖLÜM VII

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın sonucunda Tanrı algısı ile benlik algısı ve günahkarlık duygusu arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Farklı özellikte ve daha geniş örneklemlerde de Tanrı algısı ile benlik algısı ve günahkarlık duygusu arasındaki ilişki sınanmalı ve bu çalışmada elde edilen bulguların geçerliği test edilmelidir. Ayrıca, ileriki çalışmalar için, Tanrı algısı ve günahkarlık duygusu ile kişilik, baş etme, umutsuzluk, psikolojik bozukluklar vs. gibi psikolojik değişkenlerin incelenmesi önerilebilir.

İnsanın özüne yakın olması Allah' a yakın olmasıdır. Çünkü insanda Tanrı' nın nefesi vardır (Sad/ 72, Hicr/ 29). Tanrı'yı tanımanın yolu kendini tanımaktan geçer. Hıristiyan kutsal metinlerinde çoğunlukla *sevgi* vurgulanır. İslam dininin de özü sevgidir; ancak kültürler içerisinde bir takım kurumlar ve geleneklerin etkisi ile dini yaşantı kuralcı, şekilci ve içi boşaltılmış hale getirilmiştir. Sevginin yerini yanlış yorumlanmış ve başka amaçlara hizmet edecek yönde değiştirilmiş olan korku almıştır. Oysa ki kutsal kitabın her suresine besmele ile başlanır. Ve besmelenin anlamı şudur: "Çok seven ve çok müşfik olan Allah' ın adıyla" (Akdemir, 2004). Kutsal metne her başlayışta Tanrı' nın sevgisini anmak çok anlamlı bir göstergedir. Tanrı' nın sevgisi gazabını geçmiştir. Ancak artık sevgi bile biçimselleştirilmiştir. Bu yozlaşmayı tedavi etmek hem toplum hem de gelecek kuşaklar açısından çok önemlidir.

Gerek aile içi gerekse aile dışından, bireye yaşamı boyunca dinle ilgili doğru-yanlış bilgiler verilir. İnançlar oluştuktan ve yerleştikten sonra değiştirilmesi oldukça zordur. Yanlış bilgiler yanlış inançlara dönüşebilir. Ülkemizde pek çok gelenek, töre veya felsefeler sanki Tanrı' nın kurallarıymış gibi verilmektedir. Batıl inançlar da bazı insanların zihinlerinde dinle bir tutulmaktadır. Bu nedenle din eğitiminde verilen bilgilerin güvenilirliği çok önemli görülmektedir. Bu kritik noktaların düzeltilmesi için doğru bir din eğitimine ihtiyaç vardır. Öncelikle doğru din adamları ve din bilimcileri yetiştirilmeli, okullardaki din kültürü ve ahlak bilgisi dersi müfredatının doğru hazırlanması ve nitelikli ve hoşgörülü öğretmenler tarafından da çocuklara verilmesi gereklidir. Bu çalışmanın din eğitimi alanında yol gösterici olması umut edilmektedir. Çocuklara yönelik din eğitiminden de önemlisi **'yetişkin eğitimi'** dir. Çünkü; okullardaki müfredatta ne kadar düzeltme yapılırsa yapılsın çocuk, bu inançları ağırlıklı olarak kendi ailesi içerisinden kazanmaktadır. Çocuğun kendine model aldığı ilk kaynak, çoğunlukla, kendi anne-babasıdır. Bu nedenle ilk önce ebeveynlere doğru bilgileri ulaştırmanın ve onları eğitmenin gerekli olduğu düşünülmektedir. Geleceğin yetişkinlerini eğitecek olan bugünün yetişkinleridir.

Araştırmadan elde edilen bulguya göre benlik algısı olumsuz olan bireylerin günahkarlık duyguları ve psikolojik semptomları yüksektir. Bireyin kendine ilişkin bakış açısı yaşamını şekillendirmektedir. "Nefsinize zulmetmeyiniz, çünkü nefsinizin de üzerinizde hakkı vardır." (Veda Hutbesi; Berki, 1987*).* Bu hadisten de anlaşılacağı gibi, insanın belki de çatışma halinde olduğu nefsinin de kişi üzerinde hakkı vardır. Bu çatışmada da aşırı gitmemek gerekir. Nefisle mücadelenin amacı tekamüldür. Yani insanın olgunlaşma yolculuğunu tamamlaması içindir. Zulüm, aşırı gitmektir. Psikanalitik kuramda yer alan benlik sistemini hatırlayacak olursak, orada Freud' un

id, ego ve süperegoyu tanımladığını görürüz. İd nefsimizse, süperego ahlaki vicdanımızdır diyebiliriz. Ancak egonun görevi uygun şartlar altında idi memnun etmektir. Sağlıklı olan, dengenin kurulmasıdır. Egoyu abartılı bir günahkarlık duygusuyla kavuran süperego benliğe zulmetmektedir. Benliğin aşırı suçlanması, eleştirilmesi, cezalandırılması uygun bir süreç değildir. Hz. Peygamber'in insanlığa son kez seslendiğinde bu mesajı vermesinin her inananın iyi değerlendirmesi gereken bir nokta olduğu düşünülmektedir.

İnanan insan Tanrı' yı sevmek, Tanrı tarafından sevilmek ve bağışlanmak ister. Günahkarlık duygusu yaşayan insanın manevi olarak huzur bulmasının önkoşulu belki de budur. Tövbe, insanın kendini affetmesi, geçmişi zihninden temizlemesi, kendini olumsuz olanlardan arındırmasıdır. Tanrı' nın bağışlamasından önce bireyin kendini bağışlaması ve tecrübelerini ruhsal olgunlaşması için kullanması gerektiğini fark etmesi önemlidir. Suçluluk duygusu bireyi olumsuzdan korur; ancak bu duygu haddini aştığında ne bireyi olumsuzdan korur ne de olumluya götürür. Bireyi kişisel yolundan çevirir. Tekamülde esas olan acı çekmek değil, acıdan ders almaktır. Bu bilgi ve farkındalıkların günahkarlık duygusunun olumsuz etkilerinden acı çeken bireylere ulaştırılması, kazandırılması önemli görülmüştür.

İnanan insanın inandığı dinin kaynaklarını araştırması, bulması, okuması ve üzerinde düşünmesi gerekir. Tanrı da insandan düşünmesini beklemektedir (En'am, 50, Hud, 24). Bu nedenle "inanıyorum" (ya da Elhamdülillah Müslüman'ım) diyen birinin mutlaka ve mutlaka Kur'an-ı Kerim'i okuması, anlamaya çalışması ve düşünmesi gerekmektedir.

Birey körü körüne inanmamalıdır. Çünkü körü körüne inanç kişiyi pasifleştirir, bastırır, kendini bulmasına ve kendini gerçekleştirmesine engel olur. Aynı zamanda da onu yanlışa sürükleyebilir. Örneğin; her cüppeliyi, sakallıyı, baş örtülüyü vs. Müslüman zannedip; araştırmadan, sorgulamadan peşinden gidebilir. Sonuçta cüppe, bulunması ve giyilmesi zor bir "aksesuar" değildir. Şunu vurgulamak gerekir ki; "**Özü yakalayamayan, şekle yakalanır**". Bilgisizce inanç önyargıları doğurur. Sevgi ile önyargı da bir arada bulunamaz. İnancı; bilgi, farkındalık ve sevgiyle oluşturmak gerekir.

Varoluşuna anlam veremeyen insan mutlu olamaz. İnsan, insan olması gereği, kendi varlığına bir anlam arar. İnançları onu bu anlam yolculuğuna itmezse, inandıkları bu anlam arayışını desteklemezse zihnindeki dini yapının işlevselliği tartışılmalıdır. Din insan için olduğuna göre dinin o insanın yaşamında olumlu işlevi olmalıdır.

Bu araştırmanın bulgularının ülkemizde yavaş yavaş bilimsel önemini kazanmaya başlayan Din Psikolojisi bilimi literatürüne katkılar sağlaması beklenmektedir. Aynı şekilde Tanrı algısı ve günahkarlık duygularının bireylerin kendilerine ilişkin algıları ve psikolojik sorunlarla ilişkisinin gösterilmesi, dinin insan yaşamında önemli bir yeri olduğu ve insanların bir takım dini gereksinimleri olduğunu da göstererek, bireylerin dini yapılarının da göz önüne alınması konusunda klinik uygulamalar alanına da önemli veriler sağlamaktadır. Bu araştırmanın hem psikoloji bilimine hem de din bilimine önemli veriler sağlaması umut edilmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen; "Tanrı algısı ile benlik algısı arasında varolan ilişki" şunu da göstermiştir: Tanrı' yı sevmek, kendini sevmektir. Kendini sevmek Tanrı' yı sevmektir. İnsan zaten Tanrısal Ruhu taşımaktadır. Bu Tanrısal Ruh nedeni ile insan değerlidir. İnanan insan kendini 'gerçek bir sevgi' ile sevdikçe Tanrı' ya sevgiyle yaklaşmaktadır. İlahi nefesi taşıması sebebi ile de aradığı her şey insanın içindedir. Mevlana "Ne ararsan kendinde ara!" diyor (Elitez, 2004). Aynı şekilde Hacı Bektaş Veli de "Hararet nardadır, sacda değildir. Keramet hırkada, tacda değildir. Her ne arar isen kendinde ara, Kudüs'te, Mekke'de, Hac'da değildir." (Kaleli, 1994) şeklinde anlatır insanın içinde sakladığı öz potansiyellerini. İnsanın bu dünyadaki en temel görevi belki de kendini bulması, tanımasıdır. Her mistik ve felsefi öğretinin öz olarak dediği de budur: **Kendini Bil, Kendini Tanı!**

ÖZET

Bu çalışmada yetişkinlikte Tanrı' ya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkarlık duygusu ilişkisine bakılmıştır. Bu amaçla ilk olarak ilgili literatür taranmış ve bilgiler amaca uygun olarak bir araya getirilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmı için ölçme araçları belirlenmiş ve seçilen örnekleme uygulanmış; veriler Windows için hazırlanan SPSS 11.0 paket programı ile araştırmacı tarafından analiz edilmiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak Tanrı Algısı Soru Formları (TA I-II), Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ), Günahkarlık Duygusu Ölçeği (GDÖ) ve Kısa Semptom Envanteri (KSE) kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 20-60 yaş arasındaki 540 yetişkin oluşturmuştur.

Elde edilen verilerin analizi sonucunda Tanrı algısı ile benlik algısı arasında ($r=.29$; $p<.01$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sevgi yönelimli Tanrı algısına sahip bireyler korku yönelimli algıları olanlardan daha olumlu bir benlik algısına sahip çıkmıştır. Tanrı algısı ile günahkarlık duygusu arasında ($r=-,33$; $p<.01$) ters yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Korku yönelimli Tanrı algısına sahip bireylerin günahkarlık duyguları daha yüksektir. Benlik algısı ile günahkarlık duygusu arasında ($r=-,35$; $p<.01$) ters yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Olumsuz benlik algısına sahip bireylerin günahkarlık duyguları daha yüksektir.

SUMMARY

In this study, we examined the relationship between God perception, self perception and guilt in adulthood. For this purpose, we first reviewed the relevant literature and systematized the related knowledge in accordence with the aim of our study. Determined assessment materials were administered to the sample. Using SPSS 11.0 package programme, collected data were analyzed by the researcher .

We used God Perception Question Forms I-II, Self Comparison Scale, Guilt Feeling Scale and Brief Symptom Inventory. Our sample consisted of 540 adults whose ages ranged from 20 to 40.

Result of our study showed that there was a significant positive correlation between God perception and self perception (r=29; p<,01). That is, we found that those individuals whose perception of God was based on love had more positive self perception then those whose God perception was based on fear. Our study also illustrated that there was a significant negative correlation between god perception and guilt (r=-,33; p<,01). In other words, the feeling of guilt had a destructive function in the individuals whose God perception was based on fear. Finally, we found a significant negative correlation between self perception and guilt (r=-,35; p<,01). Guilt feelings of individuals who had negative self perception were higher than who had possitive self perception.

KAYNAKÇA

Akdemir, S., (2000), **Kur'an ve Laiklik**, Form Yayınları, İstanbul.

Akdemir, S., (2003), **Kur'an-ı Kerim' de RHM Kökünün Art Süremli Semantik İncelemesi**, Tefsir Metinleri Ders Notu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara.

Akdemir, S., (2004), **Son Çağrı Kur'an,** Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, Ankara.

Aker, S. ve Ark., (2004), **"**Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Uzmanlık Öğrencilerinde Tükenmişlik Düzeyleri ve Benlik Saygısı" **Psikoloji, Psikiyatri, Psikofarmakoloji Dergisi**, Aralık, Cilt:12, Sayı:4.

Albayrak, A., (1995), **Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Albayrak, K., (2002), "Dinlerde Günah Kavramı ve Kurtuluş Yolları", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Ocak- Nisan, Cilt: 4, Sayı: 2, Sf:87-107.

Albee, G:,W., (1982), "Preventing Psychopathology and Promoting Human Potential", **American Psychologist**, 37: 1043-1050.

Allgood-Merten, B., Lewinsohn, P., Hops, H.; (1990), "Sex Differences and Adolescent Depression", **Journal of abnormal Psychology**, 99, 56-68. Akt: Canpolat& Ark.; (2003). Ergenlerin Kendilik Algısında Beden İmajının ve Beden Kitle Endeksinin Rolü, 3P Dergisi, Haziran, 11:(2); 143-154.

Allport, G., W., (1950), **Individual and His Religion: A Psychological Interpretation**, New York: The Macmillan Company.

Allport, G. W., (1954), **The Nature of Prejudice**. Cambridge, Mass: Addisen-Wesley.

Allport, G. W., (1968), **The Person in Psychology: Selected Essays**. Boston.

Allport, G., W. ve Ross, J.,M., (1967), "Personal Religious Orientation and Prejudice", **Journal of Personality and Social Psychology**, 5, 432-433.

Allport, G., W., Gillespie, J., M. ve Young, J., (1948), "The Religion of the Post-War College Student", **Journal of Psychology**, 25, 3-33.

Argyle M. ve Beit-Hallahmi, B., (1975), **The Social Psychology of Religion**. Routledge and Kegan Paul Ltd: London.

Arkonaç, O., (1999), **Açıklamalı Psikiyatri Sözlüğü**. İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri.

Armaner, N., (1980), **Din Psikolojisine Giriş I**, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Aslan, N., (1992), **Dini İman, Suç ve Tevbe İlişkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Ay, M.,E., (1987), **Çocuklarımıza Allah' ı Nasıl Anlatalım?**, Ensar Yayınevi, Ankara.

Aydın, A.,R., (1996), "Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8, 211-220.

Aydın, B. ve Ark., (2002), **Gelişim Psikolojisi**, SFN Tv. Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul.

Bacanlı, H., (1995), "Tanrı ve Peygamber Kavramları", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, 2, 155-163, Akt: Bacanlı, H., (2002). Psikolojik Kavram Analizleri, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Bacanlı, H., (2004), **Sosyal İlişkilerde Benlik: Kendini Ayarlamanın Psikolojisi**, MEB Yayınları, İstanbul.

Bahadır, A., (2002), "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, (Ed. Hökelekli, H.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Bahr,, H., M. ve Martin, T., K., (1983), "And Thy Neighbor as Thyself": Self-Esteem and Faith in People as Correlates of Religiosity and Family Solidarity among Middletown High School Students, **Journal for the Scientific Study of Religion,** 22 (2), 132-144.

Başar, F., (1996), **Üvey Ebeveyne Sahip Olan ve Olmayan 10-11 Yaş Grubundaki Çocukların Saldırganlık Eğilimleri ve Kendilerini Algılama Biçimlerinin İncelenmesi,** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Başıbüyük, A., (2004), "Yetişkinlerde Deprem Bilgisi ve Etkili Faktörlerin İncelenmesi", **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı: 161, Kış.

Başkara, S., V., (2002), **Özsaygının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Batson, C., D. ve Ventis, W., L., (1982), **The Religious Experience**, New York: Oxford University Pres, Akt: Watson, P., J., Morris, R.,J. ve Hood, R.,W., (1987). Antireligious Humanistic Values, Guilt, and Self-Esteem, Journal for the Scientific Study of Religion, 26(4), 535-546.

Batson, C.,D., Schoenrade, P. ve Ventis, W.,C., (1993), **Religion and the Individual: A Social Psychological Perspective**, New York: Oxford University Press.

Baumeister R.,F., ve Ark., (2003), **Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happines, or Healthier Lifestyles?**, Psychological Science in the Public Interest, Vol. 4, No.1, May, 1-44.

Beit-Hallahmi, B., (1989), **Prolegomena to the Psychological Study of Religion**, London. Akt: Güngördü, M., (2001). Allah' a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki Üzerine bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bem, D. J, (1972), "Self-perception Theory". L. Berkowitz (der.), **Advances in Experimental Social Psychology** (içinde), vol. 6, NY: Academic Press., Akt: Bacanlı, H., (2004), **Sosyal İlişkilerde Benlik: Kendini Ayarlamanın Psikolojisi**, MEB Yayınları, İstanbul.

Benson, P., Spilka, B., (1973), "God Image as a Function of Self-Esteem and Locus of Control", **Journal for the Scientific Study of Religion**, Vol. 12, No: 3, September, sf: 297-310.

Berger, E.,M., (1952), "The Relation Between Expressed Acceptance of Self and Expressed Acceptance of Others", **Journal of Abnormal and Social Psychology**, 47, 778-782.

Bergin, A.,E., (1983), "Religiosity and Mental Health: A Critical Reevaluation and Meta-Analysis", **Professional Psychology**, 14, 170-184.

Bilgili, F., M., (2005), **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, Beyan Yayınları, İstanbul.

Bilginer, M., S., (1977), **Allah ve İnsan**, Sena Matbaası, 2. Baskı, İstanbul.

Birky, I.,T & Ball, S., (1988), "Parental Trait Influence on God as an Object Representation", **Journal of Psychology**, 122: 133-137.

Bolt, M., (1977), "Religious Orientation and Death Fears", Review of Religious Research, 19 (1): 73-76.

Budak, S., (2000), **Psikoloji Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Burger, J.,M., (2006), **Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri,** Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul.

Buri, J.,R.& Mueller, R.,A., (1987), **Conceptions of Parents, Conceptions of Self, and Conceptions of God.** Paper Presented at the Convention of the APA, New York, August. Akt: Wulff, D.,M., (1996). Psychology of Religion, John Wiley& Sons, Inc, New York.

Burul, E., (2006), **Sevap ve Günah Algılarının Tutum ve Davranışlara Etkileri,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Button, E.J. ve Ark., (1996), **A prospective study of self-esteem in the prediction of eating problems in adolescent schoolgirls: questionnaire findings**. British Journal of Clinical Psychology,35:193-203. Akt: Erol A,& Ark.,(2000). Üniv. Öğr. Y. Boz., Kli. Psik., 3:147-152.

Bybee, J.,A. ve Zigler, E., (1991), "Self-Image and Guilt: A Further Test of the Cognitive- Developmental Formulation", **Journal of Personality**, 59:4, December, 733-745.

Canpolat, B.I., Örsel, S., Akdemir,A. ve Özbay, M.H., (2003), "Ergenlerin Kendilik Algısında Beden İmajının ve Beden Kitle Endeksinin Rolü", **3P Dergisi**, Haziran, 11:(2), 143-154.

Cavanagh, M., (1992), "The Perception pf God in Pastoral Counseling", **Pastoral Psychology**, 41 (2), 75-87.

Cecero, J.,J. Ve Ark., (2004), "Images of Mother, Self, and God as Predictors of Dysphoria in Non- Clinical Samples", **Personality and Individual Differences**, 36: 1669- 1680.

Certel, H., (2003), **Din Psikolojisi**, Andaç Yayınevi, Ankara.

Chartier, M.,R.& Goehner, L.,A., (1977), A Study of the Relationship of Parent-Adolescent Communication, Self-Esteem, and God Image, **Journal of Pyschology and Theology**, 22: 352-371.

Cobs, A., Aurla, P.,L., Purkey, W.,W., (1972), **Helping Relationships**, Boston, Allyn and Bacon Inc., Akt: Önen, F., (1989). Kişinin Kendini Kabulü ile Başkaları Tarafından Kabulü Arasındaki İlişki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Cüceloğlu, D., (1993), **İnsan ve Davranışı**, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Çelik, A.H., (2003), **Kur'an' da Günah ve Günahkar Toplum**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Çuhadaroğlu, F.,Ç., (1994), "Gençlerde Benlik Saygısı İle İlgili Bir Araştırma", **VIII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları Kitabı** içinde, 1996, TPD Yayınları, Ankara.

Demaria, T. ve Kassinove, H., (1988), "Predicting Guilt from Irrational Beliefs, Religious Affiliation and Religiosity", **Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy**, 6, 259-272.

Dinç, F., (1992), **Cinsiyetleri Farklı Lise Öğrencilerinin Benlik Algı Düzeylerinin Özsaygı Düzeylerine Etkisi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Doğan, O. ve Ark., (1994), "Aktif Sosyal Etkinliklere Katılmanın Beden İmgesi ve Benlik Saygısına Etkisi", **Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi**, 2 (1): 33-38.

Elitez, Z., (2004), **Mevlana'dan Altın Öğütler**, Kozmik kitaplar, İstanbul.

Elkind, D., (1961), "The child's consept of his religious denomination I. The Jewis Child"., **Journal of Genetic Pyschology**, 99, s. 209-225.

Ellis, A., (1962), **Reason and Emotion in Psychotherapy Secaucus**, New Jersey, Lyle Stuart. Akt: Watson, P., J., Morris, R.,J. Ve Hood, R.,W., (1987). Antireligious Humanistic Values, Guilt, and Self-Esteem, Journal for the Scientific Study of Religion, 26(4), 535-546.

Enç, M., (1980), **Ruh Bilimleri Terimleri Sözlüğü**, 2. Basım, TDK Yayını, Ankara.

Epstein, S., (1973), "The Self-Concept Revisited: Or a Theory of a Theory", **American Psychologist**, 28, 404-416., Akt: Bacanlı, H., (2004), **Sosyal İlişkilerde Benlik: Kendini Ayarlamanın Psikolojisi**, MEB Yayınları, İstanbul.

Erikson, E., (1984), **İnsanın Sekiz Çağı**, Çev: Üstün, B., Şar, V., 1. Baskı, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

Erol, A, ve Ark., (2000), "Üniversite Öğrencilerinde Yeme Bozukluğu Belirtilerini Yordayıcı Olarak Kontrol Odağı ve Benlik Saygısının Karşılaştırılması", **Klinik Psikiyatri**, 3:147-152.

Erol, A., Toprak, G. ve Yazıcı, F., (2002), "Üniversite Öğrencisi Kadınlarda Yeme Bozukluğu ve Genel Psikolojik Belirtileri Yordayan Etkenler", **Türk Psikiyatri Dergisi**, 13(1), 48-57.

Evrim, S., (1970), **Psikoloji açısından suçluluk sorunu ve psiko sosyolojik izahı denemesi.** İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Exline, J.J., (2003), **"**Anger Toward God: A Brief Overview of Existing Research", **Psychology of Relıgıon Newsletter - Apa Dıvısıon**, Vol. 29, No:1, Winter 2003-2004, 1-8.

Fehr, L.,A. ve Stamps, L.,E., (1979), "The Mosher Guilt Scales: A Construct Validity Extension", **Journal of Personality Assessment**, 43, 257-260.

Fischer, L. ve Richards, P.,S., (1998), "Religion and Guilt in Childhood", (Ed.) Bybee, J., **Guilt and Children**, London: Academic Press.

Flakol, D.A., (1974). "Self-esteem, Psychological Adjustment, and İmages of God". Paper presenten at the 1974 Convention of the **Society for the Scientific Study of Religion**, Washington, D.C., October 26.

Foster, R.,A. & Keating, J.P., (1992). *Measuring Androcentrism in the Western God-Concept,* Journal for the Scientific Study of Religion, 31(3): 366- 375.

Foster, R.,A., Babcock, R.L., (2001). **God as a Man Versus God as a Woman: Perceiving God as a Function of the Gender of God and the Gender of the Participant,** International Journal for the Psychology of Religion, Vol. 11, No. 2, Pages 93-104

Fowler, J., W., (1981), **Stages of Faith :The psychology of Human Development and the Quest for Meaning**, Harper and Row, San Francisco.

Francis, L., (1985), "Personality and Religion: Theory and Measurement" in **Advanced in Psychology and Religion**. (ed. Brown, L., B.) Oxford, Pergamon. Akt: Ekşi, H. (2002). "Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, (Ed. Hökelekli, H.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Freedman& Ark, (2003), **Sosyal Psikoloji**, Çev: Dönmez, A., 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Fromm, E., (1986), **Kendini Savunan İnsan**, Çev.: Arat, N., Onur Basımevi, 2, Basım, İstanbul.

Fromm, E., (1993), **Erdem ve Mutluluk**, Çev: Yörükan, A., Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Fromm, E., (2003), **Sahip Olmak Ya Da Olmak**, Çev: Arıtan, A., Arıtan Yayınları, İstanbul.

Fromm, E., (2004), **Psikanaliz ve Din**, Çev: Arıtan, A., Arıtan Yayınları, İstanbul.

Gall, T.,L., (2004), "Relationship with God and the Quality of Lifa of Prostate Cancer Survivors", **Quality of Life Research**, 13: 1357- 1368.

Gazali, E. M., (1975), **İhya-u Ulumiddin**. Çev: Müftüoğlu, M.A., Tuğra Neşriyat, İstanbul.

Gençtan, E., (1981), **Psikanalize ve Sonrası**. Hür Yayınları. İstanbul.

Genia, V. ve Shaw, D.,G., (1991), "Religion, Intrinsic-Extrinsic Orientation, and Depression", **Review of Religious Research**, 32, 274-283.

Gezici,M., Güvenç, G., (2003), "Çalışan Kadınların ve Ev Kadınlarının Benlik-Algısı ve Benlik Kurgusu Açısından Karşılaştırılması", Türk Psikoloji Dergisi, 18(51), 1-14.

Gilchrist, J., (1993), **Evet Kitab-ı Mukaddes Tanrı' nın Sözüdür**, Çev: Ekinci, L., İstanbul, Akt: Yıldırım, M.,H., (1996). Yahudilik ve Hıristiyanlık' ta Tanrı İsim ve Sıfatları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Goldman, R., (1964), **Religious Thinking from Childhood to Adolescence**, Seabury Press, New York,

Gorsuch, R.,L., (1988), "Psychology of Religion", **Annual Review of Psychology**, 39, 201-221.

Goswick, R., A. & Jones, W., (1981), "Loneliness, Self Concept, and Adjustment", **The Journal of Psychology**, 107: 237-240.

Gölge, Z.,B., (2005), "*Cinsel Travma Sonrası Oluşan Ruhsal Sorunlar",* **NöroPsikiyatri Arşivi**, 42(1-4), 19-28.

Güleç, Y., (2002), **Ergenlerin öfke yaşantıları, benlik algıları ve akademik başarı ilişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Günay, Ü., (1999), **Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat**, Dergah Yayınları, İstanbul, Akt: Mehmedoğlu, A., U., 1999. Dind. ve Dind. Olm. Kiş. Üz. Karş. Bir Araşt., Yay. Dr. Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Güngör, D., (1998), "Benlik Karmaşıklığı", **Türk Psikoloji Yazıları**, 1(1), 81-92.

Güngördü, M., (2001), **Allah' a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki Üzerine bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Gürses, İ., (2002), "Dindarlık ile İlgili Tutumlar ve Otoriteryen Kişilik İlişkisi", **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, (Ed. Hökelekli, H.), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

Hadaway, C. K., (1979), "Life Satisfaction and Religion: A Reanalysis", **Social Forces**, 57, 636-643.

Haktanır G. ve Baran G (1998), "Gençlerin Benlik Saygısı Düzeyleri ile Anne Baba Tutumlarını Algılamalarının İncelenmesi", **Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi,** Cilt 5, Sayı 3, Sf: 134-141.

Hammersla, J.,F., Andrews- Qualls, L.,C.& Frease, L.,G., (1986), "*God Concepts and Religious Commitment Among Christian University Students"*, **Journal for the Scientific Study of Religion**, 25(4): 424-435.

Harter, S., (1999), **The Construction of the Self.** The Guilford Pres, New York. Akt: Canpolat& Ark., (2003). Ergenlerin Kendilik Algısında Beden İmajının ve Beden Kitle Endeksinin Rolü, 3P Dergisi, Haziran, 11:(2), 143-154.

Hartz, G.,W. ve Everett, H.,C., (1989), "Fundamentalist Religion and its Effect on Mental Health", **Journal of Religion and Health**, 28, 207-217.

Herek, G.M. (1987), "Religion and Prejudice: A Comparison of Racial and Sexual Attitudes". **Personality and Social Psychology Bulletin***, 13* (1), 56-65.

Hodgson, J.,W. ve Fitcher, J.L., (1979), "Sex Differences in Identity and Intimacy Development in College Youth", **Journal of Youth and Adolescence**, 8, 37-50, Akt: Cüceloğlu, D., (1993), **İnsan ve Davranışı**, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hoffman, S., Laub, B. ve Zim, S., (1990). "Collaboration of Clergy and Psychotherapists in Treating Psychiatric Patients", **Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences**, 27, 180-185.

Hood, R.,W. Jr., (1992), "Sin and Guilt in Faith Traditions: Issues for Self-Esteem." (Ed.) Schumaker, J.,E., **Religion and Mental Health**, Ozford: Oxford Press.

Hood, R.,W. ve Ark., (1966), "Dini Gelişim Kuramları", Çev: Karacoşkun, M.,D., (2004). **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, IV (2004), Sayı:4, Sf: 205-211.

Horney, K., (1994), **Psikanalizde Yeni Yollar**, Çev: Budak, S., Öteki Yayınevi, Ankara.

Hökelekli, H., (1992), "Ölümle ilgili tutumların dinî davranışla ilişkisi üzerine bir araştırma (1)". **U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4:57-85.

Hökelekli, H., (1998), **Din Psikoloji**, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1998.

Hutsebaut, D. ve Verhoeven, D., (1995), "Studying Dimension of God Representation: Choosing Closed or Open-Ended Research Questions", **International Journal for the Psychology of Religion**, 5, 49-60.

Işık, İ., (2003), **Sanayide Çalışan, Sokakta Çalışan ve Çalışmayan 9-15 Yaş Arası Çocuklarda Öz Kavramının İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

İşcan, C., (1995), **Kendilik Ruhbilimi**, Compos Mentis Yayınları, 1. Basım, Ankara.

James, W., (1952), **The Principles of Psychology**, Chicago: Encyclopedia Britannica; Akt: Bacanlı, H., (2004), **Sosyal İlişkilerde Benlik: Kendini Ayarlamanın Psikolojisi**, MEB Yayınları, İstanbul.

James, W., (1985), **The Varieties of Religious Experience**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England.

Jones, W.,H., Kugler, K. ve Adams, P., (1995), "Adult Transgressions and the Experience of Guilt", (Ed.) Ficher, K ve Tangney, J.,P., **Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride: Empirical Studies of Self-Conscious Emotions**, New York: Guilford.

Jussim, L., (1986), "Self-Fulfilling Prophecies, A Theoretical and İntegrative Review", **Psychological Review**, 93, 429-445; Akt: Bacanlı, H., (2004), **Sosyal İlişkilerde Benlik: Kendini Ayarlamanın Psikolojisi**, MEB Yayınları, İstanbul.

Justice, W.,G.& Lambert, W., (1986), "A Comparative Study of the Language People Use to Describe the Personalities of God and Their Eaerthly Parents", **Journal of Pastoral Care**, 40: 166-172.

Kağıtçıbaşı, Ç., (1996b), "Özerk İlişkisel Benlik: Yeni Bir Sentez", **Türk Psikoloji Dergisi**, 37, 36-43.

Kağıtçıbaşı, Ç., (1999), **Yeni İnsan ve İnsanlar**, Evrim Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul.

Kahoe, R.,D. ve Dunn, R.,F., (1975), "The Fear of Death and Religious Attitudes and Behavior", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 14: 379-382.

Kaiser, D., L., (1991), "Religious Problem Solving Styles and Guilt", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 30 (1), 94-98.

Kaleli, L., (1994), **Alevi-Sünni İnancında Yunus, Mevlana ve Hacı Bektaş Gerçeği**, Alev Yay., 2. Basım, İstanbul.

Karacan, E., İşcan, C. ve Şener, Ş., (1998), "Klinik ve Terapi Sürecinin Kendilik Psikolojisi Açısından Değerlendirilmesi: Bir Ergen Olgu Sunumu", **Klinik Psikiyatri**, 1: 51-55.

Karadağ, H., (2002), **Ergenlerde Kendilik Algısının Demografik Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı, Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Karaer, Ş. Ve Ark., (2004), "Sivas İl Merkezinde Alkol Kötüye Kullanımı ve Bağımlılığı Olanlarda Kişilik Bozuklukları, Benlik Saygısı ve Aile İşlevleri", **Psikoloji, Psikiyatri, Psikofarmakoloji Dergisi**, Mart, Cilt:12, Sayı:1.

Kargı, E., (2002), **Okulöncesi Öğretmenliği Programında Okuyan Üniversite Öğrencilerinin Benlik Algıları ile Mesleki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Katar, M., (1993), **İlahi Dinlerde Tövbe Anlayışı Üzerine Bir Araştırma**., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Kaya, M. & Ark., (1998), "Benliğin Gelişimi ve Kendini Gerçekleştirme", **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi**, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Kelly, G.,A., (1955), **The Psychology of Personal Constructs**, New York: Norton, Akt: Burger, J.,M., (2006). *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*, Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul.

Kennedy, J., E., (1999), **Religious Guilt and Fear, Well-Being, and Fundamentalism**, Basılmamış Makale.

Kılıç, S., (1984), **Kur' an' da Günah Kavramı**, Hibaş Yayınevi, Konya.

Kirkpatrick L.,A. ve Shaver, P.,R., (1990), "Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion", **Journal for the Scientific Study of Religion,** 29 (3), 315-334.

Kirkpatrick L.,A. ve Shaver, P.,R., (1992), "An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief", **Personality and Social Psychology Bulletin**, 18 (3), 266- 275.

Kirkpatrick L.,A., (1997), "A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Style", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 36 (2), 207-217.

Kirkpatrick L.,A., (1998), "God as a Substitute Attachments Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students", **Personality and Social Psychology Bulletin**, 24 (9), 961-973.

Koç, M., (2004), "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Algılarının Ruh Sağlığına Etkileri Üzerine Bir Alan Araştırması", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi** Dergisi, 10, 115-157.

Kohut, H., (1991), "The Search For The Self", Ornstein, P.,E. (ed.) **Selected Writings of H. Kohut: 1978- 1981** içinde. International Universities Pres, Connecticut.

Komisyon, (1982), **Büyük Sözlük**, Ansiklopedik Yayıncılık, Birinci Baskı, İstanbul.

Köker, S., (1997). **Kimlik Duygusunun Kazanılması Açısından Ergenlerin, Genç Yetişkinlerin ve Yetişkinlerin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Köknel, Ö., (1994), **Yaşamın Zaferi**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.

Köknel, Ö., (1995), **Korkular, Takıntılar, Saplantılar**, Altın Kitaplar Yayınevi, 3. Basım, İstanbul.

Köktaş, M., E., (1993), **Türkiye' de Dini Hayat, İzmir Örneği**, İstanbul, Akt: Mehmedoğlu, A., U., 1999. Dind. ve Dind. Olm. Kiş. Üz. Karş. Bir Araşt., Yay. Dr. Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Krech, D. ve Crutchfield, R.S., (1980), **Sosyal Psikoloji**, Çev: Güngör, E., Ötüken Yayınları, İstanbul.

Kugler, K. Ve Jones, W.,H., (1992), On Conceptualizing and Assessing Guilt, Journal of Personality and Social Psychology, 62, 318-327.

Kuğu, N. ve Ark., (2002), "Üniversite Öğrencilerinde Yeme Bozukluklarının Yaygınlığı ve Yeme Bozukluğu Olanlarda Benlik Saygısı, Aile İşlevleri, Çocukluk Çağı İstismarı ve İhmalinin Araştırılması", **Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi (3P)**, Eylül, Cilt: 10, Sayı: 3, Sf: 255-266.

Kuhn, M.,H. ve McPartland, T., (1954), "An Empirical Investigation of Self Attitudes", **American Sociological Review**, 19, 68-76, Akt: Kağıtçıbaşı, Ç., (1999). Yeni İnsan ve İnsanlar, Evrim Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul.

Kuzgun, Y., (1983), "Benlik ve İdeal Benlik Kavramlarının "Tercih Edilen Meslek" Kavramı İle İlişkisi", **A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 1-9, Ankara.

La Voie, J., C., (1994), "Identity in Adolescence: Issues of Theory, Structure and Transition", **Journal of Adolescense**, 17, 17-28.

Lawrence, D., (2000), **Building Self-esteem With Adult Learners**, Paul Chapman Publishing, 1. Publishhed, London, Great Britain.

Lawrence, R.T., (1997), "Measuring the Image of God: The God Image Questionnaire and the God Image Scales", **Journal of Psychology and Theology**, 25: 214-226.

Lee, C.& Early, A., (2000), "Religosity and Family Values: Correlates of God-Image in a Protestant Sample", **Journal of Psychology and Theology**, Vol: 28, No:3, 229-239.

Levinson, D.,J., (1986), "A Conception of Adult Development", **American Psychologist**, 41, 3-13 , Akt: Onur, B., (2004). *Gelişim Psikolojisi, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, İmge Kitabevi Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.

Lindijer, C., (1990), **Belden van God, Orientaties op het Denken en Spreken over God in onze tijd**, 's-Gravenhage: Meinema, Akt: Louw, D.,J., (1998). "God as Friend": Metaphoric Theology in Pastoral Care, Pastoral Psychology, Vol. 40, No. 4, 233-242.

Lindsay-Hartz, J., (1984), "Contrasting Experiences of Shame and Guilt", **American Behavioral Scientist**, 27, 689-704.

Linville, P.W., (1982), "The Complexity-Extremity Effect and Age-Based Stereotyping", **Journal of Personality and Social Psychology**, 42, 193-211., Akt: Güngör,D., (1998). Benlik Karmaşıklığı, Türk Psikoloji Yazıları, 1(1), 81-92.

Linville, P.W., (1985), "Self-Complexity and Affective Extremity: Don't Put All of Your Eggs in One Cognitive Basket", **Social Cognition**, 3, 94-120., Akt: Güngör,D., (1998). Benlik Karmaşıklığı, Türk Psikoloji Yazıları, 1(1), 81-92.

Louw, D.,J., (1998), "God as Friend": Metaphoric Theology in Pastoral Care", **Pastoral Psychology**, Vol. 40, No. 4, 233-242.

Luythen, P., Corveleyn, J. ve Fontaine, J.,R., (1998), "The Relationship between Religiosity and Mental Health: Distinguishing between Shame and Guilt", **Mental Health, Religion, and Culture,** 1, 165-184.

Magni, K.,G., (1973), The Fear of Death: Studies of Its Character and Concomitants. İçinde: Brown, L.,B. (ed.) Psychology and Religion, Baltimore: Penguin.

Maltby, J., (2005), "Protecting the Sacred and Expressions of Rituality: Examining the Relationship Between Extrinsic Dimensions of Religiosity and Unhealty Guilt", **Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice**, 78, 77-93.

Mardin, Ö.,F., (1951), **Hadis-i Şerifler**, İlahiyat Külliyatı, Nur Basımevi, İstanbul.

Markus, H., (1977), **"**Self-schemata and Processing Information About the Self", **Journal of Personality and Social Psychology**, 35, 63-78, Akt:Bacanlı, H., (2004), **Sosyal İlişkilerde Benlik: Kendini Ayarlamanın Psikolojisi**, MEB Yayınları, İstanbul.

Mehmedoğlu, A., U., (1999), **Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı bir Araştırma (İstanbul Örneği)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Muştu, Ş., (1990), **Akademisyen ve Yüksek Öğrenim Mezunu Çalışmayan Kadınların Kendilerini ve Annelerini Algılamaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Müslim, E.H.H. (1992), **Sahihi Müslim**. İstanbul., Çağrı Yayınları.

Nelsen, H.,M. ve Kroliczak, A., (1984), "Parental Use of the Threat 'God will Punish': Replication and Extension", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 23,267-277.

Neugarten, B., (1975), "Adult Personality: Toward a Psychology of the Life Cycle", Sze, W.,C., **Human Life Cycle** içinde, New York, Jason Aranson.

Noffke, J.,L. ve McFadden, S., H., (2001), "Denominational and Age Comparisons of God Concepts", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 40: 4, 747-756.

Omwake, K. , (1954), "The Relationship Between Acceptance of Self and Acceptance of Others Shown by Three Personality Inventories", **Journal of Consulting Psychology,** 18, 443-446.

Onur, B., (2004), **Gelişim Psikolojisi, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm**, İmge Kitabevi Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara.

Oser, F.,K., (1991), "The Development of Religious Judgment". F.K. Oser & W.G. Scarlett (Eds.): **Religious Development in Childhood and Adolescence**, içinde. Series: New Directions for Child Development, no. 52. San Francisco: Jossey-Bass.

Öcek, H., (1992), **Çocuk Sahibi Olma Bakımından Farklı Konumdaki Kadınların Benlik Algılarının Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Önen, F., (1989), **Kişinin Kendini Kabulü ile Başkaları Tarafından Kabulü Arasındaki İlişki**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özbay, M. H. ve Ark., (2002), "Psikiyatri Polikliniğine Başvuran Ergenlerde Kendilik Algısı İle Demografik Değişkenlerin Etkileşimi: Kontrollü Bir Çalışma", **Psikoloji, Psikiyatri, Psikofarmakoloji Dergisi**, Mart, Cilt:10, Sayı:1.

Özbaydar, B., (1970), **Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, Baha Matbaası, İstanbul.

Özdoğan, Ö, (2005a), **İsimsiz Hayatlar**. Ankara, Lotus Yayınevi.

Özdoğan, Ö, (2005b), "İnsan Allah İlişkisi", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7, Sayı: 21, Sf: 135-161.

Özdoğan, Ö, (2006), **Mutluluğu Seçiyorum**, Lotus Yayınevi, Ankara.

Özdoğan, Ö, (2007), **Din Psikolojisi Ders Notu**, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi.

Özkalp, E. ve Ark., (1991), **Davranış Bilimlerine Giriş.** Anadolu Üniversitesi Yayın, No:173, AÖF Yayınları No:75, Eskişehir.

Özmen, M., E., (1996), **Okuyan ve Çalışan Gençlerin Benlik Kavramı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Bursa.

Öztürk, M.,O., (1998), **Psikanaliz ve Psikoterapi**, 3. Baskı, Bilimsel Tıp Yayınevi, Ankara.

Öztürk, Y., N., (1991), **İslam'da Büyük Günahlar**, Hürriyet Ofset, İstanbul.

Park, C., Cohen, L.,H., Herb, L., (1990), "Intrinsic Religiousness and Religious Coping as Life Stres Moderators for Catholics Versus Protestants", **Journal of Personality and Social Psychology**, Vol. 59, No. 3, 562-574.

Peker, H., (2003), **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, İstanbul.

Pepitone, A., (1987), "The Role of Culture in Theories of Social Psychology". Kağıtçıbaşı, Ç. (Ed.), **Growth and Process in Cross-Cultural Psychology**, Lise, Netherlands: Swets and Zeitlinger, Akt: Kağıtçıbaşı, Ç., (1999). Yeni İnsan ve İnsanlar, Evrim Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul.

Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Sears, D. O., (2000), **Social Psychology**, Tenth edition. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Pingleton, J.,P., (1989), "The Role and Function of Forgiveness in the Psychotherapeutic Process", **Journal of Psychology and Theology**, 17, 27-35.

Pratt, J., B., (1920), **The Religious Consciousness**, New York: The Macmillan Company, Akt: Yaparel, R., (1987). Yirmi- Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Püsküllüoğlu, A., (2004), **Arkadaş Türkçe Sözlük**, Arkadaş Yayınevi, 8. Baskı, Ankara.

Quiles, Z.,N. ve Bybee J., (1997), "Chronic and Predispositional Guilt: Relations to Mental Health, Prosocial Behavior, and Religiosity", **Journal of Personality Assessment**, 69 (1), 104-126.

Richards, P.,S., (1991), "Religious Devoutness in College Students: Relations with Emotional Adjustment and Psychological Separation from Parents", **Journal of Counseling Psychology**, 38, 189-196.

Rizzuto, A.,M., (1974), "Object Relations and the Formation of the Image of God", **British Journal of Medical Psychology**, 47: 83-99.

Roof, C.,W. ve Roof, J.,L., (1984), "Review of the Polls: Images of God among Americans", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 23, 201-205.

Rosenberg, M., (1965)., **Scociety and the Adolescent Self-İmage**. Priceton University Pres, Akt: Çuhadaroğlu, F., (1994). Gençlerde Benlik Saygısı İle İlgili Bir Araştırma, VIII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları Kitabı içinde, 1996, TPD Yayınları, Ankara.

Rousseau, J.J., (1982), **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, Çev: İleri, N., Say Yayınları, İstanbul.

Sampson, E.E., (1988), "The Debate on Individualizm: Indigenous Psychologies of the Individual and Their Role in Personal and Societal Functioning", **American Psychologist**, 43, 15-22, Akt: Kağıtçıbaşı, Ç., (1999). Yeni İnsan ve İnsanlar, Evrim Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul.

Sampson, E.E., (1989), "The Challenge of Social Change for Psychology: Globalization and Psychology's Theory of the Person", **American Psychologist**, 44, 914-921, Akt: Kağıtçıbaşı, Ç., (1999). Yeni İnsan ve İnsanlar, Evrim Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul.

Sarot, M., (1995), Pastoral Counseling and the Compassionate God, Pastoral Psychology, 43 (3), 185-189.

Satılmış, G. ve Seber, G., (1989), "Yetiştirme Yurdunda Yaşayan Ergenlerde Benlik Saygısı", **Psikoloji Dergisi**, Kasım, Cilt 7, Sayı 23, 68-78.

Savaşır, I. ve Şahin, N.,H. (Ed.), (1997), **Bilişsel ve Davranışçı Terapilerde Değerlendirme: Sık Kullanılan Ölçekler**, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.

Savi, F., (1999), **Ergenlerde Duygusal İstismar ile Benlik Algısı ve Genel Kaygı Düzeyi Arasındaki İlişki**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Sayıl, M., Güre, A. ve Uçanok, Z., (2002), "Ergenliğe Geçişte Bilgilendirmenin Ergenin Bilgi Düzeyi ve Benlik Algısına Etkisi", **Türk Psikoloji Dergisi**, 17 (50), 47 - 58

Sayıl, M., (1999), **Gelişim Psikolojisi Ders Notları**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Sezen, A., (2002), **Dinin Önyargılar Üzerindeki Çift Yönlü Etkileri**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Sezen, Y., (1993), **Türk Toplumunda Laiklik Anlayışı**, İstanbul, Akt: Mehmedoğlu, A., U., 1999. Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Shoenfeld, E., (1978), "Image of Man. The Effect of Religion on Trust", **Review of Religious Research**, 21, 61-67.

Siyez, D., M., (2003), **Duygusal İstismara Maruz Kalan ve Kalmayan Ergenlerin Benlik Algıları ile Depresyon ve Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Smith, C.,B., Weigert, A.,J. ve Thomas, D.,L., (1979), "Self-Esteem and Religiosity: An Analysis of Catholic Adolescents from Five Cultures", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 18(1), 51-60.

Smith, M.B., (1994), "Selfhood at Risk: Post-Modern Perils and the Perils of Post-Modernism", **American Psychologist**, 49, 405-411., Akt: Kağıtçıbaşı, Ç., (1999). Yeni İnsan ve İnsanlar, Evrim Yayınevi, 10. Baskı, İstanbul.

Spencer, M.,B. ve Adams, C.,M., (1990), "Identitity Process Among Racial and Etnic Minority Children in America", **Child Development**, 61, 290- 310.

Spilka, B., Addison, J. ve Rosensohn, M., (1975), "Parents, Self, and God: A Test of Competing Theories of Individual-Religion Relationships", **Review of Religious Research**, Vol. 16: No. 3, Spring, 154-165.

Steketee, G. Quay, S. ve White, K., (1991), "Religion and Guilt in OCD Patients", **Journal of Anxiety Disorders**, 5, 359-367.

Sukan, M. ve Maner, F., (2006), "Virtiligo ve Kronik Ürtiker Hastalarında Kendilik Saygısı", **Psychiatry in Turkiye**, Vol.8, No: 2, 93-97.

Şahin, A., (1992), **Öğretmen Lisesi Öğrencilerinin Benlik Algısı ile Mesleki Benlik Algısı Arasındaki Bağdaşım**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şahin, N., H., Durak, A. ve Şahin, N., (1993), ***Bir Grup Banka Personelinde İşdoyumu ve Stres*****,** Basılmamış Araştırma Raporu.

Şahin, N.,H. ve Durak, A.,(1994), "Kısa Semptom Envanteri: Türk Gençliği için Uyarlaması", **Türk Psikoloji Dergisi**, 9(31),44-56.

Şenel, M., (1998), **Ortaöğretim Gençliğinde Günah ve Tevbe Kavramı Üzerine Bir Alan Araştırması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şentürk, H., (1997), **Din Psikolojisi**, Esra Yayınları, Konya.

Şerif, M. (1996), **Sosyal Psikolojiye Giriş**, Çev: Atakay, M., Yavuz, A., Sosyal Yayınlar, İstanbul.

Tangney, J., P., (1991), "Moral Affect: The Good, the Bad, and the Ugly", **Journal of Personality and Social Psychology**, 61, 598-607.

Tangney, J.,P. ve Ark., (1992), "Shamed into Anger? The Relation of Shame and Guilt to Anger and Self-Reported Aggression", **Journal of Personality and Social Psychology**, 62, 669-675.

Taylor S.E., Peplau, L.A. ve Sears, D.O., (2000), **Social Psychology**, Prentice Hall New Jersey.

Taysi, E., (2000), **Benlik Saygısı, Arkadaşlardan ve Aileden Sağlanan Sosyal Destek: Üniversite Öğrencileriyle Yapılan Bir Çalışma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

TDV **İslam Ansiklopedisi**, (2003), Türk Diyanet Vakfı Yayın, Matbaacılık ve Tic. İşletmesi, Ankara.

TenElshof, J.,K., ve Furrow, J.,L., (2000), "The Role of Secure Attachment in Predicting Spiritual Maturity of Students at a Conservative Seminary", **Journal of Psychology and Theology**, 28 (2), 99-108.

Terbaş, O., (2004), "Kendilik Psikolojisi Kuramına Göre Kendilik Bozuklukları: Bir Olgu Sunumu", **Türk Psikiyatri Dergisi**, 15(1): 70-76.

Tisdale, T. C. ve Ark., (1997), "Impact of treatment on God image and personal adjustment, and correlations of God image to personal adjustment and object relations development", **Journal of Psychology and Theology**, *25,* 227-239.

Topçu, N., (1949), **Ruhbilim**, Üçler Basımevi, İstanbul.

Toplamacıoğlu, M., (1962), "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi", **AÜİFD**, X, Sf: 141-151.

Tunç, C., (1981), "Tövbe Hakkında Bazı Meseleler", **AÜİF Dergisi**, 24, 1981,-389-412.

Tunç, E., (2000), **Yetiştirme yurdunda kalan ergenlerle ailesiyle kalan ergenlerin benlik algıları bakımından karşılaştırılması,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (1988), Cilt:1, Sf: 584, TDK Yayınları.

Uluğtekin, S., (1985), "Hükümlü Çocukların Benlik Tasarımlarıyla Yeniden Toplumsallaşmaya Yatkınlıkları Arasındaki İlişkiler", **XX. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları**, Mimeroy Ofset, İstanbul.

Ünal, G., (2004), "Bir Grup Üniversiteli Gençte Çekingenlik, Aleksitimi ve Benlik Saygısının Değerlendirilmesi", **Klinik Psikiyatri**, 7, 215-222.

Vergote, A., (1966), **Psycholie Religieuse**, Psychologie et Sciences Humaines, Deuxieme Edition, Bruxelles. Akt: Yapıcı, A., (1996). Dini Yaşayışta Tövbeye Din Psikolojik Bir Yaklaşım, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Vergote, A., (1999), **Din, İnanç ve İnançsızlık**, Çev. Uysal, V., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

Waetjen, W., B., Schuerger, J., M.& Schwartz, E., B., (1979), "Male and Female Managers: Self-Concept, Success, and Failure", **The Journal of Psychology**, 103: 87-94.

Wallinghton, S.A. (1973), "Consequences of Transgression: Self-Punishment and Depression", **Journal of Personality and Social Psychology**, 28, 1-7. Akt: Freedman, J.L., Sears, D.O., Carlsmith, J.M. (2003). *Sosyal Psikoloji*. Çev. Dönmez, A., 4. Baskı, Ankara, İmge Yayınları.

Waterman, A. S., & Archer, S. L. (1990), "A Life-Span Perspective on Identity Formation: Developments in Form, Function, and Process". In P. Baltes, D. Featherman, & R. Lerner (Eds.), **Life-span development and behavior** (Vol. 10,). Hillsdale NJ: Erlbaum.

Watson, P.,J., Morris, R.,J. ve Hood, R.,W., (1987), "Antireligious Humanistic Values, Guilt, and Self-Esteem", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 26(4), 535-546.

Watson, P., J., Morris, R.,J. ve Hood, R.,W., (1988), "Sin and Self-Functioning, Part 2: Grace, Guilt, and Psychological Adjustment", **Journal of Psychology and Theology**, 16, 270-281.

Watson, P., J., Morris, R.,J. ve Hood, R.,W., (1989), "Sin and Self-Functioning, Part 4: Depression, Assetiveness, and Religious Commitments", **Journal of Psychology and Theology**, 17, 44-57.

Watson, P.,J. ve Ark., (1988), "Sin, Depression, and Narcissism", **Review of Religious Research**, 29, 295-305.

Wulff, D.,M., (1997), **Religion: Classic and Contemporary**, London: John Wiley.

Yanbastı, G., (1996), **Kişilik Kuramları**, **Ders Kitabı**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Bornova, İzmir.

Yaparel, R., (1987), **Yirmi- Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yapıcı, A., (1996), **Dini Yaşayışta Tövbeye Din Psikolojik Bir Yaklaşım**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Yapıcı, A. ve Kayıklık, H., (2005), "Dinsel Eğilimle Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, Sf: 413-426.

Yavuz, K., (1998), **Günümüzde Din Eğitimi**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana.

Yıldız, M. (1998), **Dinî Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma,** Basılmamış Doktora Tezi, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yıldız, M., (2001), **"**Dindarlık ve Ölüm Kaygısı: Tasavvufi Yaklaşım ve Günümüz Üniversite Öğrencileri", **Journal of Religious Culture**, No. 43b, Sf: 2-7.

Yılmaz, A., (1998), "Tek Ebeveynli ve İki Ebeveynli Ailelerden Gelen Üniversite Öğrencilerinin Kendilik İmgesi", **Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi** 1998 - Cilt 5 Sayı 3 Sayfa 142-150

Yılmaz, A., (2001), "Çocukların Algıladığı Anne Baba Arasındaki Uyum, Anne Baba Tutumu ve Benlik Algısı Arasındaki İlişkiler", **Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi** - Cilt 8, Sayı 2, Sf: 85-93.

Yiğit, F.,Ö., (1998), **Meslek Lisesi Öğrencilerinin Ben Durumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yörükoğlu, A., (1986), **Gençlik Çağı: Ruh Sağlığı Eğitimi ve Ruhsal Sorunlar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Zulliger, H., (1977), **Çocuk Vicdanı ve Biz**, Çev: Şipal, K., Bozak Matbaası, İstanbul.

EKLER

Ek 1: Otobiyografik Anket

Ek 2: Tanrı Algısı Soru Formu I (TA I)

Ek 3: Tanrı Algısı Soru Formu II (TA II)

Ek 4: Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ)

Ek 5: Günahkarlık Duygusu Ölçeği (GDÖ)

Ek 6: Kısa Semptom Envanteri (KSE)

Ek 7: GDÖ Faktörleri ile İlgili Sayısal Değerler

Ek 8: Örneklemin TA I Maddelerine İlişkin Verdikleri Cevapların Yüzdeleri

Ek 1: Otobiyografik Anket

Değerli katılımcılar,

Sizlerden cevaplandırmanız istenilen ölçekler Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Bilim Dalı' nda, Yrd. Doç. Dr. Öznur Özdoğan' ın danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezi için kullanılacaktır. **Lütfen adınızı YAZMAYIN**. **Toplanan bilgiler gizli tutulacak ve başka hiçbir yerde kullanılmayacaktır.** Sizden istenen yönergelerini dikkate alarak tüm soruları dikkatlice okuyup, aklınıza ilk gelen seçenekleri işaretleyerek bilimsel niteliği olan bu çalışmaya önemli katkılar sağlamanızdır. Araştırmaya katıldığınız için çok teşekkür ederim.

Tezi Hazırlayan:
Özlem Güler
Psikolog

Sosyo- Demografik Bilgiler

* Yaş:
* Cinsiyet: ( ) Erkek ( ) Kadın
* Medeni Durum: ( ) Bekar ( ) Evli ( ) Dul
* Oturduğunuz Şehir:
* Eğitim Durumu: ( ) Hiç ( ) İlkokul ( ) Ortaokul ( ) Lise ( ) Lisans ( ) Yüksek Lisans ( ) Doktora
* Ekonomik Durum: ( ) Çok Kötü ( ) Kötü ( ) Orta ( ) İyi ( ) Çok İyi
* Kendinizi dindarlık açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?
( ) Çok Dindar ( ) Dindar ( ) Biraz Dindar ( ) Dine İlgisiz
* Allah' a; ( ) Kesinlikle inanıyorum ( ) İnanıyorum ( ) Şüphelerim var ( ) İnanmıyorum
* Çocukken din eğitiminizi en çok kimden aldınız? (mümkünse bir seçenek işaretleyin)
( ) Anne/ Baba ( ) Büyükanne/baba ( ) Yakın Akraba/ Komşu
( ) Sınıf Öğretmeni ( ) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
* Çocukluğunuzda din eğitimi size nasıl verildi? (mümkünse bir seçenek işaretleyin)
( ) Baskı ile ( ) Korkutarak ( ) Sevdirerek ( ) İsteyerek ( ) Kararsızım
( ) Diğer (Yazınız): ……..

Ek 2: Tanrı Algısı Soru Formu I (TA I)

Değerli katılımcılar,

Aşağıda sizin Allah ile ilgili duygu, düşünce ve davranışlarınıza ilişkin bazı sorular sorulmuştur. Her ifadeyi dikkatlice okuyarak **size uygun gelen ifadeyi <u>Evet</u> seçeneğinin altına çarpı işareti koyarak (X); uygun gelmeyen ifadeyi de <u>Hayır</u> seçeneğinin altına (X) işareti koyarak** yanıtlayın.

1.Allah'ı düşündüğünüzde, içinizde bu **duygular** uyanıyor mu?

	Evet	**Hayır**
1. Sevgisini kaybetme korkusu		
2. Öfke		
3. Sevgi		
4. Cezalandırılma korkusu		
5. Güven		
6. Suçluluk/Utanç		
7. Mutluluk		
8. Sıkıntı		
9. Sevinç		
10. Hüzün		
11. Huzur		
Diğer (Lütfen yazın) :		

2.Allah **sizin için** aşağıdaki özellikleri yansıtıyor mu?

	Evet	**Hayır**
12. Merhametli		
13. Korkutan		
14. Bağışlayan		
15. Gaddar		
16. Çok Seven		
17. Kısıtlayan		
18. Şefkatli		
19. Cezalandıran		
20. Özgür Bırakan		
21. Bağışlamayan		
22. Kusurları Örten		
23. Kahreden		
24. Arındıran		
25. Keyfi davranan		
26. Hoşluk Veren		
27. Adaletsiz		
28. Koruyan		
Diğer (Lütfen yazın) :		

Ek 2 Devamı:

3.Allah'ı düşündüğünüz an, içinizden bu **davranışları** gerçekleştirmek geçiyor mu?

	Evet	**Hayır**
29. Dua Etmek		
30. Kaçmak-Uzaklaşmak		
31. Bir İyilik Yapmak		
32. Telaşa Kapılıp Ağlamak		
33. Affedici ve hoşgörülü olmak		
34. Kendimi suçlamak		
35. İbadet Etmek		
36. Kendimi cezalandırmak		
37. Şükretmek		
38. Kendime Kızmak		
39. Gülümsemek		
40. Cezalandırılmamak için af dilemek		
41. Arınmak için tövbe etmek		
42. İnançsızları kınamak		
43. O'na sığınmak		
44. Kur'an okumak		
Diğer (Lütfen yazın):		

Ek 3: Tanrı Algısı Soru Formu II (TA II)

Değerli katılımcılar;
Aşağıda **"Allah"** hakkındaki duygu, düşünce ve davranışlarınıza ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Sizden istenen; her bir ifadeyi dikkatlice okuyup, **ifadenin sizi ne kadar yansıttığını**, karşısında bulunan, derecelendirilmiş kutucuklara işaretlemenizdir. Araştırmadan sağlıklı ve doğru bilgiler elde edilebilmesi için lütfen çekinmeden **gerçek fikirlerinizi** belirtmeye çalışın.

	İFADE	**HİÇ**	**KISMEN**	**BİRAZ**	**OLDUKÇA**	**TAMAMEN**
1	O' nun sevgisini kaybetmekten korkuyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2	O' nu düşünmek bana sıkıntı veriyor.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3	O' nu düşündüğümde içimden gelen tek duygu: sevgi.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4	O' nu düşündüğümde utanıyorum ve kendimi suçlu hissediyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5	O' nu düşünmek bana güven veriyor.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6	O' nun bana karşı çok acımasız olduğunu düşünüyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7	O' nu düşünmek beni mutlu ediyor ve içim sevinçle doluyor.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8	O, benim için korkutucudur.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9	O' nu düşünmekle huzur buluyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10	O' nun gazabına uğramaktan korkuyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11	O' nun bana karşı çok merhametli olduğunu hissediyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12	O, yaptıklarım için beni cezalandırıyor.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
13	O' nun bana olan sevgisini hissedebiliyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
14	O' nun beni bağışlayacağını zannetmiyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
15	O' nun bana şefkatle davrandığını hissedebiliyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
16	O' nu düşününce kendim için kaygılanıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
17	O, ne yaparsam yapayım kusurlarımı örtüyor.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
18	O aklıma geldiğinde O'ndan kaçıp uzaklaşmak istiyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
19	O, her zaman güvenebileceğim tek kaynaktır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
20	O, her an işlediğim günahlarımı kaydediyor.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
21	O, bence gerçekten de çok bağışlayıcıdır.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
22	O' nu düşündüğümde beni cezalandırmaması için O'ndan af diliyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
23	O, benim ruhumu kötülüklerden ve fenalıklardan arındırıyor.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
24	O' nun bana yakın olduğunu sanmıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
25	O' nu düşündüğümde O'na kavuşmayı arzuluyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
26	O' nun, zor zamanlarımda benim yanımda olmadığını hissediyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
27	O, bütün insanları karşılık beklemeden sever.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
28	O' nun bana adaletli davrandığını sanmıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
29	O' nu düşününce kötülüklerimden arınmak için O'na tövbe ediyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
30	O' nun benim dualarımı dinlediğini zannetmiyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
31	O' nun beni her durumda koruduğunu biliyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
32	O' na itaat etmezsem cehenneme gideceğimden korkuyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

Ek 4: Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ)

Sizin de bildiğiniz gibi, hepimiz zaman zaman kendimizi diğer insanlarla karşılaştırır ve bazı değerlendirmeler yaparız. Bu değerlendirmeler sonucunda kendimizle ilgili bazı fikirler ediniriz. Sizin de kendinizle ilişkili bazı görüşleriniz mutlaka vardır. Lütfen, aşağıdaki sıfatların her birinde, sizi en iyi yansıtan rakamın üzerine (X) işareti koyunuz.

1 Sol taraftaki boyuta en yakın olmayı ifade eder.
6 Sağ taraftaki boyuta en yakın olmayı ifade eder.

Sol							Sağ
1. Yetersiz	1	2	3	4	5	6	Yeterli / Üstün
2. Beceriksiz	1	2	3	4	5	6	Becerikli
3. Başarısız	1	2	3	4	5	6	Başarılı
4. Sevilmeyen biri	1	2	3	4	5	6	Sevilen biri
5. İçedönük	1	2	3	4	5	6	Dışadönük
6. Yalnız	1	2	3	4	5	6	Yalnız değil
7. Dışta bırakılmış	1	2	3	4	5	6	Kabul edilmiş
8. Sabırsız	1	2	3	4	5	6	Sabırlı
9. Hoşgörüsüz	1	2	3	4	5	6	Hoşgörülü
10. Söyleneni yapan	1	2	3	4	5	6	İnsiyatif sahibi
11. Korkak	1	2	3	4	5	6	Cesur
12. Kendine güvensiz	1	2	3	4	5	6	Kendine güvenli
13. Çekingen	1	2	3	4	5	6	Atılgan
14. Dağınık	1	2	3	4	5	6	Düzenli
15. Pasif	1	2	3	4	5	6	Aktif
16. Kararsız	1	2	3	4	5	6	Kararlı
17. Antipatik	1	2	3	4	5	6	Sempatik
18. Boyun eğici	1	2	3	4	5	6	Hakkını arayıcı

Ek 5: Günahkarlık Duygusu Ölçeği (GDÖ)

Aşağıdaki ölçek, bazı sıkıntılar yaşadığınızda hangi düşünce ve tepkileri gösterdiğinizi belirlemeyi amaçlamaktadır. Soruların Doğru ya da Yanlış şeklinde yanıtları yoktur. **Sizden kimlik bilgileriniz de istenmektedir**. Bu nedenle, lütfen aşağıdaki ifadeleri dikkatlice okuyup, samimiyetle, her bir ifadeye ne derecede katıldığınızı, yandaki cevap bölümündeki sayılardan birinin üzerine (X) işareti koyarak belirleyiniz. Her ifade için sadece BİR işaret koymaya ve tüm ifadeleri cevaplandırmaya özen gösteriniz.

1=Hiç Katılmıyorum (%0) **2**=Çok Az Katılıyorum (%25) **3**=Biraz Katılıyorum(%50)
4= Oldukça Katılıyorum (%75) **5**= Tamamen Katılıyorum (%100)

İfadeler					
1. Günahkar olduğum için mutlaka cezalandırılacağım.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
2. Günahlarıma tövbe etsem de çektiğim ızdırap azalmaz.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
3. Eskiden işlediğim günahlar yüzünden o kadar pişmanım ki yaşamdan zevk alamıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
4. Çok eskiden işlemiş ve pişman olmuş olsam da, işlediğim günah sık sık aklıma gelir ve bana acı verir.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
5. İşlediğim günahlarımı düşündükçe ümitsizliğe kapılırım.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
6. Hatalarımdan uzaklaşmış olmama rağmen kendimi hala günahkar hissediyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
7. Sık sık keşke o günahları hiç işlemeseydim diyerek üzülüyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
8. Günahkar bir insan olduğum için hayatın güzelliklerini hak etmiyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
9. Cehennemde yanacağım.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
10. Günahkar bir insan olduğum için Allah'ın merhametini hak etmiyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
11. Günahlarım için duyduğum pişmanlık ve sıkıntı hiç geçmeyecekmiş gibi geliyor.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
12. Sürekli keşke o an nefsime uymasaydım diyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
13. Ben günahkarım.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
14. Hiç affedilmeyeceğim.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
15. İşlediğim günahlarımı affedemiyorum ve kendimi cezalandırıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
16. Kendimi manevi olarak kirlenmiş hissediyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
17. Kendimi hiç sevmiyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
18. İşlediğim günahlardan ötürü Allah'ın beni terk ettiğini hissediyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
19. Hiç iyi bir kul olamadım.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
20. Kendimi günahkar hissettiğimde, hayatım hakkında, kendimi kısıtlayacak kararlar alıyorum.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**

Ek 6: Kısa Semptom Envanteri (KSE)

Aşağıda, insanların bazen yaşadıkları belirtilerin ve yakınmaların bir listesi verilmiştir. Listedeki her maddeyi lütfen dikkatle okuyun. Daha sonra o belirtinin SİZDE BUGÜN DAHİL, SON BİR HAFTADIR NE KADAR VAROLDUĞUNU yandaki bölmede uygun olan yerde işaretleyin. Her belirti için sadece bir yeri işaretlemeye ve hiçbir maddeyi atlamamaya özen gösterin. Yanıtlarınızı aşağıdaki ölçeğe göre değerlendirin:

Bu belirtiler son bir haftadır sizde ne kadar var?

0. Hiç yok 1. Biraz var 2. Orta derecede var 3. Epey var 4. Çok fazla var

Bu belirtiler son bir haftadır sizde ne kadar var?

1. İçinizdeki sinirlilik ve titreme hali	0	1	2	3	4
2. Baygınlık, baş dönmesi	0	1	2	3	4
3. Bir başka kişinin sizin düşüncelerinizi kontrol edeceği fikri	0	1	2	3	4
4. Başınıza gelen sıkıntılardan dolayı başkalarının suçlu olduğu duygusu	0	1	2	3	4
5. Olayları hatırlamada güçlük	0	1	2	3	4
6. Çok kolayca kızıp öfkelenme	0	1	2	3	4
7. Göğüs (kalp) bölgesinde ağrılar	0	1	2	3	4
8. Meydanlık (açık) yerlerden korkma duygusu	0	1	2	3	4
9. Yaşamınıza son verme düşüncesi	0	1	2	3	4
10. İnsanların çoğuna güvenilemeyeceği hissi	0	1	2	3	4
11. İştahta bozukluklar	0	1	2	3	4
12. Hiçbir nedeni olmayan ani korkular	0	1	2	3	4
13. Kontrol edemediğiniz duygu patlamaları	0	1	2	3	4
14. Başka insanlarla beraberken bile yalnızlık hissetmek	0	1	2	3	4
15. İşleri bitirme konusunda kendini engellenmiş hissetmek	0	1	2	3	4
16. Yalnızlık hissetmek	0	1	2	3	4
17. Hüzünlü, kederli hissetmek	0	1	2	3	4
18. Hiçbir şeye ilgi duymamak	0	1	2	3	4
19. Ağlamaklı hissetmek	0	1	2	3	4
20. Kolayca incinebilme, kırılmak	0	1	2	3	4
21. İnsanların sizi sevmediğine, kötü davrandığına inanmak	0	1	2	3	4
22. Kendini diğerlerinden daha aşağı görme	0	1	2	3	4
23. Mide bozukluğu, bulantı	0	1	2	3	4
24. Diğerlerinin sizi gözlediği ya da hakkınızda konuştuğu duygusu	0	1	2	3	4
25. Uykuya dalmada güçlük	0	1	2	3	4
26. Yaptığınız şeyleri tekrar tekrar doğru mu diye kontrol etmek	0	1	2	3	4
27. Karar vermede güçlükler	0	1	2	3	4
28. Otobüs, tren, metro gibi umumi vasıtalarla seyahatlerden korkmak	0	1	2	3	4
29. Nefes darlığı, nefessiz kalmak	0	1	2	3	4
30. Sıcak soğuk basmaları	0	1	2	3	4
31. Sizi korkuttuğu için bazı eşya, yer ya da etkinliklerden uzak kalmaya çalışmak	0	1	2	3	4
32. Kafanızın "bomboş" kalması	0	1	2	3	4
33. Bedeninizin bazı bölgelerinde uyuşmalar, karıncalanmalar	0	1	2	3	4
34. Günahlarınız için cezalandırılmanız gerektiği	0	1	2	3	4
35. Gelecekle ilgili umutsuzluk duyguları	0	1	2	3	4

Ek 6 Devamı:

Bu belirtiler son bir haftadır sizde ne kadar var?

36. Konsantrasyonda (dikkati bir şey üzerinde toplama) güçlük/ zorlanmak	0	1	2	3	4
37. Bedenin bazı bölgelerinde zayıflık, güçsüzlük hissi	0	1	2	3	4
38. Kendini gergin ve tedirgin hissetmek	0	1	2	3	4
39. Ölme ve ölüm üzerine düşünceler	0	1	2	3	4
40. Birini dövme, ona zarar verme, yaralama isteği	0	1	2	3	4
41. Bir şeyleri kırma, dökme isteği	0	1	2	3	4
42. Diğerlerinin yanındayken yanlış bir şeyler yapmamaya çalışmak	0	1	2	3	4
43. Kalabalıklarda rahatsızlık duymak	0	1	2	3	4
44. Bir başka insana hiç yakınlık duymamak	0	1	2	3	4
45. Dehşet ve panik nöbetleri	0	1	2	3	4
46. Sık sık tartışmaya girmek	0	1	2	3	4
47. Yalnız bırakıldığında/ kalındığında sinirlilik hissetmek	0	1	2	3	4
48.Başarılarınız için diğerlerinden yeterince takdir görmemek	0	1	2	3	4
49. Yerinde duramayacak kadar tedirgin hissetmek	0	1	2	3	4
50. Kendini değersiz görmek/ değersizlik duyguları	0	1	2	3	4
51. Eğer izin verirseniz insanların sizi sömüreceği duygusu	0	1	2	3	4
52. Suçluluk duyguları	0	1	2	3	4
53. Aklınızda bir bozukluk olduğu fikri	0	1	2	3	4

Ek 7: GDÖ Faktörleri ile İlgili Sayısal Değerler

Tablo Ek 1: Faktör 1 - Aşırı pişmanlık

Madde No	Faktör Ortak Varyansı	Faktör-1 Yük değeri	Döndürme sonrası yük değeri	r	Cronbach Alfa
1.	,333	,517	,532	,47	,90
2.	,423	,450	,570	,39	,90
3.	,570	,742	,580	,68	,89
4.	,650	,670	,761	,62	,89
5.	,601	,696	,652	,63	,89
6.	,542	,709	,617	,65	,89
7.	,662	,614	,684	,57	,90
11.	,560	,739	,506	,58	,90
12.	,626	,627	,624	,67	,89

Açıklanan Varyans: %20,2

Tablo Ek 2: Faktör 2 - Kendini cezalandırma

Madde No	Faktör Ortak Varyansı	Faktör-1 Yük değeri	Döndürme sonrası yük değeri	r	Cronbach Alfa
13.	,631	,642	,740	,58	,90
16.	,571	,615	,703	,55	,90
19.	,537	,565	,687	,50	,90
20.	,419	,549	,583	,49	,90
15.	,420	,629	,457	,46	,90

Açıklanan Varyans: %15,9

Tablo Ek 3: Faktör 3 - Ceza Beklentisi

Madde No	Faktör Ortak Varyansı	Faktör-1 Yük değeri	Döndürme sonrası yük değeri	r	Cronbach Alfa
14.	,560	,534	,714	,46	,90
18.	,485	,460	,666	,39	,90
10.	,473	,526	,639	,45	,90
8.	,514	,618	,563	,55	,90
17.	,384	,500	,473	,43	,90
9.	,391	,598	,462	,53	,90

Açıklanan Varyans: %15,6

Ek 8: Örneklemin TA I Maddelerine İlişkin Verdikleri Cevapların Yüzdeleri

1.Allah'ı düşündüğünüzde, içinizde bu **duygular** uyanıyor mu?

	Evet (%)	**Hayır (%)**
1. Sevgisini kaybetme korkusu	59,8	40,1
2. Öfke	3,3	96,7
3. Sevgi	95,9	4,1
4. Cezalandırılma korkusu	56,6	43,4
5. Güven	96,3	3,7
6. Suçluluk/Utanç	44,7	55,3
7. Mutluluk	91,5	8,5
8. Sıkıntı	13,9	86,1
9. Sevinç	89,2	10,8
10. Hüzün	35,4	64,6
11. Huzur	93,5	6,5

2.Allah **sizin için** aşağıdaki özellikleri yansıtıyor mu?

	Evet (%)	**Hayır (%)**
12. Merhametli	97,6	2,4
13. Korkutan	29,5	70,5
14. Bağışlayan	99,6	,4
15. Gaddar	2,8	97,2
16. Çok Seven	93,7	6,3
17. Kısıtlayan	30,2	69,8
18. Şefkatli	95,7	4,3
19. Cezalandıran	43,6	56,4
20. Özgür Bırakan	58,8	41,2
21. Bağışlamayan	12,8	87,2
22. Kusurları Örten	81,3	18,7
23. Kahreden	8,2	91,8
24. Arındıran	89,2	10,8
25. Keyfi davranan	6,1	93,9
26. Hoşluk Veren	91,5	8,5
27. Adaletsiz	4,1	95,9
28. Koruyan	95,7	4,3

Ek 8 Devamı:

3.Allah'ı düşündüğünüz an, içinizden bu **davranışları** gerçekleştirmek geçiyor mu?

	Evet (%)	**Hayır (%)**
29. Dua Etmek	94,1	5,9
30. Kaçmak-Uzaklaşmak	3,3	96,7
31. Bir İyilik Yapmak	90,9	9,1
32. Telaşa Kapılıp Ağlamak	14,3	85,7
33. Affedici ve hoşgörülü olmak	93,7	6,3
34. Kendimi suçlamak	35,8	64,2
35. İbadet Etmek	88,1	11,9
36. Kendimi cezalandırmak	15,6	84,4
37. Şükretmek	97,4	2,6
38. Kendime Kızmak	40,3	59,7
39. Gülümsemek	70,1	29,9
40. Cezalandırılmamak için af dilemek	77,6	22,4
41. Arınmak için tövbe etmek	87,9	12,1
42. İnançsızları kınamak	19,3	80,7
43. O'na sığınmak	94,4	5,6
44. Kur'an okumak	80,3	19,7